

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

CIGÁNY NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

2000

1975–2000

JUBILEUMI KIADVÁNY

Cigány Néprajzi Tanulmányok 9.

Studies In Roma (Gypsy) Ethnography 9.

A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK NÉPRAJZA
Ethnography of the National Minorities of Hungary

2000

Sorozatszerkesztő / Series editor
EPERJESSY ERNŐ

CIGÁNY NÉPRAJZI TANULMÁNYOK 8.

STUDIES IN ROMA (GYPSY) ETHNOGRAPHY

8.

Soha többé... Nikana majbuter... Never again...

Visszaemlékezések a holokausztra

Seripe p-o holokaust

Recollections of the holocaust

Szerkesztette / Edited by

Bódi Zsuzsanna

Magyar Néprajzi Társaság
Budapest, 2000

REVÍZIÓ 2014

A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa
Epustik kathar le Ungriko Etnografiago Kethanipe

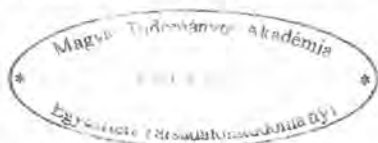

Készült a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti és Etnikai
Kisebbségi Főosztályának támogatásával

Angol fordítás / English translation by
POKOLY JUDIT

Cigány fordítás / Gypsy translation by
RÉZMŰVES MELINDA

Leltári szám 3115

Helv. szám 52.483

© Magyar Néprajzi Társaság
2000

ISSN. 0324-3001
ISSN 1217-8853

Felelős kiadó: Kósa László

Készült 9 ív terjedelemben 500 példányban
Nyomdai munkálatok:
PENTI Nyomdaipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.
Felelős vezető: Karsay Katalin

Tartalom – Ander – Contents

BALASSA IVÁN	
BEKÖSZÖNTŐ – NAISARIPO - ANNIVERSARY PREFACE	9
25 éves „A magyarországi nemzetiségek néprajza” című sorozat	
25 beršengi e sšeria “Ethnogràfia le minoritetenqi and-o Ungriko Them”	
The series „The ethnography of the nationalities in Hungary” turns 25	
BÓDI ZSUZSANNA	
Cigány Néprajzi Tanulmányok 1993-2000. Bibliogràfia	16
Artikle andar e Rromani Etnogràfia 1993-2000. Bibliogràfia	
Studies In Roma (Gypsy) Ethnography 1993-2000. Bibliography	
EMBER MÁRIA	
<i>Ide is gyütt az ablakra esendőr</i>	23
<i>Vi kathe avilas p-e fejastra o žandàri</i> ...	
The gendarmes also came here to the window...	
SCHERMANN VERA	
Egy Vas megyei település cigánységének sorsa 1900-tól 1945-ig	30
Le rromenqo tràjo andar jekh gav tar-o kothorthem Vaš, kathar o berš 1900 ži ko 1945	
The fate of Gypsies in a Vas county settlement from 1900 to 1945	
PRIEGER ZSOLT	
<i>Nekünk már nincs könnyünk se...</i> Roma Holocaust - fél évszázad távolából. Részlet	38
<i>Amen aba nič asvin naj</i> ... Holokaust le rromenqo - dural dopaš šeliberšenca. Tikno kotor	
<i>We have no tears any more...</i> Roma Holocaust - remembered half a century later. Excerpt	
DOBOS ILONA	
Egy öreg muzsikus emlékei	43
Jekhe phure bašalnesqe scripe	
Memories of an old musician	
SZITAI EMÍLIA	
Karácsonyi fekete vonat	49
Krečunesqo kalo cird	
Black train at Christmas	
BÓDI ZSUZSANNA	
<i>Emlékeim</i> ... – A munkaszolgálatos	54
<i>More serimàta</i> ... – Le buteəqo-inkesto	
<i>My memories</i> ... – The forced labourer	

CSALOG ZSOLT	
Cigányon nem fog az átok. Részlet	59
P-o romn na xutren le armaja. Tikno kotor	
Gypsies are charmed against curses. Excerpt	
GLONCZI ERNŐ	
Fekete évek	61
Kale bersa	
Black years	
BAI JÓZSEF	
Vétettetek ellenem.....	65
Phares azbade man...	
They did wrong to me...	
SZEGŐ LÁSZLÓ	
Győrben egyiket se lőtték agyon... - elmondta 1971-ben Oláh Katalin - Részletek	73
And-o fõro Gyõr khanikas na puðkinde... - vakerdäs e Olah Katalin and-o bers	
1971 - Tikno kotor	
None were shot dead in Gyõr - Katalin Oláh said it in 1971 - Excerpt	
SZÉCSI MAGDA	
Istenhez könyörögtünk, hogy legyen mán vége... - meséli az a cigányasszony, aki túlélte a birkenauai koncentrációs tábor poklát -	79
Karing o Del ruðinahas te avel aba o agor... - phenel jekh romnï kon živdes avilas khèe andar o làgeri Birkenau -	
We were begging God to put an end to it... - a Gypsy woman who survived Birkenau recalls	
CSALOG ZSOLT	
A testvéreimet keresem.....	82
More phralen rodav...	
I'm looking for my brother...	
ORSÓS JAKAB	
Átok	88
E armaj	
Curse	
TAMÁS AMARYLLIS	
Fiam, csak nyugodjál meg... - Orsós Lajos mondja -	92
Na xa xoli moro èhavo.... - vakerel o Orsós Lajos-	
Calm down, son... - Lajos Orsós says -	
KOVALCSIK KATALIN	
A kezükbe voltunk... ..	96
Ande lenqe vasta samas...	
We were in their hands...	

A HOLOKAUSZT A CIGÁNY FOLKLÓRBAN101

HOLOKAUST AND-O RROMANO FOLKLÖRO

THE HOLOCAUST IN GYPSY FOLKLORE

Opre Roma. *Cigány himnusz. Gypsy anthem*

Hítler ballada. *Hítler balàda. Hitler ballad*

Hitler ballada. *Hítler balàda. Hitler – ballad*

Hitler – ének. *Hitler – gili. Hitler – song*

Ala trajin a Bačskake Roma. *A Bácskában nincs már cigánytelep.*

There's no Gypsy camp in the Bácska any more

Mikor mentem hazafelé. *Kanak khere gèlem. On the way home*

Elveszett a német. *Xasardilas o nãmcò. The Germans are lost*

Legelnek a gólyák. *Legelin e gólya. The storks are in the pasture*

Nézzéj hátra, janyám. *Dikh palul mamò. Look back, mother*

BÓDI ZSUZSANNA – MÁTÉ MIHÁLY

Magyarországi cigány holokauszt - válogatott bibliográfia112

Holokaust e rromenqò and-e Hungària – bibliográfia

Hungarian Gypsy Holocaust - selected bibliography

Hírek, tudósítások – *Mothovipe, informacii – News, reports*

Megemlékezések – *Seripen – Commemorations*

Kárpótlás – *Reparàcia – Indemnification*

Cikkek, interjúk, tanulmányok – *Artikle, intervju, aznipe – Articles, interviews, studies*

Visszaemlékezések, folklór közlések – *Seripen, material andar o folklòro –*

Recollections, folklore publications

Irodalom, film – *Literatùra, filmo – Fiction, film*

EPERJESSY ERNŐ

UTÓSZÓ – PALUTNI VORBA – PROLOGUE135

Beköszöntő

Huszonöt éves "A magyarországi nemzetiségek néprajza" című sorozat

A magyar néprajztudomány mindig nagyon fontosnak tekintette a velünk együtt élő nemzetiségek kutatását és az ilyen tárgyú feldolgozások rendszeres kiadását. Elég, ha ezzel kapcsolatban megnézzük a *Magyar Néprajzi Társaság* központi folyóiratának, az *Ethnographiának* első köteteit, már azokban is találunk német, szlovén, román, cigány, spanyol (Dél-Magyarország), örmény és más adatközléseket, feldolgozásokat, tanulmányokat. A *Magyar Néprajzi Társaság* az egyes nemzetiségeknek külön szakosztályokat alapított, melyeknek vezetői közülük kerültek ki.

A trianoni békediktátum után a megmaradt országban elsősorban a németek között folyt néprajzi kutatás, a többi nemzetiség a környező országokkal való rendezetlen kapcsolataink miatt általában kimaradt. A II. világháború befejezése után a magyarországi németek kitelepítése, a szlovákiai magyarok deportálása, illetve cseréje és a szomszédos országokban történt atrocitások a békében virágzó néprajzkutatásokat is akadályozták. Csak az 1950-es évek közepén alakult ki némi együttműködés, amikor a magyarországi Tótkomlóson és a szlovákiai Radnán folyt közös néprajzi feltárás.

Az 1960-as évek végén bizonyos mértékig már enyhült a helyzet és a *Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja Évkönyvében* (ORTUTAY Gyula, KÓSA László) a magyarországi nemzetiségek néprajzáról kaphattunk áttekintést.

1973-ban - ORTUTAY Gyula és BALASSA Iván több éves előkészítő tevékenysége után - a *Magyar Néprajzi Társaság* megalakította *Nemzetiségi Szakosztályát*, melyben rögtön élénk munka indult meg. Ezt nagyban elősegítette a *Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Néprajzi Választmánya*, mely ezen a téren megyei szervezetei révén különösen sokat tehetett.

Ebben az időben merült fel „A magyarországi nemzetiségek néprajza” sorozat anyanyelven történő kiadásának lehetősége, mely mögött a *Néprajzi Társaság*, a TIT és az egyes nemzetiségek szervezetei (szövetségei) állottak. A megindítással alapvetően a következő céljaink voltak: a kisebbségi népcsoportok népi kultúrájának tudományos értékű feltárása és publikálása, amely egyben az anyanyelv művelésének, valamint a sajátos nemzeti kultúrának visszatérő forrása lehet. Másrészt szándékunk az volt, hogy a kisebbségi néprajzi kiadványok egyúttal hazánk, és az illetékes anyanemzetek intézetei és megfelelő szakemberei közötti kapcsolatokat erősítsék.

Ezért először a szlovák intézményeket kerestük fel levélben, amelyek a kezdeményezésért lelkesedtek és a lektorálás, szaknyelvi vonatkozások kérdésében segítségüket ígérték. Ez valóban így is történt, a későbbiekben személyi baráfi kapcsolatokra támaszkodva velük tudtuk a legjobb kapcsolatot kialakítani.

Nehezebb volt a helyzet a németekkel. Köztudott, hogy abban az időben nyugat-németekkel kapcsolatot fenntartani nem volt szabad. Ezért a *Kelet-Német Tudományos Akadémiához* fordultam, ahonnan hamarosan megjött a válasz: a határainkon túli németek kérdéseivel nem foglalkoznak. Ekkor az osztrákokat kerestem fel, akikkel a hazai illetékesek a kapcsolatot elnézték, sőt helyenként megengedték. Az osztrákok meg is

ígérték a támogatást, de abból nem sok valósult meg.

Baj volt a német kötet címével is. Mi MANHERZ Károllyal a magyarországi németekre vonatkozóan az „*Ungarndeutsch*” kifejezést szerettük volna használni, de ezt elsőre nem engedélyezték, mivel ezt a fogalmat a két háború között is használták. Egészen a miniszterig kellett elmennem, hogy ezt a kifejezést egyáltalán használni lehessen. Végül is a kötet *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* címen jelent meg, sőt ennek alapján a következő évtől már a magyarországi németek szövetsége is ezt a jó és pontos kifejezést használta. Amikor az első német kötet megjelent (1975), egy példányt elküldtem az akkori osztrák kancellárnak, akit személyesen ismertem. Köszönőlevelében rendkívüli lelkesedéssel fogadta a magyar vállalkozást és még erkölcsi támogatását is ígérte. Erre sajnos már nem került sor, mivel a politikától csakhamar visszavonult. Az első kötet szerkesztésében magam is részt vettem MANHERZ Károly oldalán, aki azóta is gondolja a sorozat német ágát és ebben az évben a 17. kötet lát napvilágot. Ezt csak a szlovák sorozat közelíti meg számban, amelynek stabil szerkesztősége (GYIVICSÁN Anna, KRUPA András, ANDÓ György) éppen a 15. kötetet rendezti sajtó alá.

Sok nehézséget okozott a délszláv kötet kiadása is, amelynek azzal, hogy szerb, horvát és szlovén tanulmányokat egymás mellett kellett megjelentetnie, Jugoszlávia egységét kellett kifejeznie. Már azért is nehézséget okozott, mert cirill és latin betűs szövegek kerültek egymás mellé és csak egyetlen olyan nyomda volt, mely az előbbit szedni tudta. Ehhez járult az is, hogy a három népcsoport műveltsége jelentős mértékben különbözött egymástól és még könyvben sem szívesen kerültek egymás mellé. Ezen nem lehetett változtatni egészen 1993-ig, amióta külön kötetben jelennek meg a horvát, a szerb és a szlovén néprajzi cikkek.

Az 1945 és 1950 között elfismert négy nemzetiségi csoportból a német, szlovák, délszláv mellett a románok alkották a legkisebb nemzetiséget, ezért köztük nagyon kevés olyan szakembert találtunk, akik néprajzi gyűjtést tudtak végezni. A határon túli román szakemberek szívesen jöttek volna, de kiutazási engedélyt nem kaptak. Így elsősorban azokat próbáltuk bevonní, akik Erdélyből áttelepedtek és jól ismerték a román nyelvet. Visszaemlékszem rá, hogy ilyenképpen a román kötet okozta a legtöbb nehézséget, mivel a szaknyelvet nálunk kevesen ismerték, és az átnézést csak akkor tudtuk megoldani, ha egy-egy román szakember véletlenül megfordult nálunk. 1990-től azonban a helyzet ezen a téren is sokat javult.

Nagy fába vágtuk a fejszénket, amikor 1975-ben megrendeztük az első *Nemzetközi Nemzetiségkutató Néprajzi Konferenciát* Békéscsabán, ahol az első nemzetiségi néprajzi könyveket is bemutattuk. Azt, hogy megrendezhettük, elsősorban a helyieknek, közülük is KRUPA Andrásnak köszönhető, aki abban az időben Békés megye TIT titkárának feladatát látta el. Az általános szervezés nagy körültekintést igényelt, hogy politikailag ne lehessen hekelőtni. Miután meghívtuk a *Szovjetunió Tudományos Akadémiája Néprajzi Intézetének* tudományos titkárát, ezzel többé-kevésbé támadhatatlanná tettük a rendezvényt. Az érdeklődés rendkívül nagy volt. Csehszlovákiából 24, Jugoszláviából és Ausztriából 12-12 szakember érkezett. Ezek mellett elcsúsztak azok, akik a Német Szövetségi Köztársaságból, Dániából és más nyugati országokból érkeztek. Sajnos Romániából az előzetes ígélet ellenére egyetlen meghívott sem jött el, mert az utolsó pillanatban letiltották őket. Ettől kezdve ötvenként mindig megrendeztük az összejövetelt Békéscsabán. Igaz, hogy több ország is felajánlotta a megrendezését, de amikor megvalósításra került volna a sor, mindig visszaléptek. A konferenciák minden esetben a legnagyobb rendben folytak és jó barátságok szövődtek rajtuk.

Meg kell mondanom, hogy mindkét kezdeményezéssel voltak némely hátsó

gondolataink is. A könyvekkel azt szeretnénk volna elérni, ha hasonló sorozatok az egyes környező országok magyar kisebbségeiről is megjelennek, ez azonban olyan módon, mint nálunk, nem következett be. Kezdeményezésünknek annyiban lehetett némi hatása, hogy egyes országokban olyan kiadóvállalatok létesültek, amelyek nemzetiségi könyveket is kiadtak vagy azt is adták ki. Továbbá azt reméltük, hogy a konferenciákra magyarok is eljöhettek a szomszédos országokból, mert sokáig a határon túli magyarok számára ilyen összejövetelt nem lehetett szervezni. Ez valamelyest sikerült is, mert akadt olyan ország, ahonnan a hozzánk ellátogató delegációk fele magyar néprajzzal foglalkozott. Az 1980-as évek első felétől kezdve már azt is meg lehetett kísérelni, hogy csak magyarok részére is rendezzünk hasonló konferenciát, amikor ezekkel kapcsolatban már nem emeltek politikai kifogást.

Egy területen azonban nem sikerült áttörést elérnünk, és ez a *cigányság* néprajzi kutatása, illetve az eredményeknek a sorozat könyvei között történő megjelentetése. A Békéscsabai Konferencián viszont többen és többször is hangoztatták, miért nincsenek előadások a cigányokról, miért nem jelennek meg róluk könyvek. Ezek alapján határoztam úgy, hogy elmegyek a Pártközpontba, ahhoz, aki az ügyben a legilletékesebb. Előadtam a dolgot és a válasz az volt rá, hogy külön kötetet nem lehet indítani és ha ezt a Konferencián kifogásolják, próbáljam magam kivágni valamilyen módon. Végül ezen a téren is változás következett be. Az 1993-ban elindult cigány sorozatnak 8 kötete jelent meg eddig. Sőt! 1993 óta a nemzetiségi törvényben elismert kisebb etnikai csoportok (bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok) néprajzi tanulmányai is kötetet kaptak.

Érdeemes bemutatni, hogy 2000. szeptember 30-áig hány kötet látott napvilágot. Íme:

1.	Német (Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen)	17
2.	Szlovák (Národopis Slovákov v Maďarsku)	16
3.	Horvát (Etnografija Hrvata u Mađarskoj)	7
4.	Szerb (Etnografija Srba u Mađarskoj)	2
5.	Szlovén (Etnologija Slovencev na Mađarskem)	2
6.	Román (Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria)	13
7.	Cigány (Cigány néprajzi tanulmányok)	9
8.	Vegyes (Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek néprajzából)	3
9.	Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből	3
10.	Délszláv (a horvát, szerb, szlovén néprajzi tanulmányok közös kötete 1993-ig)	10
	Összesen	82

Ez egyedülálló teljesítmény egész Európában!

Kezdetben a főszerkesztői teendőket BALASSA Iván, majd UJVÁRY Zoltán látta el, 1993-ban EPERJESSY Ernő vette át és irányításával a sorozat tovább fejlődött.

Tartalmukat tekintve a kötetek elsősorban folklór közléseket, tanulmányokat tartalmaznak, mivel ezek a magyarországi nemzetiségek népi műveltségének kiépítésében könnyebben és közvetlenül felhasználhatóak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szerkesztők ne adnának szívesen helyet tárgyi és nyelvjárási jellegű cikkeknek.

Ezeket a köteteket nemcsak határainkon belül forgatják, hanem az egyes nemzetiségek anyaországában is, sőt a néprajzi jellegű könyvtárak egész Európában szívesen cserélik ezeket saját kiadványaikért. Az egyes hazai nemzetiségeknél a vállalkozás eredménye határozottan kimutatható. Az értelmiségük érdeklődik a népi műveltség iránt, nyáron a kisebbségi fiatalok szívesen keresik fel a néprajzi táborokat, a népi kultúra elemeit beépítik a nemzetiségi iskolákban folyó oktatásba, kulturális tevékenységük során gyakran a kötetekből merítik az ott megőrzött, s felújított hagyományaik anyagát.

Az utóbbi időben az adott évben megjelent köteteket, előbb a *Néprajzi Múzeumban* (1993-1996), majd 1997-től az *Osiris Könyvesházban* mutatják be, amikor az újabb kötetekről a sajtó is tudomást szerezhet. Büszkeséggel szólhatunk arról is, hogy ezek a kötetek 1999-ben a Frankfurti Nemzetközi Könyvvásáron is ott voltak, ahol jelentős sikert arattak.

Remélem, hogy amit 25 évvel ezelőtt elindítottunk, és ami sikerrel kiterjedésesedett, a jövőben is megmarad, elsősorban azért, hogy a magyarországi nemzetiségek népi műveltségét megmentse, megőrzéséhez hozzájáruljon és azok jellegzetességeit bemutassa, s nem utolsó sorban azért, hogy Európa más kisebbségeinek is példát mutasson.

IVÁN BALASSA

Anniversary preface

The series "The ethnography of the national minorities in Hungary" turns 25

Hungarian ethnography has always laid great stress on the research of ethnic and national minorities living together with Hungarians and on regularly publishing the relevant works. It suffices to peruse the first volumes of *Ethnographia*, the main periodical of the *Hungarian Ethnographical Society*, which already contained Slovenian, Romanian, Gypsy, Spanish (South Hungary), Armenian and other data collection and analyses. The Hungarian Ethnographical Society set up sections for the nationalities with leaders from among them.

After the dictated peace of Trianon, ethnographic research went on primarily among the Germans in the truncated area of the country, the rest of the nationalities being ignored for the unsettled relationship with the neighbouring countries. After World War II, the resettlement of the Germans, deportation or exchange of Hungarians from Slovakia and the atrocities in neighbouring countries hindered the ethnographic researches flourishing in peace times. No cooperation emerged before some joint exploration at Tótkomlós in Hungary and Radna in Slovakia in the mid-1950s.

The situation somewhat relaxed by the late 1960s when the *Annual of the Ethnographic Research Group of the Hungarian Academy of Sciences* (Gyula ORTUTAY, László KÓSA) provided a survey of the nationalities of Hungary.

In 1973, after several years of preparation by Gyula ORTUTAY and Iván BALASSA, the *Department of National Minorities* was set up within the *Hungarian Ethnographical Society*. Much credit is due to the *Ethnographic Board of the Society for the Popularization of Science* [SPS], which could contribute much via its county organizations.

It was around that time that the idea to launch a series with the title *The Ethnography of the Nationalities in Hungary* in native languages, supported by the *Ethnographical Society*, *SPS* and the federations of the nationalities. The objectives of the series were: the scientific exploration and publication of the peasant culture of ethnic minorities, with the corollary aim of cultivating the native language and providing a retrievable source of national culture. Another aim was to strengthen the relations between the relevant organizations and specialists of our country and those in the parent countries.

We first approached the Slovakian institutions in a letter, who received our initiative with enthusiasm and promised supervision and language control. It did happen as planned, and later, relying on personal friendly relations, we could develop the best working contacts with them.

Things went far less smoothly with the Germans. It is well known that at that time no contact was allowed with West Germany. Therefore I turned to the *Scientific Academy of East Germany* but I soon received the answer that Germans outside the borders were not their concern. Then I called on the Austrians the contract with whom was shut an eye to, and sometimes even allowed, by the Hungarian authorities. The Austrians did promise support, but little of it was eventually realized.

The title of the volume was also problematic. Károly MANHERZ and I proposed to use the term "*Ungardeutsch*" referring to Germans living in Hungary, but it was first not allowed because the term was also used in the interwar period. We had to go as high as the minister to get permission to use the term. The volume was at last published with the title *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*, and from the next year on, the society of Germans in Hungary also used this precise and appropriate term. When the first German volume came out, I sent a copy to the Austrian chancellor I knew personally. In his acknowledgement, he spoke highly of the Hungarian venture and promised more support. Unfortunately, however, he soon withdrew from politics and could not live up to his promise. I was also involved in the edition of the first volume with Zoltán MANHERZ, who has edited the series ever since, publishing the 17th volume this year. Only the Slovakian series comes close in number at the 15th volume being in press. This series also has a constant board of editors (Anna GYIVICSÁN, András KRUPA, György ANDÓ).

Much difficulty was caused by the edition of the South Slav volume, which had to represent the unity of Yugoslavia by juxtaposing Serbian, Croatian and Slovenian studies. For one thing, texts in Cyrillic and Latin script were placed next to each other, and there was a single press in which the former could be set. Besides, the culture of the three ethnic groups was largely different and they were loth to be put side by side even in a book. This could not be changed until 1993, since when the Croatian, Serbian and Slovenian ethnographic articles have been separately published.

Out of the four ethnic minorities (Germans, Slovaks, South Slavs and Romanians) recognized between 1945 and 1950, the Romanians were the fewest, so there were few specialists among them to carry on ethnographic research. The Romanian colleagues beyond the border would have come gladly but they were denied the exit visa. We tried to involve those experts first of all who resettled in Hungary from Transylvania and knew Romanian well. I have keen memories of the Romanian volume causing the gravest problems, since for want of specialists who knew the lingo, we had to wait for a Romanian expert to turn up by chance to have the texts revised. Since 1990, the situation has changed considerably.

We got down to cracking a hard nut when in 1975 we decided to organize the first *International Ethnographic Conference of Nationality Researchers* in Békéscsaba where we also introduced the first volumes of nationality research. The lion's share of organization was borne by the local specialists, first of all András KRUPA, who was the SPS secretary of Békés county at that time. It was a delicate matter to organize the event so that it should be politically impeccable. By inviting the scientific secretary of the *Soviet Union's Academy of Sciences*, we rendered the event more or less irreproachable. There was great interest: 24 specialists came from Czechoslovakia, 12 from Yugoslavia, that many from Austria. This large number concealed, as it were, those who came from West Germany, Denmark and

other Western countries. Most regrettably, none came from Romania, because the invited persons were kept back in the last moment. From then on, the conference has been held at Békéscsaba every five years. True, several countries offered to host it, but they always retreated when it came to actual deeds. All the conferences were staged smoothly, facilitating many a friendship to emerge.

I have to admit that we had some ulterior motive with both initiatives. With the books we hoped to inspire the neighbouring countries to publish similar works about the Hungarian minorities there, but our hope did not come true. All the effect our initiative exerted was the establishment of publishing houses in some countries which also released books of the nationalities. We also hoped that Hungarians would be allowed to attend the conferences from neighbouring countries, for meetings of Hungarians living outside the borders were not allowed for a long time. Some success was achieved in this field, for half the delegations of some countries were engaged in Hungarian ethnography. Then, from the early 1980s, conferences for Hungarians only were also allowed, when no political objections were made any more.

There was, however, one area - the ethnographic research of the *Gypsy population* and the publication of the results in the series - where no breakthrough could be made. The lack of lectures and books on Roma ethnography was often voiced at the Békéscsaba conferences by many. This made me decide to seek out the official in charge in the Party Centre. The answer was no separate volume could be devoted to them, and I should make up any feasible excuse if the conference demanded it. Eventually, some change came about. So far, 8 volumes of the Roma series launched in 1993 have appeared, and what is more, the small ethnic groups (Bulgarians, Greeks, Poles, Armenians, Ruthenians) acknowledged in the Nationality Act of 1993 also had separate volumes for their ethnographic studies.

It is illuminating to briefly survey how many volumes have come out until September 30, 2000.

1.	German (Beitrage zur Volkskunde der Ungarndeutschen)	17
2.	Slovakian (Národopis Slovákov v Maďarsku)	16
3.	Croatian (Etnografija Hrvata u Mađarskoj)	7
4.	Serbian (Etnografija Srba u Mađarskoj)	2
5.	Slovenian (Etnologija Slovencev na Mađarskem)	2
6.	Romanian (Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria)	13
7.	Gypsy (Studies In Roma (Gypsy) Ethnography)	9
8.	Mixed (Studies in the ethnography of Bulgarians, Greeks, Poles, Armenians, Ruthenians living in Hungary)	3
9.	A selection from the ethnographic volumes of nationalities in Hungary	3
10.	South Slav (Croatian, Serbian, Slovenian ethnographic studies published jointly until 1993)	10
	Altogether	82

A unique achievement in the whole of Europe!

The editor in chief was first Iván BALASSA, then Zoltán UJVÁRY. Since 1993, the series have been developing under the guidance of Ernő EPERJESSY.

As for the contents of the volumes, they chiefly contain folklore studies as they can more directly be used in building out the national culture of the minorities in Hungary. This, however, does not mean that the editors are averse to articles on material culture or dialects.

The books are not only used within the frontiers of Hungary. There is great demand for them in the parent countries of the nationalities and even gladly exchanged for other works

anywhere in Europe. The impact of this undertaking can be clearly demonstrated with some nationalities in Hungary. Their intellectuals are interested in peasant culture, young people visit the ethnographic camps, the elements of popular culture are incorporated in the curricula of nationality schools, they take traditional materials from the volumes which preserve and revive them.

In recent years, the newest volumes have been introduced in the *Ethnographic Museum* (1993-96) and the *Osiris Book House* (since 1997) where the press is also briefed. We can also pride ourselves on achieving considerable success at the Frankfurt International Book Fair in 1999.

I do hope that what we launched on its course 25 years ago and has successfully developed ever since will persist, so as first of all to contribute to the preservation of the popular culture of the nationalities in Hungary, and not least, to set an example to other minorities in Europe.

Cigány Néprajzi Tanulmányok

Studies In Roma (Gypsy) Ethnography

1993-2000

Bibliográfia – Bibliografía – Bibliography

Bd. 1.: 1993

Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18-19. században
Roma (Gypsy) culture in the Carpathian Basin in the 18th-19th centuries

1. BARNÁ GÁBOR: Előszó. *Foreword*. pp. 5-8.
2. GUNDA BÉLA: Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18-19. században. *Roma (Gypsy) culture in the Carpathian Basin in the 18th-19th centuries*. pp. 9-12.
3. DARÓCZI ÁGNES: A cigány közösségek értékrendje. *The Scale of Values of Gypsy Communities. Le romane közösségongo molesko rindo*. pp. 13-17.
4. SZABÓ JUDIT: Cigányok egy magyar-román közösségben, a Maros menti Gernyeszegen.
5. *Gypsies in the mixed Romanian-Hungarian community of Gernyeszeg on the Maros river.*
6. *Le řom andek ungriko-řumunicko gav, andej Gemjesega kaj o Marošĩ*. pp. 18-28.
7. WILHELM GÁBOR: Kultúra, társadalom, etnicitás az oláh cigányoknál. *Culture, society and ethnicity among the Gypsies. O tarřadalmo thaj i etnicitařa kaj le řom*. pp. 29-37.
8. ZSUPOS ZOLTÁN: Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok csoportszerveződése a 18. században. *Group organization of the Transylvanian gold-washing Gypsies in the 18th century. Řomane kumpaniji (kesave navenca: cerhara, taksařa, řiřkaliřa) anda Erdeji ando 18to berřeřelto*. pp. 38-43.
9. BAKÓ FERENC: Cigány kézművesek egy alföldi falu társadalmában. *Gypsies artisans in the society of a village on the Great Plain. Řomane meřtera andek alföldickone gavesko tarřadalmo*. pp. 44-48.
10. BÓDI ZSUZSANNA: A vándor cigányok táplálkozási szokásai és a változások tendenciái. *Dietary customs of wandering Gypsies and the tendencies of change. Le dromarickone řomenge xamaske sokařa thaj le boldimange tendenciji*. pp. 49-56.
11. WEINEROVÁ, RENATA: A nagymihályi (Michalovce) romák táplálkozási rendje Kladno körzetében. *The dietary customs of the Michalovce Gypsies in Kladno. O xamaske řindo le miřalovcenge řoma (kruijal o Kladno)* pp. 57-59.
12. VOIGT VILMOS: Legrégibb adataink a magyarországi cigány folklórról - és ezek problémái. *Around first traces of Gypsy folklore in Hungary. Řomanji niřoski kultura andel Karpatongi medenca andel 19to thaj 20to berřeřelto*. pp. 60-72.
13. HADHÁZY ANTAL: A cigányok vallásos kultúrája - a lelkész (egyház) szemszögéből. *The religious cultur of Gypsies - of the point of view of the minister. Sar dikhel ek rařaj le řomengi religijaki kultura*. pp. 73-75.

14. POZSONY FERENC: A Háromszéki magyarajkú cigányok vallásos hitélete. *Religious life of the Hungarian-speaking Gypsies of Háromszék. O Haromsekeke ungrikone šibake Romengo religijako trajo.* pp. 76-80.
15. EPERJESSY ERNŐ: Moirák - Párkák - Uringyék. A mítikus sorsasszonyok szerepe a beás cigány néphitben, és interetnikus vonatkozásai. *Moerae – The Fates – The Uringe. The role of the mythical fates and its interethnic relations in the popular beliefs of the boyash Gypsies. 'Mojri' - 'Parki' thaj 'Urindji' Mitika šoršuke žuvlja ando bejašičko nipoško patjavipe.* pp. 81-90.
16. KRÍZA ILDIKÓ: Narratív hagyomány a magyar cigányság körében. *The narrative tradition among Hungarian Gypsies. Nařativno tradicija maškar le řom ando Ungro.* pp. 91-97.
17. GÖRÖG VERONIKA: A megvetés természetrajza. *The natural history of contempt. Le řucimasko termeseto.* pp. 98-117.
18. NAGY OLGA: Cigány mesék vizsgálatának néhány tanulsága. *Some lessons from a study of Gypsy tales. Le řomane paramičenge viřgalatoske unji šittjimata.* pp. 118-124.
19. FARAGÓ JÓZSEF: Egy fiatfalvi mesemondó az 1810-es években. *A srory-teller from Fiatfalva in the 1810s. Jek paramičari andaj Fijatfalva andel 1810 ale berša.* pp. 125-131.
20. KÜLLÖS IMOLA: A cigányok ábrázolása a 17-18. századi kéziratos közölköltészetben. *The portrayal of Gypsies in 17th-18th century popular poetry in manuscript. Šar abrazolin le řomen ande 17to thaj 18to vasteskirinde költeseto.* pp. 132-150.
21. ALBERT ERNŐ: Adatok a háromszéki cigányokról és költészetükről. *Data on the Gypsies of Háromszék and their folk poetry. Adatura paleřom andej Haromseka thaj lengo nipoško költeseto.* pp. 151-173.
22. VASVARI ZOLTÁN: A kártya a cigányság életében. Játék, jóslás – mentalitás. *The role of cards in the life of the Gypsies. Games, prediction – mentality. Le lila andel řomengo trajo.* pp. 174-185.
23. KAKUK MÁTYÁS: Cigányok Kunszentmárton 18-19. századi anyakönyveiben. *Gypsies in the 18th and 19th century registers of Kunszentmárton. Le řom andej Kunsentmartonoske matrikuli andel 18ti thaj 19ti řeltura.* pp. 186-195.
24. RÉGER ZITA: Orális kultúra és nyelvi szocializáció magyarországi cigány nyelvi közösségekben. *Orališo kultura and language socialization in romani-speaking societies in Hungary. Orališo kultura thaj šibaki socijalizacija andel ungroške romane šibake közöššegura.* pp. 196-206.
25. KIRÁLY ERNŐ: Vajdasági cigány népdalok. *Gypsy songs in Vojvodina (Yugoslavia). Řomane gilja andej Vojvodina (Jugoslavija)* pp. 207-230.
26. KOVALCSIK KATALIN: A beás cigányok népzenei hagyományai. *Folk music traditions of Boyash Gypsies. Le bejašičkone řomenge gilja ando Ungro.* pp. 231-244.
27. LANGE, BARBARA ROSE: Isteni rend és cigány identitás: A zenei stílus használati módjai egy magyar pünkösdi gyülekezetben. *Divine order and Gypsy identity: The uses of musical style in a hungarian pentecostal church. O 'devlikano řindo' thaj i 'řomani identitaša' - muzikake řiluša andek ungriko rusaljengi kongregacija.* pp. 245-254.
28. BALÁZS GUSZTÁV: Botoló a szatmári cigányoknál. *The stick-dance of the Gypsies of Szatmár country. Le rovljale khelimata kaj le rom andej Satmara.* pp. 255-261.
29. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Zárszó. *Postcript.* pp. 263-267.

Bd. 2.: 1994

Az I. Nemzetközi Cigány Néprajzi-, Történeti-, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia előadásai (Budapest, 1993. március 16-20.)
Readings of the 1st International Conference on Gypsy Ethnography, History, Linguistics and Culture (March 16-20, 1993, Budapest)

30. BÓDI ZSUZSANNA: Előszó. Foreword. pp. 7-10.
31. ROSTÁS-FARKAS GYÖRGY: Puterdyipe. *Megnyitó. Opening.* pp. 11-16.
32. EPERJESSY ERNŐ: A magyarországi cigány néprajzi kutatások időszerű feladatai. *Topical Tasks of Gypsy Ethnographic Research in Hungary. Le ungrikonethmeske romenge puranyimaston rodime vramutne trahi.* pp. 17-31.
33. UJVÁRY ZOLTÁN: A cigányság néprajzi kutatásának néhány kérdéséről. *On some questions of Gypsy ethnographic research. Pa le romenga narodotnya puranyimaske unyi pushipe.* pp. 32-38.
34. DAVIDOVÁ, EVA – LÁZNIČKOVÁ, ILONA: Museum der Romakultur in Brno. A cigány kultúra múzeuma Brnoban. *O romano phurikano kher - Romano muzeum.* pp. 39-52.
35. SZUHAY PÉTER: A Néprajzi Múzeum cigányság történetével foglalkozó kiállításairól. *Exhibitions of the Ethnographic Museum Dedicated to the History of the Gypsies. Pa le narodnone muzeosko, le romenga pecipijasa butyikerdo avritordyaripe.* pp. 53-68.
36. KENRICK, DONALD: Romanies in the Nazi period - what do we know and what do we not know? *Romák a náci korszakban - mit tudunk és mit nem? E roma tela e nazisti, so zhanas, so na zhanas?* pp. 69-78.
37. ACTON, THOMAS A.: Unity in Diversity. Can cultural division be a source of strength to the romani peoples facing current crises in europe? *Egység a különbségben. Lehet-e a kulturális széttagoltság az erő forrása az Európában ma krízishelyzettel szembenező roma népesség számára. Jekhipe ande o kaversaripo: shaj avel ande o kulturalno phagerdyipo la zorako fundo ande e Europa kana adyes nasvalyimasa jakhendar dikhenpe le roma?* pp. 79-98.
38. MIHOK, BRIGITTE: Die Roma in Rumänien. Neue Formen der Diskriminierung seit 1990. *A cigányok diszkriminációja Romániában. A diszkrimináció új formái az 1990-es években. Roma ando vlxiko them la diskriminacijake nyeve formi ande le 1990-ti bersha.* pp. 99-106.
39. BÓDI ZSUZSANNA: Fémműves cigányok Magyarországon. *Gypsy Metal-smiths in Hungary. Chokajara roma po ungriko them.* pp. 107-121.
40. GÖRÖG VERONIKA: A cigány folklór. Eredete hitelessége és sajátosságai. *The Gypsy Folklore. Origin Authenticity and Characteristic. Romano folkloro redechina thaj redechinyipo.* pp. 122-147.
41. FARAGÓ JÓZSEF: Régi székely népballadák a magyar cigányok örökében. *Old Székely Folk Ballads Preserved by Romungros. Dulmutane sekelyicka narodutne balladi mashkar le unrikone ungrothemeske roma.* pp. 148-155.
42. BALÁZS GUSZTÁV: A kelet-magyarországi cigányok tánc kultúrája. *The Dance Culture of East Hungarian Gypsies. Le orient-ungrikone themeske romenge khelyimasko sitty.* pp. 156-174.
43. KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN: Cigány képzőművészet Magyarországon. *Gypsy Artist in Hungary. Romanyi artistika po ungriko them.* pp. 175-185.

44. ZSUPOS ZOLTÁN: Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a 18. században. *Names of Transylvanian nomadic tax-paying Gypsies in the 18th century. Le cerhara taxikane fishkala romenge anava kaj le 18. shelbersha ande o ardyalo.* pp. 186-194.
45. KAKUK MÁTYÁS: A magyar nyelv cigány jövevényszavainak vizsgálatáról. *On the Research of Gypsy Loanwords in the Hungarian Language. Pa la ungrikonya shibako romane avutne vorbengo rodipe.* pp. 195-203.
46. ŠAIP, YUSUF: The Norm and its Construction. *A nyelvi norma és létrehozása. La shibaki norma thaj kodolako keripo.* pp. 204-211.
47. LEWKOWICZ B., ANDRZEJ: Obstacles in Language Communication among Gypsies (Roms) and Perspective of the Development of the Gypsy (Romani) Language. *A cigányok (romák) közötti nyelvi kommunikáció akadályai és a cigány (roma) nyelv fejlődésének perspektívája. La shibaki komunikacija mashkar la shibsittyako phangipo thaj la romanya shibake vazdyipeski pershpektiva.* pp. 212-217.
48. BARNA GÁBOR: Zárszó. Concluding Word. pp. 218-220.

Bd. 3.: 1995

BALÁZS GUSZTÁV

A nagyecsed-i oláh cigányok táncagyományja
The Dance Tradition of Vlach Gypsies in Nagyecsed

Bd. 4-5.: 1996

ZSUPOS ZOLTÁN

Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században
Nomadic Tax-paying and Gold-washing Gypsies in Transylvania in the 18th Century

Bd. 6.: 1997

Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról
Studies about Boyash Gypsies in Hungary

51. BÓDI ZSUZSANNA: Előszó. *Foreword.* pp. 7-10.
52. HERRMANN ANTAL: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás credményei. *Famunka. Ergebnisse der in Ungarn am 31. Jänner 1893 durchgeführten Zigeuner-Conscription. Holzarbeit.* pp. 11-16.
53. KOVÁCH ALADÁR: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. Földházak. *Rudimentary Buildings in Tolna County. Mud-shacks.* pp. 17-26.
54. HEGYI IMRE: Adalékok a teknővájó cigányok megtelepedéséhez. *A Tub-Making Gypsy Settlement.* pp. 27-35.
55. IGNÁCZ JÁNOS: Beás szálláshelyek. *Boyash Quarters.* pp. 36-39.
56. ORSÓS JAKAB: Teknővájók. *Tub-Makers.* pp. 40-44.
57. GUNDA BÉLA: Teknővájó cigány és munkája. *The Tub-Making Gypsy and his Trade.* pp. 45-52.
58. PETERCSÁK TIVADAR: Adatok a teknővájó cigányok munkájához. *Information about the Work of Gypsy Tub-Makers.* pp. 53-63.
59. HAVAS GÁBOR: A Baranya megyei teknővájó cigányok. *Tub-Making Gypsies in Baranya County.* pp. 64-97.
60. KALÁNYOSNÉ LÁSZLÓ JULIANNA: Adatok az öcsényi cigányság szülés és

- csecsemőápolás körében kialakult szokásaihoz. *About the Customs Related to Delivery and Infant Care among the Rom of Ócsény*. pp. 98-109.
61. KALÁNYOSNÉ LÁSZLÓ JULIANNA: A halálhoz kapcsolódó szokások az ócsényi beás cigányoknál. *Customs Related to Death among the Boyash Gypsies of Ócsény*. pp. 110-115.
62. KOVALCSIK KATALIN: Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál. *Christmas Greeting among the Boyash Gypsies in Hungary*. pp. 116-153
63. KOVALCSIK KATALIN: „Milyen jó, hogy együtt lehettünk” (Beszélgetés Lankó József katolikus lelkésszel) „How Nice It Is To Be Together” (Conversation with the Catholic Priest József Lankó) pp. 154- 164.
64. EPERJESSY ERNŐ: Balogh Mátyás, a mesemondó. *Mátyás Balogh, the Story-Teller*. pp. 165-173.
65. SZAPU MAGDA: A mesehagyományozás folyamatának törvényszerűségei Kaposzentjakabon. *A Tale-Teller and his Community in Kaposszentjakab*. pp. 174-184.
66. BÓDI ZSUZSANNA: „Hetven ága van egy mesének...” „All Stories Have Seventy Branches...” pp. 185-193.
67. ORSÓS ANNA: A magyarországi cigányok nyelvi csoportjai. *Language Groups of Gypsies in Hungary*. pp. 194-199.
68. EPERJESSY ERNŐ: A beás kézjelek néhány példája. *A Few Handsigns of the Boyash Gypsies*. pp. 200-210.

Bd. 7.: 1998

Tanulmányok a magyarországi cigányok vizuális kultúrájáról *Studies about the Visual Culture of Hungarian Gypsies*

69. BÓDI ZSUZSANNA: Előszó. *Foreword*. pp. 7-10.
70. BÁNSZKY PÁL: Balázs János. *Balázs János*. pp. 11-13., 17-18.
71. BÁNSZKY PÁL: Horváth Vince. *Horváth Vince*. pp. 14-16., 19-20.
72. PONGRÁCZ ÉVA: Képzőművészeti képességfejlesztés cigány gyermekek körében. *Developing Artistic Skills among Gypsy Children*. pp. 21-32.
73. PULI-HORVÁTH FERENC: A magyarországi cigányság szín és formakultúrája. *Farben und Formenkultur der ungarischen Zigeuner*. pp. 33-120.

Bd. 8.: 1999

Tanulmányok Herrmann Antal emlékére *Studies in Memory of Antal Herrmann*

74. BÓDI ZSUZSANNA: Előszó. *Foreword*. pp. 7-8.
75. GRAGGER RÓBERT: Herrmann Antal †. *Antal Herrmann †* pp. 9-13.
76. KÓS KÁROLY: Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozga-lomban. *Antal Herrmann's significance in the ethnographic movement around the turn of the Century*. pp. 14-38.
77. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért. *Antal Herrmann's efforts to institutionalize Hungarian ethnography*. pp. 39-54.
78. VOIGT VILMOS: Egy klasszikus, egy ismeretlen, sok megoldatlan feladat. *A classic, an unknown master and many unsettled tasks*. pp. 55-71.

79. BÓDI ZSUZSANNA: Herrmann Antal és a hazai cigánykutatás. *Antal Herrmann and Gypsy research in Hungary*. pp. 72-86.
80. BÓDI ZSUZSANNA: Herrmann Antal cigány kutatásai. Válogatott bibliográfia. *Antal Herrmann's Gypsy researches. Selected Bibliography*. pp. 87-103.
81. BÓDI ZSUZSANNA: Herrmann Antal adattári hagyatéka. Cigányok. *The archival heritage of Antal Herrmann. Gypsies*. pp. 104-113.
82. KÉPEK JEGYZÉKE - LIST OF ILLUSTRATIONS
83. Herrmann Antal. *Antal Herrmann. Az 1893-as cigány összeírás térképei. Map of the 1893 census of Gypsies*. pp. 115-134.

Bd. 9.: 2000

Soha többé... Nikana majbuter... Never again...

Visszaemlékezések a holokausztra - Seripe p-o holokaust - Recollections of the holocaust

84. BALASSA IVÁN: Beköszöntő. - 25 éves „A magyarországi nemzetiségek néprajza” című sorozat. *Naisaripo. 25 bersengi e seria "Ethogràfia le minoritetenji and-o Ungriko Them" Anniversary preface - The series "The ethnography of the national minorities in Hungary" turns 25*. pp. 9-15.
85. BÓDI ZSUZSANNA: Cigány Néprajzi Tanulmányok 1993-2000. Bibliográfia. *Artikle andar e Rromani Emogràfia 1993-2000. Bibliogràfia. Studies In Roma (Gypsy) Ethnography 1993-2000. Bibliography*. pp. 16-22.
86. EMBER MÁRIA: Ide is gyűtt az ablakra esendőr... *Vi kathe avilas p-e fejastra o zandàri... The gendarmes also came here to the window...* pp. 23-29.
87. SCHERMANN VERA: Egy Vas megyei település cigányságának sorsa 1900-tól 1945-ig. *Le rromenqo tràjo andar jekh gav tar-o kothorthem Vaš, kathar o bers 1900 zi ko 1945. The fate of Gypsies in a Vas county settlement from 1900 to 1945*. pp. 30-37.
88. PRIEGER ZSOLT: *Nekünk már nincs könnyünk se... Roma Holocaust - fél évszázad távolából. Részletek. Amen aba nič asvin naj... Holokaust le rromenqo - dural dopaš šcliberšenqa. Tikno kotor. We have no tears any more... Roma Holocaust - remembered half a century later. Excerpt*. pp. 38-42.
89. DOBOS ILONA: Egy öreg muzsikusi emlékei. *Jekhe phure bašalnesqe seripe. Memories of an old musician*. pp. 43-48.
90. SZITAI EMÍLIA: Karácsonyi fekete vonat. *Krečunesqo kalo cird. Black train at Christmas*. pp. 49-53.
91. BÓDI ZSUZSANNA: Emlékeim... - A munkaszolgálatos. *More serimàta... - Le butaqo-inkesto. My memories... - The forced labourer*. pp. 54-58.
92. CSALOG ZSOLT: Cigányon nem fog az átok. Részlet. *P-o rrom na xutren le armaja. Tikno kotor. Gypsies are charmed against curses. Excerpt*. pp. 59-60.
93. GLONCZI ERNŐ: Fekete évek. *Kale bersa. Black years*. pp. 61-64.
94. BAI JÓZSEF: Vétettetek ellenem... *Phares azbade man... They did wrong to me...* pp. 65-72.
95. SZEGŐ LÁSZLÓ: *Győrben egyiket se lőték agyon... - elmondta 1971-ben Oláh Katalin - Részlet. And-o fïro Győr khanikas na puškinde... - vakerdäs e Olah Katalin and-o bers 1971 - Tikno kotor. None were shot dead in Győr - Katalin Oláh said it in 1971 - Excerpt*. pp. 73-78.

96. SZÉCSI MAGDA: *Istenhez könyörögtünk, hogy legyen már vége...* - meséli az a cigányasszony, aki túlélte a birkenai koncentrációs tábor poklát - *Karing o Del rudinahas te avel aba o agor...* - phenel jekh rromní kon živdes avilas khèe andar o làgeri Birkenau - *We were begging God to put an end to it...* - a Gypsy woman who survived Birkenau recalls. pp. 79-81.
97. CSALOG ZSOLT: A testvéremet keresem... *More phralen rodav... I'm looking for my brother...* pp. 82-87.
98. ORSÓS JAKAB: Átok. *E armaj. Curse.* pp. 88-91.
99. TAMÁS AMARYLLIS: *Fiam, csak nyugodjál meg...* - Orsós Lajos mondja - *Na xa xoli moro éhavo....* - vakerel o Orsós Lajos - *Calm down, son...* - Lajos Orsós says - pp. 92-95.
100. KOVALCSIK KATALIN: A kezükbe voltunk... *Ande lenqe vasta samas... We were in their hands...* pp. 96-100.
101. A holokauszt a cigány folklórban - *Holocaust and-o rromano folklòro* - *The Holocaust in Gypsy Folklore* pp. 101-111.
 Opre Roma. *Cigány himnusz. Gypsy anthem*
 Hitler ballada. *Hitler balàda. Hitler ballad*
 Hitler ballada. *Hitler balàda. Hitler - ballad*
 Hitler - ének. *Hitler - gili. Hitler - song*
 Ala trajin a Bacska Roma. *A Bácskában nincs már cigánytelep. There's no Gypsy camp in the Bácska any more*
 Mikor mentem hazafelé. *Kanak khere gëlem. On the way home*
 Elveszett a német. *Xasardilas o nãmco. The Germans are lost*
 Legelnek a gólyák. *Legelin e gólya. The storks are in the pasture*
 Nézzéj hátra. *janyám. Dikh palal mamò. Look back, mother*
102. BÓDI ZSUZSANNA - MÁTÉ MIHÁLY: Magyarországi cigány holokauszt - válogatott bibliográfia. *Holocaust e rromenqo and-e Hungària - bibliogràfia. Hungarian Gypsy Holocaust - selected bibliography.* pp. 112-134.
103. EPERJESSY ERNŐ: Utószó - *Palutni vorba - Prologue.* pp. 135-139.

*Ide is gyűtt az ablakra csendőr...**

Rácz Pál 56 éves jászladányi cigányzenész emlékeiből:

„Összeszedték - mikor is szedték ezeket? Negyvenháromba? Vagy negyvenkettőbe? Összeszedték a cigányokat. Mindenütt. Akkor, mikor a zsidókat összeszedték. Hát ide is gyűtt az ablakra csendőr... Egy hajnalkor gyűttek, beszélnek az ablakon, hogy ötöztek. Hát mondom - mé öltöztek én? Nem érzem magam bűnösnek, hát mondom mé? Hát jól van, felkeltem, ugye csendőrök. Ötözön! - aszondja. Hát mint ahogy szokott az ember, elkezdtem ugye a cipőt húzni, rám vettem a nadrágot, úgy félmeztelen vótam, mondom, majd mosdok. A lavórbá öntöttem vizet - a csendőr aszondja: Még milyen kényelmes - aszondja - még erre is van ideje, hogy mosdani! Ümi akart. A tusával. Úgy hogy én gyorsan kiszaladtam, az inget meg vittem. Akkor má a többi cigányok itt átak a sorba. A sarkon átak. Férfiak. Nőket: már az a másodjára vót. Asztán vittek bennünket be a községközi udvarra. Hát jó van, kérem, ottan gyülekezünk be, hát egyszer gyün - úgy hítták Bagi Kálmán, egy ilyen megyei útbiztos. Útbiztos vót, ilyen... nagyságos címe vót neki. Mondom neki, hogy mi a helyzet. Ne féljete senmit se, aszondja, majd én mindjár intézem. Hát bement, asztán megbeszélte a főjegyzővel, egyszer gyün a csendőr, ott sétál, ott felment, felhívta a főjegyző, hogy a két primást, aki így nevezetes vót mondjuk, aszt aszonták, hogy álljon ide az egyik primás, ide a másik, na aki - aszondja - chhez az emberhe tartozik zenekar, sorakozzon fel. Hát kérem oan is odaállt, de hárcsak odaállt vóna az is, hát az kellett vóna, hogy mindegyiket, hogy egy embernek se maradni! De nekünk hátra se engeetek fordulni. Csak előre kellett nézni. Már nem engedtek, hogy maj inték, hogy a is - ájál a hátam mögé. Nem lehetett. De a többit azt oszt elvitték, ugye nem... Dunántúlra, hova, nem tudom... Rengeteg népek elmentek. Oanok is vótak, aki nem is tudják, hogy hova lettek. Engemet kérem szépen, onnan kijöttünk, a községközti, aszonták hogy eztet nem viszik el, a zenekart. De utána nem oan sokáig vótunk itthon, mer gyűttek a behívók. És majdnem mindegyiknek a zenekartagnak, mindnek, egy héten emez kapta meg, úgy hogy sorba. Berántottak bennünket. És akkor az asszony írta, hogy most megint összeszedtek má, még a nőket is viszik...”

A magyar vidék zsidóságának deportálásáról gyűjtve adatokat, újra meg újra fel kellett figyelnem arra a tényre, hogy mielőtt még a megyei székhelyeken zsúfolták volna össze a végső vagonírozás előtt őket - előszeretettel jelölték ki nekik *ideiglenes tartózkodási helyül* cigánytelepeket.

Nade mi történt azokkal a cigányokkal, akiket kiköltöztettek a putrikból, hogy a zsidók megaláztatását a putrikba való heköltöztetéssel még felejthetetlenbbé tegyék?

Hajtúkanyar című regényemben megkérde a kunhegyesi gettóban az egyik öregember:

... - Csak arra volnék kíváncsi - mondta egyik nap Tsch. bácsi -, hova vitték innen a cigányokat.

Megjelent/Published: EMBER Mária: „Ide is gyűtt az ablakra csendőr...” Magyar Nemzet 1984. 10. 21. pp. 4.

- Nyilván a mi lakásainkba - mondta W. néni, fogalmazó özvegye."

Ennek az akkoriban tájékozatlanságból is elterjedt, a keserű öngúnyt sem nélkülöző vélelemnek indirekt megeafolására tettem közzé könyvemben Rácz Pál magnóra mondott szavait. Hogy „Ide is gyűtt az ablakra csendőr...”

„Már az a másodjára vót...”

Am ebből a szemelvényből a történelmi kutatás különös nehézségei is kiviláglanak a figyelmes olvasó előtt.

Az első probléma mindjárt a dátumokkal kapcsolatos. Nemhogy a hónap s a nap: még az évszám is bizonytalan. „Negyvenháromba? Vagy negyvenkettőbe?...” Azután az emlékezés kitűz egy fixebb támpontot: „Akkor, mikor a zsidókat összeszedték.” Na igen, de utána-e vagy előtte? Helyet csinálni nekik a már kiürített cigánysoron, vagy pedig a tőlük már kiürített vonatok további hasznosítására?

Azok közül, akiket akkor összeszedtek, ha meg is maradt valaki, nem tért szükségszerűen vissza kiűzetése földjére. Vándor nép, elzavaráshoz, meghajszoláshoz, okkal, ok nélkül történt zaklatáshoz szokott törzs egyedei – máshol is felülthetik a sátorfát, tapaszthatnak új viskót maguknak, nem mennek vissza azért a kis heme-humiért, szegényes cöknökért. Különbözik is: iskolázatlanok, törvényekben-rendeletekben, történelemben! tudatlanok – honnan tudhatnák, hogy a régi parancs nem érvényes-e rájuk nézve továbbra is?

Kemény Istvántól, az MTA Szociológiai Kutató Intézete 1970-71 között a magyar cigányság körében végzett vizsgálatának irányítójától kaptam akkoriban egy másik visszaemlékezést is.

Orsós Mária 36 éves mezőtúri cigányasszony emlékeiből:

„Ide tessék hallgatni! Ide tessék hallgatni! A németek után kérem szépen volt ez a cigányrazzia. Rá másfél hónapra, vagy... Igen, másfél hónapra rá összeszedték az összes cigányokat. Ógyallán laktunk, ami most Csehszlovákia. Mikor összeszedték a cigányokat elvitték Dunaszerdahelyre kivégezni a cigányokat. És a testvéreimet elvitték a németek tehenet hajtani, oszt az hazaszökött. Elvitték édesanyámat testvéreimmel együtt. Negyvennégybe testvéreimmel együtt üresen találtak meg a lakást. Nem vót benne semmi, se bútor, semmi. A testvéreim leventefiú volt, leventefiú volt kérem, ezé maradt ki, ezér szakadt ki. Visszahogyhívjákolt, visszaszökött. Akkorára kérem minket, minket is elvitték, az anyóssával. Dunaszerdahelyig, de mink megszöktünk. Tetszik érteni? A németektől. Éccaka idején kérem szépen, nem tudom, egy nagy helységben volt... újan ízek, tankok vótak lerakva. Oszti azok közt szöktünk el, hujdostunk el, de ott nem vót semmiféle katonaság, tetszik érteni? Oszti volt ottan a tankoknak a háta mögött kérem, a legutolsó tanknak, vót egy tanya, oszt bementünk oda, kérem szépen, oszt ott hujtatott el bennünket a kukoricaszárnak a közepibe az a magyar ember meg magyar asszony. Mer panaszkodtunk, hogy agyon akarnak bennünket ütni kérem, agyon akarnak löni bennünket, és a többi cigányokat agyon is lűtték, Dunaszerdahelyen a Duna szélibe. Má, mink tudtuk, kérem szépen, hogy három napi élelmet tetettek velünk, tetszik érteni, meg takarót. Má mink tudtuk, hogy mire pályáznak velünk, tetszik érteni? Német, német katonák, és jobban mondva kérem szépen: nyilasok. Magyar nyilasok is. Igen, kérem. Magyar nyilasok is. Sok cigányokat összeszedtek, sokat cigányokat, sokat magyar cigányokat, olá cigányokat, teknős cigányokat, mindenféle fajta cigányokat összeszedtek kérem, oszt elvitték Dunaszerdahelyre, oszt ott irtották

*ki őket. Ott irtották ki. Azt tudom, kérem, hogy én érkeztem onnén meg, hogy
mink szöktünk meg, én szöktem meg, meg a testvéremnek az apósa. És az
anyósa. Tetszik érteni. De viszont a testvéremnek a felesége, az az édesanyám-
mal halt meg. Ez vót ez a cigányrazzia, összeszedték az összes cigányokat -
azúta nem tudok semmirű semmit se. Azúta az összes népeim el vannak oda,
kérem szépen, nem tudok eggyikrű se, eggyikrű se tudok. Három fiútestvér, meg
öt lány..."*

Nem tudhatom, másra hogy hat ez az elbeszélés; nekem, noha nem először olvasom,
mindig újra elszorítja a torkom az elbeszélő leküzdhetetlen izgalma: „*Ide tessék hallgani!
Ide tessék hallgani!*”

Persze a dátumokkal itt is baj van. „*A németek után*” nyilván a németek bejövetele
(1944. március 19.) után „*volt ez a cigányrazzia. Rá másfél hónapra, vagy... - itt az*
elbeszélő elbizonytalanodik, de kivágja magát: - *Igen, másfél hónapra...*” Csakhogy
akkoriban még nem a nyilasok garázdálkodtak, akkoriban még a szinte teljes egészében
intakt magyar királyi közigazgatás intézte az ügyeket. Hogy tavasz volt-e, nyár avagy ősz,
arra vonatkozóan pusztán abból próbálhatunk következtetést levonni, hogy „*a kukorica-
szárnak a közepibe*” segített elrejtőzniök „*az a magyar ember, meg magyar asszony*”...
véltetően parasztember, parasztasszony, akik életveszélyes kockázatot vállaltak, amiért
megszánták a szökött cigányokat!

Hajtó razzia

Mindössze e két visszaemlékezés egyeztetése is felszínre hoz néhány valószínűsíthető
tényt.

Igaz az, amit Rácz Pál mondott, hogy „*már az a másodjára vót*”, amikor a nőket vitték.
Előbb összeszedték a férfiakat. Orsós Mária magyarázza is: „*A testvérem leventefiú volt,
leventefiú volt kérem, ezé maradt ki, ezér szakadt ki.*” Mármint a nagy összeszedésből.

A cigány férfiak összefogdosására vonatkozóan találtam az Országos Levéltárban egy
ez ideig még nem publikált dokumentumot.

Küldi a M. kir. rendőrség komáromi kapitánysága Szig.biz. jelzéssel, 92/7-1944. biz.
szám alatt (Tárgy: *Közbiztonsági helyzetről jelentés*) a M. kir. rendőrség székesfehérvári
körzeti felügyeleti szemlélőjének Székesfehérvárra. Az ide vágó részlet:

*„Hivatkozással 1944. évi november hó 20-iki kelettel 92/7-1944. biz. szám alatti
hason tárgyban tett jelentésemre kiegészítés képen jelentem, hogy f. hó 22-én a
korareggeli órákban a komáromi honvéd állomásparancsnokság 150 főnyi
honvéd csapat közreműködésével a kérdéses vágdunai 3 szigeten és az ún.
partosújtelepi részen a bujdosó kommunista fegyveres partizánok kézrekerítése
végett a hajtó razzitát megtartottam, de az eredményre nem vezetett. Az állító-
lagos fegyveres partizánoknak nyoma sem volt, csupán a cigánytelepről állítu-
tott elő több csavargó cigány, aki közül tíz egyén a fennálló bizalmas
rendeletek értelmében a komáromi Csillag erődbe szállítottatott védőőrizetbe
vétel végett.”*

E bizonyító erejű dokumentum aláírója a komáromi rendőrkapitány. dátuma: 1944.
november 24.

Amiből viszont az derül ki, hogy még a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után
is létezett Komáromban cigánytelep. A „*hajtó razzia*” nem is ellenük indult. Csak tán
ingerültségében, amiért, - talán ellene irányuló feljelentés nyomán? - „*állítólagos fegyveres
partizánok*” keresésére kellett fecsérelnie időt s energiát, csukatott a rendőrkapitány a
bürtönerődbe néhány cigányt. Tízet, mert az kerek szám...

A „védőrizet” szó azonban eszünkbe juttatja német eredetijét. Schutzhaft volt a neve. Pontos a fordítás.

Épp ebből a védőrizet fogalmából indul ki Joachim S. HOHMANN *Geschichte der Zigeunerverfolgung* (A cigányüldözés története) című könyvében (Campus Verlag, Frankfurt am Main - New York, évszám nélkül):

„Ellentétben az 1934 áprilisában hozott Schutzhaftverordnung (védőrizeti rendelet) által képviselt alapelvvel, miszerint a Schutzhaft nem pótbüntetés - mégis elkezdték (mármint a hitleri Németországban) az ún. „védőrizetbe vétel”-t olyan értelemben is gyakorolni, hogy koncentrációs táborba utaltak olyan személyeket, akiket „káros”-nak nyilvánítottak, habár ezek a fennálló törvények értelmében nem lettek volna büntethetők. Már 1933-ban előfordult, hogy a szabadságvesztésre ítélt személyeket büntetésük letöltése után nem helyezték szabadlábra, hanem koncentrációs táborba szállították. Különösen a kommunista funkcionáriusokat és a szocialistákat érintette súlyosan ez a gyakorlat.

Az 1937-es évtől kezdve a koncentrációs táborba való utalásra szóba jöhető személyek köre újabb kategóriákkal bővült. Már nemcsak a politikai ellenfelek, hanem egyéb, a német „népre káros” (volksschädigend) elemek is lágerbe kerültek. Dachauban 1937-ben és 1938-ban még a foglyok túlnyomó többsége politikai fogoly volt, Sachsenhausenben azonban már a politikailag így módon kikapcsolt erőket az úgynevezett aszociális elemek, visszaeső bűnözők, cigányok, homoszexuálisok és bibliakutatók nem kisebb tömege ellensúlyozta.”

Nyomok német dokumentumokban

Nem vagyok a magyarországi cigányság deportálásának szakértője. Csupán néhány dokumentumot idéznék, melyek mintegy mellékesen kerültek a kezembe, más irányú kutatások közben.

Ismeretes, hogy 1941. június 22-én indult meg a Szovjetunió elleni német támadás, de kevésbé ismert, hogy ezt nemsokára követte - más források szerint még meg is előzte! - a Führerbefehl, Hitler parancsa a keleti hadszíntéren fellelt zsidóság elpusztítására. Azoknak a megbeszéléseknek egyikén, amelyet e nagyszerű harci cél elérése érdekében tartottak, 1941. október 10-én Prágában, Heydrichnél, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal akkori főnökénél természetesen Eichmann is jele volt (mint a Zsidó Kivándorlás Birodalmi Központi Hivatalának vezetője); s a jegyzőkönyv tanúsága szerint a többi pont közt a következő kérdésekben is határozatokat hoztak:

„c) 50.000 zsidó száműzendő Minszkbe és Rigába” és

„f) A cigányok Rigába irányítandók.”

Félreértés ne essék, itt már nem a keleti hadszíntéren fellelt zsidókról vagy cigányokról volt szó, hanem a Német Birodalom területéről kiszállítandókról, miként az egy három nappal későbbi távmondatból kiderül.

Dátuma: 1941. október 13.

Címzettje Wagner SS-Untersturmführer (SS-hadnagy), Mährisch-Osterauban (a morvaországi Ostravában, mely a német megszállók fontos vasúti csomópontja lett). A távmondaton az is rajta áll, hogy „Azonnal továbbítandó Eichmann SS-Sturmbannführernek!”. (Akkor még csak SS-százados volt Eichmann...) Szöveg:

„Nebe SS-Sturmbannführer október 12-én itt járt utasításokért. Mikor indíthatja a berlini cigányokat? Két nap türelmet kértem, amíg megtaláljuk Eichmann SS-Sturmbannführert és értesítjük, hogy lépjen érintkezésbe Nebe SS-Sturmbann-

führerrel. Ha berlini cigánytranszport indítása még sokáig húzódik, a város kénytelen lesz külön cigánytábort építeni, tetemes költségek és még nagyobb nehézségek árán. Nebe SS-Sturmbannführer kéri Önt, hívja fel telefonon."

Eichmann válasza három nappal későbből, Dunai Biztonsági Szolgálat, Bécs fejléccű papíron:

„Sürgős!

Günther SS-Hauptsturmführernek, Mährisch-Ostrau!

A cigánytranszportra vonatkozóan közlöm, hogy pénteken, október 20-án az első zsidó transzport elindult Bécsből. Ehhez a szerelvényhez kapcsoljanak három vagy négy vagon cigányokkal. További vonatok is fognak indulni Bécsből, Mährisch-Ostrauból és Kattowitzből. A legegyszerűbb módszer, ha minden transzporthoz csatolnak néhány cigányvagonot..."

E „legegyszerűbb módszer” következménye volt immár nemcsak a cigány férfiak „védőőrizetbe utalása”, hanem:

*„A háború előtt Németországban élt mintegy 25 000 cigányból és cigány-
‘Mischling’-ből (akinek apja vagy anyja német volt) csak mintegy ötezen
maradtak életben. A német cigányokat három nagy internálási hullámban -
1939-ben, 1941-ben és 1943-ban - szállították el a koncentrációs táborokba.
Ezreket pusztítottak el a Kulmhofban (Chelmino) kikísérletezett gázautókban
vagy Auschwitz-Birkenauban”*

- írja egy nyugatnémet jogász, Reinhard HENKYS *Die nationalsozialistischen Gewaltverbrechen* (A nemzeti-szocializmus erőszakos bűncselekményei) című könyvében (Kreuz Verlag, Stuttgart-Berlin, 1964.).

Műfordítások a cigány népköltészetből címmel a Tiszatáj májusi számában közreadta néhány fordítását a nagy tehetségű költő: BARI Károly. Annak emléke, amit Európa német lerohanása következtében a cigányság átélt, nem tudós disszertációkban, hanem dalokban és balladákban él tovább. Íme az egyiknek egy részlete:

Nyiss meg, Isten, minden határt,
segíts haza minden cigányt,
szegényeket összeszedték,
hideg láncot rájuk verték!

Hideg láncot rájuk verték,
láger mélyére vetették,
verd meg, Isten, a németet,
mert megölte a népeket!

Hogy a láger annak, aki nem élte át, elképzelhetetlen, azt ez a dalszöveg megható mód érzékelteti: börtönasszociációkkal helyettesítődnek be a lágerfogalmak: „hideg láncot rájuk verték”, „láger mélyére vetették...”

Zigeunerlager, Auschwitz

Voltak, szenvedtek, pusztultak cigány deportáltak Dachauban is, Mauthausenben is, a többi táborban is. De Auschwitzban külön részleget: cigánytábor hoztak létre a táborok szervezői. Voltak Auschwitzban cigánykápók is, akik külön örömeiket lelték abban, ha „úriembereken” verhetek végig. Közös rabtartóik ösztöne - humora! - jól működött, tudták ok előre, hogy évszázados sérelmek szakadhatnak fel s társadalmi elégtétel látszata lehet

annak, ami csak szadista ráuszítása a sötétbőrűnek a fehérbőrűre, a tanulatlan embernek a tanult emberre - a gázkamra küszöbén.

Szerkesztőségünkhez eljuttatott írásában Nógrádi Dezső budapesti olvasónk felesége auschwitzzi emlékeit öntötte szavakba. Tőle köleszönm az alábbi élmények leírását:

„Szemben a mi barakkunkkal volt egy másik barakk telezsűfolva cigányokkal. Őket nem választották el egymástól, s mi irigykedve néztük, lám ők együtt maradhattak. És egyszer hajnalban, még rágondolni is borzasztó, sikolyokra, ordítózásra, üttegelés zajára ébredtünk. A cigányokat lökték fel a teherautókra és ezek a szerencsétlenek sikoltoztak, kiabáltak, jajgattak, és mondták, üvöltöttek: Látjátok, ezek az átkozott németek mit csinálnak velünk? Gázkamrába visznek mindannyiunkat! S mikor pirkadni kezdett és minket kizavartak az Appellplatzra, ahol szinte ruhátlanul, cipő nélkül, összebújva reszkettünk, láttuk, hogy a szemben lévő barakkosor, ahol a cigányok voltak, teljesen üres, csak a krematórium kéménye ontotta a füstöt, néha még lángot is lővellt ki a kémény... Sokan közülünk sírtak, én csak magamba roskadva halkan imádkoztam, s irigyeltem a cigányokat. Nekik már jó - gondoltam -, nem tudnak semmiről, és legalább együtt mehettek a halálba, szülő, gyermek, testvér. Ránk még ki tudja, mi vár, memyi éhezés, megaláztatás, s azután nekünk is ez lesz a vég...”

A napot a szakirodalomból tudni lehet: 1944. augusztus 6-án számolták fel az auschwitzzi Zigeunerlagert.

Finom megfigyelések

A nünbergi per irataihoz csatolva volt - több mázsa bizonyító anyag közepette - egy dokumentum. Címe: *Jelentés a zsidók és a cigányok agyonlövéséről* (Bericht über das Erschiessen von Juden und Zigeunern). Egy bizonyos Walther nevű, nem SS-, hanem Wehrmacht-tiszt, gyalogsági főhadnagy, összegezte benne tapasztalatait. „*Hangulat-jelentést*” adott, bizonyára feljebbvalói kívánságára.

„A zsidók agyonlövése egyszerűbb, mint a cigányoké - írta. Meg kell hagyni, a zsidók nagyon fegyelmезetten mennek a halálba: nyugodtan állnak. Ezzel szemben a cigányok sírnak, ordítanak és állandóan mozognak, még akkor is, amikor már az agyonlövés helyén vannak. Sőt, előfordult, hogy közülük némelyek a sortűz elől beugrottak a verembe és megpróbálták halottnak tetetni magukat. Mindez az osztagom katonáira eleinte nem tett különösebb hatást. De a második napon már kezdtek jelei mutatkozni, hogy egyikük-másikuknak nem elég erősek az idegei ahhoz, hogy hosszabb időn át részt vegyenek agyonlövésekben. Nekem az a személyes megfigyelésem, hogy akció közben nem lesznek úrrá rajtam lelki gátlások (seelische Hemmungen): ezek csak akkor kezdnek jelentkezni, amikor néhány nap elteltével esti nyugalomban elgondolkozunk a történetek felett.”

Remélhetőleg még mindig él, s vannak nyugalmas esti órái.

EMBER MÁRIA

Vi kathe avilas pe fajastra o zandâri...

Andar o artiklo šaj te žanas so kerdâs o raipen mamuj le romenqe and-o Ungriko Them tal o nâcizmo. Kanak kathe resle o nâmci (19. tridaraj 1944.) line so maj sig te bičhalen le romen butâke inkestenge. Kanak o lurde "nyilas" line zor ko vast (15. oktobra 1944.) kerde sar o nâmciko modeli, xuterde le romen sar komunisti, kon anen bibaxt po ungrika manuša thaj ingerde len zorasa and-o Nâmciko Them. And' ado artiklo thaj ande pustik das le manušenqe seripe so peren pe adi ratvali periôda.

O dukha so xuterde le manuša ando lageri Auschwitz, sikavel jekhe manušesqe vakeripo kon majfeder avilahas ande romenqo than saven phaberdê, ke kadê agordile lenge dukha.

MÁRIA, EMBER

The gendarmes also came here to the window...

The article surveys the anti-Gypsy measures taken during nazism in Hungary. After the Germans' marching into Hungary (March 19, 1944) the ordering of Gypsies for forced labour sped up. After the Hungarian nazis' rise to power (October 15, 1944), they were collected and deported together with Jews and communists as elements dangerous to the nation, just like in the adopted German model. The recollections in the paper, and the volume, refer to this period.

What could be better proof of the atrocities in the Auschwitz camp than the envy of the survivor who envied those in the Gypsy camp because they were killed and that put an end to their sufferings.

Egy Vas megyei település cigányságának sorsa 1900-tól 1945-ig^{*}

Szomorú emlék felidezésére került sor 1984 augusztusában, amikor is emléktáblát avattunk, kegyelettel emlékeztünk azokra a cigányokra, akik nem tértek vissza a koncentrációs tábor kegyetlen világából.

A fentiekől indítatva kezdtem keresni az előzményeket, kutatni a jogtípró rendelkezéseket, melyek „számozott” kísérleti alanyokká tették, tehették embertársainkat.

Csupán a szűkebb pátriáról szólok részletesebben, de ez nem jelenti, hogy csak ebben a Vas megyei faluban volt ilyen sorsuk. A hátrányos megkülönböztetés, majd pedig az emberi jogokat semmibe vevő utasítások, önkényeskedések jellemzőek voltak az egész országra, illetve annak nyugati részére.

Mióta jelentett hátrányos megkülönböztetést a cigány származás az itt élőknek? Amióta letelepedett a környéken a néhány szegkövác cigány család. (Kereszteltek Anyakönyvben 1772-ben találunk cigány származású bejegyzettet; Dozmati Rom. Kat. Plébánia Irattára). Konyhóikat nem építhették a falu lakóinak háza mellé, hanem egy számukra kijelölt területen, „a dombon” építhettek csupán. (A szomszédos Torony község - 1952 óta ennek a községrésze az egykori Ondód) - eljárásága nem engedte meg a község területén cigány letelepedését, a házpépítést.)

Ezen a községrészen ivóvíz nem volt. Ivóvízért a völgyben lévő közkútra kellett járniok, ahol napszámosok, gazdálkodók laktak. Mivel az ivóvíz cigányok előli elzárását nem lehetett megtenni, főszolgabírói utasításra „keresztpántos vödör”-rel szerelik fel a kút vizét. Mindez 1913 augusztusában történt Ondódon (Vas megyei Levéltár - későbbiekben - VamL. - Szombat-helyi Járás Főszolgabírói Irattár - későbbiekben: Szhelyi. Jár. Főszb. Ir., VamL. Szhelyi. Jár. Főszb. Ir.: 5519)

Az ilyen körülmények nem szolgálták a cigányok tisztaságának, egészségének ügyét. Évtizedek múlva került csak sor a cigánytelepen kút létesítésére. Ezt már egyedül csak a cigányok használták.

Ondódon 1912-ben építettek iskolát állami segítséggel. Ebbe az iskolába jártak a cigányok gyerekei is. Bár ebben az időben (iskolai anyakönyvek tanúsága szerint) beiskolázásuk elenyésző mértékű volt.

Aztán nő a létszámuk, a tankötelezettségi törvénynek is nő a súlya, egyre több lesz a cigánytanuló az iskolában. Meg is indul az intézkedés a cigánygyerekek elkülönítésére.

Vas vármegye főispánja saját kezűleg ír kérvényt a „Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr”-hoz 1934. február 11-én. (VamL. Szhelyi. Jár. Főszb. I.: 1010) Célja: „... a magyar polgárok gyerekei”-től elkülöníteni a cigányok gyerekeit. Állami segítséget kér cigányiskola létesítésére.

Kérvényéből idézem az alábbiakat:

^{*} Megjelent/*Published*: SCHERMANN Vera: Egy Vas megyei település cigányságának sorsa 1900-tól 1945-ig. *Vasi Szemle* (39) 1985. 4; pp. 543-549.

„...a nagyrészt csirkefogó, rossz magaviseletű és fertelmesen piszkos gyermekhaddal a magyar polgárgyerekek erkölcsi fejlődését, higiéniáját és egészségét is állandóan veszélyezteti.”

A cigányiskola helyének kiválasztásánál arra is ügyelnek, távol legyen a már meglévő iskolától, nehogy együtt játszassanak a gyerekek.

A főispán kérelme meghallgatásra talált, és így már iskolailag is elkülönítették a cigánygyerekeket 1936-tól. (megjegyzem: magyar anyanyelvű cigányokról van szó, nyelvi nehézség nem indokolta az iskolai elkülönítést).

Az eddig említett adatok is példázzák hátrányos megkülönböztetésüket, „jogaikat.”

A megyei levéltárban kutatva, egyik főkonzul által, az alispánhoz írt, benne cigányokra vonatkozó adatok közlését kérő levélre bukkantam. A kért adatok valódi célja - szerintem - nincs a levélben. Hasonlóképpen „szépített” adatokat tartalmaz az alispán által írt levél is (létszám, letelepedés stb.). Mit is tartalmaznak a levelek?

A főkonzul levele 1932. szeptember 19-én kelt. (VamL. Szehelyi. Jár. Főszb. Ir.: 9250)

„Vas Vármegye tekintetes Alispáni Hivatalának

Szombathely

Méltóságos Alispán Úr

Az Észak-amerikai Egyesült Államok Főkonzulátusa ... kéri a megye területén élő cigányok (letelepedett - köbor) helységenkénti megosztásban való létszám-adását. Kérésének indoklása: „... ezen adatokra csak egy amerikai felolvasásra volna szükség.”

A főkonzul kérésére az alispán (Szombathely, 1932. szeptember 27.) jelentésében 347 cigányról ír. Számuk akkor - a jelentés szerint - a szombathelyi járásban a legalacsonyabb (33 fő).

A számadatok mellé az alispán az alábbi szöveget csatolta:

„Ezen cigányok össze vannak írva, fényképes nyilvántartó lappal vannak ellátva, melynek egy példánya az illetékes csendőrőrsnél, egy példánya az előjáróságnál és egy példánya az illetékes főszolgabírói hivatalban őriztetik.

Legnagyobb részük lakóházzal rendelkezik és napszámkeresetből tartja fenn magát. Vándorcigányok már megyém területén nincsenek.”

Miért hivatkozom a fenti levelekre, amikor hátrányos megkülönböztetésükről szólok?

Mert 1932-ben már - akárcsak a közveszélyes bűnözőket - hatósági nyilvántartásban tartják.

Egy évtized múlva már hasznosítják is a csendőrségi nyilvántartás adatait, ellenőrzik: lakóhelyükön tartózkodnak-e a cigányok.

A Magyar Királyi III. csendőrkerület Szombathelyi Osztálya 210.kt. 1944. (VamL. Alisp. Ir.: 6605) Vas megye alispánját értesíti az 1943. május 11-én 4 órai kezdettel megtartandó általános razzjáról a cigányokkal szemben Sopron- és Vas vármegye egész területére.

Sorsuk fokozatosan átkerül közigazgatás helyett a Horthy-Magyarország legfőbb erősségének, a csendőrségnek a kezébe.

Éjszaka zörgetik a cigányokra az ajtót, amúgy is meglévő félelmüket szándékosan fokozva. A szemtanúk szerint, ilyenkor semmiféle írásos parancsot nem mutattak fel a csendőrök még csak nem is indokolták jövetelüket. Az előbbieket kapcsán önkéntelenül kikiváncosít az emberből a kérdés: rendelkeztek-e egyáltalán állampolgári jogokkal a cigányok, és a másik oldalon - a hatalommal való visszaéléshez mi adott jogot?

A razzia lezajlásáról is találtam korabeli dokumentumokat. A megye területén lévő járások főszolgabírói jelentést küldenek bennük az alispánnak a razzia eredményéről. A

szombathelyi járás főszolgabírája az 1943. június 10-én kelt jelentésében közli, hogy járása területén a razzia során egyetlen előállítás nem történt. (VamL. Szhelyi. Jár. Főszb. Ir.: 2676).

Fentebb már utaltam arra, hogy a polgári közigazgatás kezéből egyre inkább a biztonsági szervek intézkedési hatása alá került a cigányok sorsának irányítása. Következésképp: a Vas megyei Levéltárban csak a közigazgatási szervekhez megküldött utasításokból tudtam - hiányosan - dokumentálni sorsuk alakulását.

Sajnos, olyan iratot nem találtam, mely községgrészünk cigányainak munkaszolgálatra való tömeges elvitelét illetve deportálásukat elrendeli. Ezzel kapcsolatban a szemtanúk, a túlélők szava lesz számomra a dokumentum.

Hova tűnhettek ezek az iratok? Kiknek volt érdeke, hogy ne maradjanak a felszabadulás utáni időkre? Ki vetette őket tűzre a toronyi körjegyzőség sok más iratával együtt? Ma már csak feltételezéseink lehetnek ezzel kapcsolatban.

Mozgásszabadságuk korlátozását, illetve internálásukat rendeli el a Déli Hadművelési Terület Kormánybiztosa (Pécs székhellyel) 1944. október 16-án kelt és Vas vármegye Alispánjához küldött utasításában (VamL: Alispáni Ir.: 3604/2). Rendeletének utasításai:

- ..1. A cigányok állandó lakóhelyüket nem hagyhatják el.
2. A községi előljáróságok a rendeletet tegyék a cigányok előtt közhírré.
3. Kivételes esetben adható csak engedély a lakóhely elhagyására.
4. Minden cigány, aki állandó tartózkodási helyét a községi előljáróság engedélye nélkül elhagyja, kihágást követ el és az 1500/1944. M.E. számú rendelet 8.§-ának (1) bekezdése alapján büntetendő, továbbá a büntetésen kívül internálandó is."

A kormánybiztos a továbbiakban arról is ír, hogy ezen rendeletnek a végrehajtására utasította az érdekelt esendőrkerületi parancsnokságokat is.

Egy következő dokumentum a cigányság teljes kitelepítését rendeli el. Történik mindez akkor, amikor Magyarország jelentős része - területileg is - felszabadult. A kormánybiztos a katonai titok biztosításával indokolja a rendelkezést. Vajon miféle csodát várt a kormánybiztos attól, ha a cigányokat kis viskójukból elhurcolva, járásonként egy helységben gyűjtik össze? Annál is inkább, utópiának tűnik mindez, hisz a rendelkezés 1945. február 7-én kelt Szombathelyen, kibocsátója: a Magyar királyi Honvédelmi Kerület Területén Működő Hadművelési Kormánybiztos (VamL. Alispáni Ir.: 3032). Utasítását Vasvármegye Alispánjához küldi. A kormánybiztos elrendeli:

...Azokon a területeken, ahol a hadműveletek folynak és az a mögötti területeken az ott lakó vagy átvonuló cigányok összegyűjtését és a hadművelési területekről való kitelepítését."

A kitelepítés végrehajtásáig is gyűjtőhelyen való elhelyezésükről intézkedik. A végrehajtásnál a *....legradikálisabb eszközök is igénybe vehetők*" - írja az utasítás.

Ennek folytatásaként, az alispán valamennyi főszolgabírájának küldi az utasítást a fenti rendelet 5 napon belüli végrehajtására. Járásonként egy községben való összegyűjtésükről intézkedik. Megjegyzi, hogy a felnőttek közül egy *....megbízható személy visszahagyható a munkára nem képes gyerekek ellátására."*

Az alispán utasítása 1945. március 13-án kelt.

Az utókor szerint ez a rendelkezés a Szálasi-rendszer tehetetlen, de ugyanakkor kegyetlen voltát ékesen bizonyítja. Végrehajtására - a cigányok teljes deportálására - már nem kerülhetett sor, ugyanis a felszabadító csapatok közeledtére Nyugatra menekültek rendelkezők és végrehajtók egyaránt.

Korábban már utaltam arra, hogy a községünkből elhurcolt cigányok sorsát iratok

alapján követni nem tudtam. A továbbiakban a túlélő szemtanú elmondása szerint írom szomorú sorsukat. 1944 augusztusának arra a bizonyos hajnalára így emlékszik vissza az egyik szemtanú, aki maga is alanya volt az eseményeknek:

„Éjjel csendőrök zörgették rájuk az ajtót. Az édesapát és az alig 18 éves fiút elvitték magukkal ebből a családból. A cigánytelep szélén lévő térségen gyűjtötték össze a csoportot. Két éjjel álmából felriasztva, két munkából hazatérőben, útközben fogtak el (zenészként dolgoztak szombathelyi szórakozóhelyeken). Mintegy 70 cigány férfi alkotta a csoportot. Őket a csendőrök - még az éj leple alatt - a toronyi iskolába kísérték, ott voltak egész nap. Este - gyalogosan - hajtották őket Szombathelyre, ahol nemcsak cigányok, de más, a rendszer szerint megbízhatatlan személyekkel együtt tehervagonokban szállították Sárvárra, a cukorgyárba. Felügyeletüket magyar katonák látták el. A néhány száz főre szaporodott csoportot az ország nyugati határának közelébe vitték innen, ott lövészárkokat, bunkereket ásattak velük. A túlélő visszaemlékszik arra is, hogy egyik ondódi társukat kikötötték munkamegtagadás címen, holott fizikai erő hiányában nem tudott dolgozni. Pedig ez a csoport, a visszaemlékező szerint, még szerencsésnek volt mondható. A frontvonal közeledtével parancsnokuk az Őrség sűrű erdejébe vitte őket, tanácsolva, itt várják meg a szovjet csapatokat (a parancsnok nyugatra távozott). A szovjet csapatok odaérkezése hozta meg a szabadulást ennek a munkaszolgálatos egységnek. Az ondói cigányok csoportja az őrségi erdőből kis létszámhiánnyal került haza.”

A deportálásra 1944. november 4-re virradva került sor. A hadművelleti kormánybiztos 1944. október 16-i rendelkezése csak a lakóhelyüket - a tilalom ellenére - elhagyó cigányokkal szemben rendeli el az internálást. A végrehajtás viszont mást mutat. Ondódról elhurcoltak ezen a hajnalon olyan 16-17 éves cigánylányokat is, akik talán életükben nem lépték át a falujuk határát, nemhogy megszegték volna a tilalmat.

A deportálók módszerei hasonlóak voltak az augusztusiéhoz, csak a végrehajtók létszáma, összetétele változott, mert a csendőrök mellé a helyi nyilasok is csatlakoztak, közreműködve azok elhurcolásában, akik ugyanúgy ondódiak voltak, mint ők, csak cigánynak születtek.

A deportálás során 25 személyt (fiatal férfiak, nők) vittek el.

Mivel semmiféle írásos elrendelés nem maradt fenn, mivel az elhurcoltaknak semmiféle indoklást nem mondtak, nem tudható, kik és milyen alapon válogatták ki Ondód cigány lakosságából a 25 személyt. Az összegyűjtés utáni nappal ők is a toronyi iskolában töltötték. (jelenleg az óvoda épülete, ezen őrzik a deportáltak emlékét a márványtábla.) Az est beálltával, csendőri kísérettel - gyalog - jutottak a szombathelyi teherpályaudvarra, ahol vagonokba kerültek. Egy teljes szerelvényt megtöltöttek a megye területéről összeszedett „megbízhatatlanok”. A szerelvény komáromi Csillag-várba vitte szomorú utasait. Itt már több százan voltak. Származásuk, vallásuk, politikai meggyőződésük különböző volt, de sorsukat egyazon embertelen eszme pecsételte meg.

A komáromi várban két hétig magyar katonák őrizték őket. Aztán tábori csendőrök, németek vették át az örök szerepét. Ezáltal nemcsak az őrség személye, de az őrizetekkel való bánásmód is megváltozott. November vége felé következett a végállomásra való szállításuk. Vagonba terelték őket ismét. Annyi embert tettek egy vagonba, amennyi belefért. Indulás előtt feladták az ivóvizet, az élelmet, aztán rájuk zárták az ajtót, és vitte őket a vonat a kilátástalan jövő felé. Azt sem tudták a vagonokban lévők, hogy hol járnak, hisz nappal nem haladt szerelvényük, hanem holt vágányon vesztegelt, csak az éj leple alatt

szállították őket. Amikor az egyik túlélőt kérdezem szállításuk körülményeiről azt válaszolta, az éhezést, az állva alvást meg lehetett szokni, de a szomjúságtól sokat szenvedtek. A betegek, a gyengébb szervezetűek nem bírták, életük már a marhavagonban befejeződött. A holtak ott maradtak élő társaik között a vagonban az utazás során. A végállomásra való megérkezésük nem volt olyan vagon, amelyikből ne emeltek volna ki halottat, vagy halottakat.

A 25. ondódi cigány megérkezett a végállomásra: Dachauba. A koncentrációs tábor lakói lettek. Addigi lényük megszűnt, személytelenné váltak. Nevük helyett egységesen a „KL” (Koncentrációs Läger) jelzést kapták, mely a vászonból készült csíkos „rabruha” hátát betöltötte. Személyiségük az SS-ek szemében, azonosítási számmá „zsugorodott”. A „billog” vászonkabátjuk mellső oldalának bal részén volt. Miből állt ez? Színes háromszög (zsidóknak: sárga, politikaiaknak: piros). A cigányok piros háromszöggel voltak megbélyegezve. Alatta volt az azonosítási szám.

A hajnali sorakozón - ami órákig tartott - az SS-ek ügyeltek a formaságokra. A százezres nagyságrendű azonosítási számot németül olvasták, mire a szám tulajdonosának jelentkeznie kellett. Sok büntetést vont maga után ez is, hisz a németül nem tudó magyar cigányok nehezen jegyezték meg számuk német jelentését, következőképpen nem a megfelelő számmal jelentkeztek. Ezért tartott aztán hosszú órákig a sorakozó, a „névsorolvasás” hóban, fagyban az udvaron.

Barakkszállásuk emberhez nem volt méltó. A fűtetlen faházakban, a puszta deszkaágyakon feküdtek, takarójuk kopott pokróc vagy felsőkabát.

Élelmezésük is magán hordta a „híres” német precizitást, ugyanis szabályosan ismétlődött az „étrend”, amely sem mennyiségben, sem minőségben nem felelt meg az emberi táplálék elnevezésnek. Az első időben még 12 ember napi adagja volt egy „tégla kenyér”, később már ezt az adagot is csökkentették, húszan kapták az egy kenyeret. A „főzelék” a vízben megfőtt takarmányrépa jelentette.

Ebből az életmódból egyenesen következett az elhalálozások számának növekedése. A lágerlakók között egyaránt pusztított a fellépő betegség (hideg, fertőzés, alultápláltság miatt), ehhez társult a lelki betegség is. Sokan, tudattalan állapotban, a magasfeszültség alatt lévő kerítéshez rohantak. A fellobbanó elektromos áramtól fejeződött be életük.

A túlélő szemtanú elbeszélte, hogy az egyik ondódi cigány (ittthon zenész volt) felbomlott lélekkel „hegedült”, míg fizikuma bírta, míg be nem állt a szenvedéseket megszüntető halál.

A szomorú emlékek felidézője elmondta, mennyi verést kellett elszenvednie azért, mert „összelopott” minden ehető hulladékot. Szerinte ennek (és fiatal, egészséges szervezetének) köszönheti az életbemaradást. Az ondódról elhurcolt férfiak közül egyedül ő maradt életben, testében-lelkében nyomot hagyva a lágerélet.

A dachau koncentrációs tábor azon egységében, ahol ő is kényszerült élni, napirenden voltak a meg nem engedett orvosi kísérletek. A kísérlet céljáról csak hazatérése után szerzett tudomást. A magas légköri repülésnek az emberi szervezetre való hatását kívánták megismerni a németek, ennek részét képezte a cigányokon végzett kísérletezés is. S. L.-en hét alkalommal végezték el a kísérletet.

A kísérlet lényege: a szervezetet lehűteni olyan mértékig, amikor már szinte beáll a klinikai halál. Ennek megvalósítása kétféleképpen történt:

- Természetes úton. A mezítelenre vetkőztetett embert addig tartották a téli hidegben a szabadban, míg a „kívánt” állapotba nem került. Sokan - tudatuk utolsó maradványával - a drótkerítés szenvedést megszüntető elektromos áramába menekültek.
- Mesterséges úton. Ilyenkor a „kísérleti alanyt” egy erre a célra létesített helyiségbe

vitték, ahol cementkádak sorakoztak. Ezekbe a kádakba parancsolták az embereket, a rájuk engedett vízzel hűtötték testüket a fentebb már leírt mértékig.

Utána következett az újraélesztés. Sok kísérleti alanynál nem volt többé ébredés. Az újraélesztésnek sajátos módjai voltak. A mesterséges élesztés mellett alkalmazták a testi, „természetes” úton való felmelegítést. A még hideg testet, ugyancsak meztelen, két nő teste fogta közre. (A túlélő szerint a kísérlethez a táborban élő, fiatal, jól táplált nőket alkalmazták.) Testük melegétől nyerte vissza a kísérleti alany teste a normális hőmérsékletet, tudatot. A kísérletezők figyelték a reagálást az adott szituációban. A visszaemlékezőnél az élesztés mindkét módját alkalmazták. Mint már írtam, az Ondódról elhurcolt cigány férfiak közül egyedül S. L. maradt életben. Az elhurcolt ondódi nők közül többen életben maradtak. A szervezet károsodása náluk is bekövetkezett.

Minden koncentrációs táborból visszatért ondódi cigánynál, akinek utóda született, megtalálható a fogyatékos gyerek. Legtöbbjük süketnéma, vagy szerencsésebb esetben beszéd- és halláskárosult (S. L.-nek is két süketnéma fia van). Így bűnhődnek, ártatlanul, még az utódok is a német fasiszták által végzett, az emberi jogokat megtapósó „kísérletek” miatt. Nemcsak a fiakban, de az unokákban is kimutatható az egykori kísérletek káros hatása.

A „csak” beszédkézségben és hallásban fogyatékos gyerekek képzése megvalósítható az iskolánk keretében működő kisegítő osztályokban. A süketnémák képzetlenek maradnak, munkavégzési lehetőségük (ennek anyagi kihatása) is erősen korlátozott.

A kísérletek kapcsán, azok következményeiről szólva, eljutottunk a mához.

Kanyarodjunk vissza még a 40 évvel ezelőtti időkhöz!

A tél végére, egyre nyomorúságosabbá vált a táborlakók sorsa, egyre szaporodott azok száma, akiket a halál szabadított meg a további szenvedéstől.

Az életben maradtak számára a szövetséges csapatok (amerikaiak) odaérkezése hozta meg a szabadságot 1945. április 30-án.

A katonák ételmet, ruhát adtak a még élőknek. Sokan épp az élelem miatt pusztultak el, hisz csonttá soványodott szervezetük nem bírta feldolgozni a tápláló, nagyobb mennyiségű ételmet.

Az életben maradt deportáltak végre hazatérhettek itthon maradt családjukhoz, visszakapták nevüket, emberi lényüket. A cigányok életkörülményei itthon is megváltoztak az új társadalmi rendben. A deportáltak életében viszont mindennapos emlékként kísért a tábori élet kegyetlen valósága a fogyatékos utódokban, saját lelkükben.

A 60-as években, az államközi kapcsolatok révén (ügyüket a Nácizmus Üldözötteinek Magyarországi Szervezete intézte) az egykori deportáltak kártérítést kaptak a Német Szövetségi Köztársaságtól. A kártérítés összege segített ugyan az emberhez méltó körülményeket megteremteni, de a táborban történeteket meg nem történné tenni nem tudta.

Írásom elején szoltam a cigányok magyarországi, illetve községünkben egykor meglévő hátrányos megkülönböztetéséről. Szólni szeretnék a jelenről is, arról, hogyan alakult sorsuk az új társadalmi rendszerben.

A régi cigánytelep már csak rossz emlék. A vályogviskókat egészséges, korszerű házak váltották fel.

Az iskolákban, az üzemben azonos értékű emberek. A cigányiskolából családi ház lett. A „fertelmesen piszkos gyermekhad” is a múlté. Személyes higiéniajuk, életkörülményük a község lakóíéhoz hasonló. A munkához való joggal is élnek, hisz a községünk területén élő munkaképes cigány lakosok állandó jelleggel dolgoznak munkahelyükön.

A szomorú történelmi múltat felidéző írásomat a jelennel kívánom befejezni. A túlélők, nem tudják, az utódoknak pedig nem szabad elfelejteniük a szörnyűségeket. Így szolgál

kettős ügyet Toronyban – kegyeletadás, felejteni nem szabad – az óvoda falára elhelyezett emléktábla, rajta Radnóti Miklós szavai:

„Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt,
nemesak parancsra...”

Mellette a következő sorok olvashatók: *„Innen hurcolták el 1944-ben a fasiszták a cigány származású ondódiakat. Tizenhárman nem tértek vissza!”*

Márványtáblával (cigány deportáltak emlékére az első az országban), koszorúzással, virággal őrzi községünk lakossága a faji gyűlölet áldozatainak emlékét.

Források:

Vas megyei Levéltár Alispáni Irattár

Vas megyei Levéltár Szombathelyi Járás Főszolgabírói Irattár

Kereszteltek Anyakönyve

Dozmati Római Katolikus Plébánia Irattára

Falukrónika 1970 (Torony, Dozmat, Sé) Toronyi Közösségi Közös Tanács kiadványa

SCHERMANN VERA

Le rromenqo trajo andar jekh gav tar–o kothorthem Vaś, kathar o berś 1900 ži ko 1945

O lekhipo sikavel le rromengo trajo and– Ondód. O hartáne rroma thaj o baśalne khrigal beśenas jekhavresar, vi lenqe čhavorre khrigal žanas ande škola kathar o berśa 1930. Ando avgusto 1944, o inkeste kethane kide le muršen thaj ingerde len ando fõro Šarvar, kathe šanco thaj bunkera kerenas. Kanak šunde ke paše si o maripo, lenqo šerutno gažo slobodo mukhjas len thaj vi ov naślastar.

K–o berś 1944, novèmbera 4. o žandàra thaj e policia 25 ternen kide kethane thaj ingerde len zorasa and–o Dachau, maškarlende 13 žene na živde perdal odola nasulimata so kerde lenča o doktora.

O seripen sikavel jekh tàbla, pe jekh zido le xurd“linãqo, o angluno monumento ando them.

VERA, SCHERMANN

The fate of Gypsies in a Vas county settlement from 1900 to 1945

The paper retraces the fate of the Gypsies in Ondód from the late 18th century. The nailsmiths and musicians lived separated, from the 1930s their children attended separate schools. In August 1944 the military collected the workable males and took them to forced labour in Sárvár to dig trenches and air-raid shelters. As the front was drawing close, their commander let them go and he also fled.

On November 4, 1944, the gendarmes and nazis gathered the young people still at home. The twenty-five of them got to Dachau. Thirteen did not survive the tribulations and „medical experiments“.

Their memory is preserved by a commemorative tablet placed on the wall of the kindergarten in Torony - the first monument of the kind in the country.

*Nekünk már nincs könnyünk se...**

Roma Holocaust - fél évszázad távolából
- Részlet -

Torony-Ondód, 1944 nyárutó, koraosz. A nap még süt, úgyhogy túl nagy baj nem lehet. Vannak persze kósza hírek, K. hozza fel őket a hegyre, „elvisznek mindenkit”, Z. is azt mondta múltkor a Zsuzsikának, hogy „*megdöglötök, mocskos cigányok, ha rajtam múlna, most rögtön*”.

Most még süt a nap, de akár nagy baj is jöhet. A földeken munka, a faluban rongylabdák gurulnak, Zoli rüg beléjük a leghatalmasabbat, diadalittas üvöltés kíséri minden egyes megmozdulását a temető kerítésénél. T.-ék, akik cipészkedéssel foglalkoznak, éppen tésztát főznek - „mintha ma lenne, itt van az orromban az illat”- kutat emlékeiben M. Száll az almáslepényről a porcukor, miközben a kölykök rajcsúroznak. Még sütött a nap, amikor megjöttek a csendőrök.

„Gyönyörű bajszuk volt és szigorú arcuk, s némelyik durva volt a végtelenségig. Megmondtuk, hogy egyszer eljövünk, hát most eljött az igazság órája - meg ehhez hasonlótak mondtak. Ide soha többé nem jöttek vissza - mondták. Ez még most is itt visszhangzik a fülemben. De hiába, én visszajöttem, itt vagyok, és belenéznék én ám annak a szemébe, aki velünk ezt a csúfságot művelte.” - mondja Mari néni.

Azt is mondják, hogy az a toronyi csendőr, aki leginkább kívánta a romák halálát, megőrült, öngyilkos lett, mások meg állítják, hogy „*elszáradt elevenen a lelkifurdalástól*”.

Holocaust. Utazás, amelyre senki nem váltott jegyet. Utazás, ahonnan jobbára esély sem volt a megérkezésre. Utazás a fájdalom földjére. A roma-holocaust emlékével nem birkózott meg senki sem. „*Csak*” öreg, fáradt - többnyire nevük titokban tartását kérő - emberekkel találkoztam, akik már nem is emlékeznek arra, ami esztéták szerint soha el nem felejthető. (...)

Horváth Sándorné, Zsuzsi néni még 14 éves sem volt, amikor elvitték.

„Félig-meddig gyerekek voltunk, de mi már kemény munkát végeztünk kint a földeken. Kora ősz volt, hamar beesteledett, hazaértünk, lefeküdtünk. Persze hallottunk ezt-azt, több férfit már elvitték az ondódi hegyről, de arra nem számítottunk, hogy éjszaka ránk törik az ajtót. Azt is mondják, talán saját maguktól ijedtek meg, hogy nem lesz semmi baj, csak Sárvárra visznek bennünket a cukorgyárba, úgyhogy nem kell sok holmi. Aztán levittek bennünket a faluba, betereltek bennünket az iskolaudvarra, ahol most az emléktábla van. Fáztunk, féltünk, aztán akár egy mesebeli apóka, jött egy öregember, aztán meg azt mondta, hogy „csak egyet tudok megmenteni”. Szóval vagy engem vagy az apámat. Én meg szerettem az apámat nagyon, jó ember volt az, úgyhogy

* Megjelent/Published: PRIEGER Zsolt: Nekünk már nincs könnyünk se. In: Ácsi! Tényfeltáró riportok. MÁSSÁG Alapítvány, NEKI, Budapest, 1998. pp. 10-20., ill.

mondtam neki, menjen csak haza édesapám, hamar visszajövök, gyereket meg úgysem fognak bántani. Nem is tudtam akkor, hogy egy év alatt felnövök, hogy bántani és kínozni fognak bennünket, gyerekeket, azok az átkozottak. Mégiscsak Szombathelyre vittek bennünket, ott nyilasok vigyáztak ránk. Na, visznek benneteket a süllyesztőbe, ijesztgettek bennünket, miközben majdnem megfagyunk. Este aztán bevagonírozás. Fele zenész cigány, fele oláh cigány, irány Komárom. Ott vizes, sáros betonbunkerekben voltunk elszállásolva. Éhes voltam nagyon-nagyon. Napok után itt kaptunk először egy patkónyi kis kenyeret. Emlékszem, befaltam, a morzsát meg a földről ettem meg a földdel együtt. Kukoricaszáron aludtunk, vagy dehogyis aludtunk: annyi volt a tetű, hogy nem volt tőlük egy perc nyugtunk se."

Két hétig tartott a hazai szenvedés. Ondódiak, vépiek együtt, szegről-végről ismerték egymást. V. néni férje klarinétos volt, mint mondja „igazi belevaló zenész cigány, szerettem nagyon” - Éjszakákon át mesélt a többieknek.

„Gyerek voltam az igaz, de a többiek nálam is kisebbek. Tudja, olyan megnyugtató volt a mese. Ha már nem tudunk aludni, legalább álmodjunk, nem igaz?”

Két hétre rá vittek el bennünket. Fiacskám, az maga volt a pokol. Dachauig egyszer sem nyitották ki az ajtót, vagy ötven ember kapott egy kanna vizet. Métegyenre állt az ajtóban a szar, le kellett pucolnunk. Négy nap utaziunk, négy éjjel utazunk, ötödik nap megérkeztünk. Hogy mire emlékszek vissza legjobban? T. tekintetére, ahogy belebámult a semmibe, ahogy elkezdett sírni, nekem meg már nem volt könnyem. Nekünk már nincs könnyünk se. Na ezen kívül egy betonvályúra emlékszek. Mert ugye azt pillantottam meg először. Innen mentünk tovább Ravensbrückbe, csupa nő közé. Munka látástól vakulásig, egy pohár kávéval, fél kenyérrel, bírd, ameddig tudod. Én bírtam, de azok a szerencsétlen zsidó nők! Azok ugye nem voltak hozzá szokva az ilyen munkához, s csak hullottak el óránként. Pokoli volt a szenvedés, nem is lehet róla beszélni. Jöttek a fehérköpenyesek. Orvosok. Beinjekcióztak bennünket, hogy megálljon a vérzésünk. Mindennap megvizsgáltak bennünket, kotoráztak, fájdalmat csináltak. Szörnyű volt. Orvost én nem is láttam soha se, csak egyetlenegyszer egy félelmetes, hatalmas tűt. Bekötötték a szemünket, mert nem mertek ezek a közepibe nézni.

'45 áprilisában Füchsbergbe - valami ilyesmi volt a neve -, egy szövőgyárba vittek bennünket. A vége felé jártunk a dolgoknak, a németek meg voltak zavarodva, érezték a veszítüket, mint a kutyák. Azt mondta nekem erre pár zsidó barátom: nosza szökjünk meg. Hát meg is szöktünk. Egyszer csak a kis hegyi út mellett megjelent egy néni - sose felejttem el, ugyanolyan mesebeli egy ember volt, mint a toronyi apóka, aki meg akart menteni-, és azt mutatta, hogy gyertek, gyertek!

Mi meg voltunk tizenhárman: tizenhárom kislány meg asszony Sárvárról. Pankaszról, Uraiújfaluból, na meg persze Ondódból. Pokrócot adott, megcirógatta a fejünket - uramisten, mikor cirógattak akkor engem utoljára! - aztán kézzel lábbal elmagyarázta, hogy a férje a faluban valami nagy ember, bíró vagy efféle. Tán ezért mert segíteni, mert aztán segített nagyon. Hozott az a drága asszony mindent, aludtjejet, süteményt. Főzött ebédet, meg hozott abból is. Én inkább erőt vettem magamon, s megálltam, hogy teleegyem magamat, hiszen láttam én, hogy tömték emberek a vagonban magukba a lókolbászt, aztán

megszomjaztak, meg minden bajuk volt. Négy nap után azt mondja az asszony - nagyon jó asszony volt, Isten áldja a jóságáért -, hogy most menjetek el. Köszöntünk mindent alázatosan, pokrócba bújtunk, alattunk a rabruha - mondhatom, fura egy menet voltunk -, és elindultunk.

Egy este bekeveredtünk egy hatalmas erdőbe. Ott megláttunk egy teherautót. Bent ült egy bácsi, és istenuccse, hasonlított a toronyi apócskára. Aztán még nagyobbat néztünk, amikor emberünk megszólalt. De magyar nyelven ám! Hát ti gyerekek, hogy kerültök ide? Magyarul!!! Németország közepén. Csehszlovák volt, német katonákat kellett fuvaroznia, de vissza már nem mert indulni, elbújt az erdő sűrűjébe. Úljetek fél gyorsan!- mondta, aztán reggel tíz óra körül kirakott bennünket egy futballpályánál. Vesztünkre. Mert kit láttunk meg azon nyomban? A tisztjeinket meg a volt rabtársainkat. Na, mondom, gyerekek, mi aztán jól belekerültünk a csapdába. Sírtunk, hogy nem tudunk többé kiszökni sohasem.

Aztán jött egy iszonyatos éjszaka. Egy lány el akart menni a szükségét végezni, az örök meg persze azt hitték, hogy szökni akar, aztán meg a szájába lőttek a Magdinak. A tisztek még aznap megszöktek, nagyon jöttek már mindenfelől, lőttek, hallottuk az ágyúk dühörgését, úgyhogy a tisztek is nagyon bejiedtek. Mi bemenekültünk a pajtába. Bekötöttük szegény Magdit, de hát csak olyan rosszformán, mert az egész fogsorát, nyelvét kilőték. Meg is halt még aznap.

Három és fél napig bolyongtunk. Mondom, volt köztünk még tizenhárom éves is. Amerikaiak vittek bennünket Prágába, oda egy laktanyába. Három-négy hétre rá behívtak bennünket a konzulhoz, kérdezték, honnan jövünk, kik vagyunk, mit akarunk. Mondtuk semmi mást, csak hazamenni a mi hazánkba.

Július végén keveredtünk haza Budapestre. A Vöröskeresztől vittek bennünket hazáig, a vonaton persze nem volt hely, a tetején utaztunk végig."

Zsuzsi néni eleinte sokat álmodott a dologgal, ahogy ő mondja: „ezzel a nagy kegyetlenséggel”.

„Álmomban tüket láttam, meg vért, meg sírást hallottam, meg T. elkeseredett arcát. Szőgesdrótot láttam, katonákat, akik mindig sokkal nagyobbak nálam, szép és gonosz arcuk van egyszerre. Én mindig próbálom T.-t vigasztalni, de egy ember - egy fehér köpenyes doktor - mindig rám üvölt, de olyan hangosan, hogy olyankor én mindig felébredek álmomból.”

Nyári Ernőné, Mari néni éppen fát vág amikor meglepem. Bent a házban hét gyerek és unokák veszik körül, akiknek mint mondja, soha nem beszél a „rég dolgokról”. „Szerintem nincsen értelme, én is próbálom elfelejteni. A cigánynak csak rosszabb lesz tőle, ha panaszkodik” - mondja Mari néni, aki csak hosszas kérlelésre hajlandó mondani valamit.

„Keveset tudok és hozzátenni ahhoz, amit a Zsuzsi elmondott. Talán csak azt, hogy Komáromban úgy bántak velünk, mint a kutyaikkal. Az üvöltötték, hogy „piszkos cigány kurvák, megdöglötök mind egy szálig”. Kint meg Németországban mezüláb, nyári ruhában voltunk a hóban, a kemény téiben. Kabátot bizony egyszer sem láttam. Slaggal, jéghideg vízzel mostak le bennünket. Nézze meg a lábamat, még most is kijönnek rajta a fekete foltok. Attól a hosszú, tüzes tűtől van az egész. Meg még tudja, mire emlékszem? Hogy Szombathelyen, Oldadnál, amikor megérkeztünk július körül, megfürdöttünk a patakban. Örültünk az életnek, amit hogy is mondjam csak: visszakaptunk. Boldogok voltunk. Nagyon-nagyon boldogok. Mint előtte sohasem.”

Ide nehogy bejöjjenek - mondta az ablak mögül T. néni. Aztán mégiscsak kijön, de akkor meg arra kér, hogy semmiképpen se írjam le a nevét.

„Az igazságot bevallva, még ma is félek, meg aztán nem is emlékszek szívesen, tudja. Még a papunk aláírása is ott volt azon a papíron, amivel elvittek bennünket, na akkor meg miért legyen nekem bizodalman bárkiben is? Kommunisták, hazaárulók - ez állt azon a papíron. Szégyen volt. Olyan csendőrök meg nyilasok ugráltak akkoriban, hogy nagyobb volt náluk még a puskájuk is.

De hát minékünk sosem volt jó. A cigánynak mindig rosszat akartak. Komáromban piszkosabbak voltak velünk a magyarok, mint kint a németek. Nálunk mindig dolgos cigányok laktak, gyönyörű házakat építettek, miért büntetett ilyen szigorúan az Isten? Mondom is magamnak, ha a sok cigányból arany folyna, akkor is eltipornák, akkor is eltaposnák.”

Sárközi Lajos már évekkel ezelőtt meghalt, de ha Ondódon szóba került Dachau, akkor mindenkinek Lajos bácsi ugrik be. A faluban már legenda, hogy amikor a magas légköri repülésnek az emberi szervezetekre gyakorolt hatását kívánták megismerni a németek, fiatal cigány férfiakat használtak fel kísérleteikre. Cementkádakban hűtötték le őket, a klinikai halálig. Az elhurcolt ondódiak közül egyedül Sárközi Lajos maradt életben. Két fia és több unokája süketnéma...

PRIEGER ZSOLT

Amen aba nić asvin naj...

Holokaust le romenqo - dural dopaş şeliberşença

Andar o Ondöd, ando berş 1944 ke tomna kethane kide le terne romen thaj ingerde len zoraça and-e nămcika lăgeri. Sar so azbade len o doktoră, pe butenþe vi akanak mezin o dukha. Nesave çhavorre lenqere, nasvale sı le truposþar. Ande ado artiklo şaj te drabavas odol manuşenqe seripe kon živde ačhile. Le roma andar o Ondöd phenen ke but kerke dukha line ando Nămciko Them, de maj but nasulimăta le ungrika žandăra kerde lença. O ungriko raipnasqo puterdo anglikrisipen thaj e xoli inke dukhavelas len.

"Inke vi amare raşajesqo semnosaripo kothe sas pe hertija, soça lingerde amen, no athoska sosþar te avel man patăpe ande varikasþe. Komunişti, themesqe xoxavde - ado sas po lil" - phendăş o jekh živdo. O anglikrisipen so sikavde le ungrika manuşa mamuj amenqe, vi akanak dar çhuvel ande manuşa kon perdal živde o Sa-Mudaripen.

PRIEGER ZSOLT

We have no tears any more...

Roma Holocaust - remembered half a century later

Young Gypsies were gathered in Ondód in autumn 1944 to be shipped to German death camps. The "experiments" they underwent there caused lasting damage in many of them, there is a high rate of physically handicapped among the children of the survivors. The writing contains reminiscences by the survivors.

Despite their sufferings in Germany, the Ondód people claim the Hungarian gendarmes and nazis treated them far worse. Impersonal cruelty was less painful than the unveiled contempt and hatred of the Hungarian "authorities".

"Even our priest's signature was there on the paper that they took us with, why should I have faith in anyone? Communists, traitors - the paper read," a survivor explained. The hatred by the Hungarians still fills the recollectors with fear.

- Egy öreg muzsikus emlékei - *

Kovács Károlyra az Áldozatok hősnője hívta fel a figyelmemet, aki akkor már a kis Somogy megyei faluból Rácalmásra költözött, hogy közelebb legyen Dunaújvárosban dolgozó legkisebb és legkedvesebb fiához. 1966-ban levelet kaptam tőle: "Kedves Ilonka! Remélem levelem jó egészségben találja. Jöjjön el hozzánk. Lakik itt egy nagyon jó mesemondó, én is sok új mesét tanultam tőle..."

Rövidesen felkerestem kis faluvégi házában az öreg muzsikust, akiktől több száz oldalnyi tündérmesét és csodálatos babonás történetet gyűjtöttem. Két év múlva - az Áldozatok Júliájához hasonlóan - ő is megkapta a "Népművészet Mestere" kitüntetést. Később, mintha a somogyi asszony megbánta volna, hogy Kovácsot figyelembe ajánlotta. Találkozásuk túlságosan is jól sikerült. Eddig ugyanis ő volt a faluban az egyetlen kitüntetett népművész. Ezután már ketten voltak: ő és egy cigány.

Az édesapámról nagyon szívesen beszélek, olyan ember volt az, hogy máma talán nem is él már olyan. Mert az mindent tudott, pedig a betűt sem ismerte. És nagyon igazságos volt. És hiába volt harmincnégy gyereke, úgy törődött az mindegyikkel, mintha egyetlen lett volna. Muzsikus volt, engem is annak nevelt már kis koromtól. Pákozdon laktunk, amikor én születtem, azután Velencén, Gárdonyban, Adonyban, Pöntölnén, többfelé ezen a környéken.

Apám ötvenkét éves volt, amikor harmadik feleségével, az én anyámmal összekerült, az anyám meg tizenhat. Tizenkét gyerekük született. Mikor én születtem, vagy tizenhatan voltunk otthon, már nem is tudom pontosan. Volt aki meghalt közben, a nagyok meg már elkerültek otthonról. De apám törődött velünk, ha olyan sokan voltunk is. Mesélt nekünk estenként mindenféléről.

Magyarázta apám, hogy a cigány fáraó népe, vándor nép, hogy előbb jöttek ide Magyarországra, mint a magyarok. Ezt minden cigány tudja, nincs ez leírva sehol, csak úgy a családban hallják a gyerekek. (...)

Édesapám nagyon vallásos volt, meg anyám is. Lefekvés előtt mindig hangosan imádkoztunk. A magyar cigányoknál a templomban keresztelték meg a gyerekeket, csak az oláhoknál nem.

Édesapámat mindenki szerette, az urak is.

Különösen a Szomorú báró. Meszlényi volt az igazi neve, nagy úr volt azon a vidéken, az egész határ az övé volt. De a nép csak Szomorúnak hívta.

Sokszor járt nálunk, sürgette az apámat, hogy menjen már a kocsmába - néha még délelőtt is -, játsszon neki, mert nem bírja tovább az életjét.

* Megjelent/Published: DOBOS Ilona: Egy öreg muzsikus emlékei. In: DOBOS Ilona: Áldozatok. Kozmosz Kiadó, Budapest, 1981. pp. 171-182.

Hozott nekünk lisztet zsákszámba, egész kocsi fát, annyira szerette az apámat. Négy-öt éves lehettem, de jól emlékszem, milyen nagy öröm volt akkor nálunk. (...)

Az oláh cigányoknál a vajda volt minden. Az keresztelt meg esketett. Fekete kendőre fektette az újszülöttet, úgy keresztelt, esketésnél meg egy cipóba haraptatott a menyasszonnyal meg a vőlegénnyel, hogy úgy maradjanak egyben, mint a kenyérben a liszt meg a só.

Nagy tekintélyük volt a vajdáknak, ők hozták a törvényeket. Tudom, mert kiskoromban mindig elszöktem az oláh cigányok közé. Ott érdekesebb volt. Édesanyám sokszor megvert sodrófával: „Hát ezek valók hozzád?! Ilyen népség közé jársz te?” Szegény jó anyám nagyon féltett tőlük, de hát nem bírt velem.

Emlékszem, egyszer Adonyban a falu szélire orosz cigányok jöttek, nagy, ponyvás kocsikban. Éppen lakodalmat tartottak. Mink gyerekek mind odagyültünk köréjük. A Duna partján, a réten ütöttek sátor. Akkora lakodalmat csaptak, hogy még a szolgabíró, a jegyző meg a pap is mind elfogadták a meghívásukat. A nők teleaggatva ékszerrel, aranymedáliákkal. Három nap állandóan tartott a mulatság. Mindenki ehetett-ihatott kedve szerint, de még micsoda finomságokat! Mindenféle peccsenyék... Folyt a bor! Magyar szakácsnékat fogadtak, azok főztek az üstben.

Én is, mint gyerek, ott sűrögtem-förögtem a többiekkel. Azok a nagy gavallér orosz cigányok még pénzt is szórtak köztünk. Na, ezen aztán összeverekedtünk.

Ha egy asszony szeretőt tartott, a vajda kopaszra nyíratta fejét. Ha valaki a faluból panaszra ment, hogy tyúkot, libát loptak tőle, jó markos legényekkel huszonötöt vágatott a tolvaj fenekére, vagy lezáratta tíz-tizenöt napra. Volt egy kamrájuk, oda zárták a bűnösöket. Különbön csak akkor büntették a lopást, ha panaszra mentek miatta.

Soha nem hallottam, hogy zúgolódott volna valaki, vagy igazságtalannak tartották volna a büntetést. Amit a vajda mondott, szentnek tartották. Pöntölén történt. Szüleim ott laktak, én meg Pesten játszottam bandában, csak látogatóba jártam haza. Ott álltak az oláh cigányok sátrai, ahol most a híd van. A vajdát Zsobráknak hívták. Volt egy nagyon szép lánya, Mancsi. Nem is cigányosan járt, hanem rendes magyar ruhában.

Egy barátommal kettesben mentünk haza, Csányi Bélával. Híres primás volt. No, gondoltuk, vasárnap délután van, gyerünk a falu végére sétálni. Hát ezek mindjárt egymásba szerettek, de annyira, hogy Csányi Béla aznap este nem is indult vissza Pestre, hanem három nap múlva, de már akkor Mancival. Felültek egy hajóra, irány Pest. Ott is maradt vele a lány vagy két hétig. Csányi Béla felöltöztette szépen.

Két hét múlva beállított az apja a lányáért. Sehogy se akart a lány menni, erőszakkal hazavitte. Otthon is csak egyre sírt a lány, éjjel-nappal sírt, mert nagyon szerette Csányi Bélát, nem akart nélküle maradni. Egyszer a hajóállomásról vitték haza, meg akart szökni. Akármit esináltak vele, akárhogy ütötte-verte az apja, csak sírt.

Megharagudott az öreg Zsobrák. Kopaszra nyírta a szegény Mancsi fejét, az orra hegyét meg levágta borotvával.

Többet aztán nem akart a lány Pestre menni. Nem akarta, hogy Csányi Béla ilyen esúfan meglássa.

Rigó Jancsi, az a híres primás is pákozdi születésű volt, nekem rokonom, unokatestvérem. Én már egészen korán, tizenkét-tizenhárom éves koromban bandába kerültem kontársnak. Hát ennek a bandájába kerültem.

Előbb Pesten játszottunk a Szarvasban, a Szeiffert-kávézóban, a Bodó-kávézóban, aztán meg Bécsben. Micsoda úri életünk volt ott! Nagy kávéházban játszottunk, szép pitykés kék ruhába öltözve. Csupa ablak meg üveg volt a kávéház, akár egy palota. Alig lehettem még tizennégy éves. Rigó Jancsi csúnya fiú volt, ragyás képű, de nagy művész! És micsoda jó

modora volt! Én mindig csak lestem a beszédjét. Hogy tudott az hízelegni, kedveskedni! Nem jött zavarba, akárkivel beszélt.

Itt történt, hogy a Simaji hercegné beleszeretett. Eljött egy este a vendéglőbe - ahol játszottunk - nagy, fényes társasággal és az idős urával.

Nagyon szép fehérnép volt a hercegné, bokájáig ért a hosszú szőke haja, ha lebontotta. Szépen kihívva... Finom, márkás asszonyság. Én csak úgy bámultam... Mint afféle kamasz, a fehér mejjét néztem folyton, egészen kilátszott, csak a hegyét takarta valami kendőféle.

Kérte Rigó Jancsit, húzzon a fülébe. Már akkor megígérte Jancsinak: eljön másnap újra, de az ura nélkül. Meg is tette. És hajnalban magával vitte Jancsit a palotájába. Még egy ideig ott éltek együtt Bécsben, aztán megszöktette Jancsi az asszonyt Pákozdra. Ott élt a hercegnő a putriban. Szerették nagyon egymást, de még az anyósával is jól megfértek.

Később kihajózáztak Amerikába.

Valami nagyon drága nyakláncot meg ott felejtett az asszony a putriban. Igazgyöngyöt. Aztán később eszébe jutott, és irt az anyósának, hogy jól vigyázzanak rá, mert nagyon sokat ér. Közben az anyósa - Tera néni - megtalálta a nyakláncot. Nem volt persze pénzük, hát bevitte Fehérvárra, hogy eladja. Ott találkozott egy emberrel, attól kérdezte, hol lehetne ezt eladni? Az megvette száz forintért.

Hát erről az esetről aztán nagyon sokat beszéltek Pákozdon.

A cigányfiúkat szerették a nagyságák, mert szépek voltak, daliásak meg jó szeretők. Mi történt egyszer velem is? Jól emlékszem rá, lehettem vagy húszéves.

A Szarvas kávéházban játszottunk akkor Budán, az Erzsébet-híd mellett. Szilveszter volt, én egész éjjel muzsikáltam, kora reggel bandukoltam hazafelé a hídon. A Józsefvárosban laktam akkor. Találkoztam a hídon egy úriasszonnyal. Szép prémes kabátban volt. Megállít, kérdi tőlem, hogy hol van a Szarvas kávéház. Mondom, hogy éppen onnan jövök, visszakísérem. Miért megy oda? Hát, hogy egy barátnője ott kávéfőző. Ismertem jól a barátnőjét. Visszamentem vele. Addig-addig, hogy meghívott a lakására, már aznap éjjel vele háltam.

Ez a Mariska negyvenéves lehetett akkor, én húsz. De nagyon jólelkű asszony volt. Évek óta özvegy, az ura valami tisztiorvos. Négy évig ott laktam azután nála, Pesten. Soha többet nem lesz olyan jó dolgom! Arany keze volt Mariskának. Szép nyugdíjat kapott, de még kézimunkázott is, jó pénzért eladta. A Nefeleges utcában laktunk, gyönyörű lakásban, semmi se hiányzott.

Szép asszony volt Mariska, de nem is az számít, hanem az a jó lelke... Meghalt szegény, elgyengült a szíve. Ha ő élne, másképp alakul az én sorsom is... Látja még most is könnyezek, ha rágondolok... Maga hasonlít hozzá...

Hogy ne igyak már többet? Nem árt a nekem, megszoktam. Meg így könnyebben folyik a szó... Mi az a négy deci, amit reggel óta megittam?

Az első világháborúban megsérültem. Többet nem tudtam hegedűt a kezembe venni. Nagy csapás...

Kaptam harminc pengő rokkantsági díjat. Nem volt sok, de mégis valami.

A második háború idején, már úgy a vége felé, behívott engem a bíró, hogy be kell vinni a lovakat meg a kocsit, át kell adni Fehérváron a katonaságnak. Másnap reggel legyek ott a községházán a kocsival, lóval. Én meg nem jelentem meg.

Kijöttek értem mindjárt a csendőrök. Kérdezték, hol van a kocsi meg a ló. Mondom, hogy a lovakat eladtam. El is adtam csakugyan, még akkor nap. A kocsit meg összetörtem.

A bíró behivatott, jól lehordott, hogy kommunista vagyok, mert nem adom oda a hazának a kocsimat. Így aztán kommunistának vettek.

Elvittek akkor ősszel Pestre, a toloncházba. Sokunkat bezsúfoltak egy szobába, vagy százan is lehettünk. A kövön aludtunk egymás hegyén-hátán. Nagyon megfáztam, egy hét múlva bekerültem a kórházba. A főorvos nagyon jó ember volt, annyira pártomat fogta, öneki köszönhetem, hogy a betegségem miatt egy hónap múlva hazaengedtek.

Néhány hétig otthon tettem-vettem. Egyszer csak jönnek a lakásomra a rácalmási csendőrök.

- No, most elvisszük magát Komáromba, honvédelemre. Öltözzön fel, jöjjön velünk.

Hogy miért, azt nem mondták. Komáromban azután a várba vittek engem, de nem közmunkára. Már rengetegen voltunk ott, úgy tudták az ottaniak, öt-hatezer embert szedtek össze. Leginkább zsidókat és cigányokat. Nagyon sok cigány családot odahurcoltak, asszonyok, gyerekek sikoltoztak mindenütt. Sok ismerőst láttam, de beszélni nem lehetett senkivel.

Minden faluból összeszedték a cigányokat. Sorra járták a házakat, putrikat, onnan hurcolták el a családokat. A cigányokat éppúgy ölte, gyűlölte Hitler, mint a zsidókat.

A múltkor is bent voltam Pöntölén az SZTK-ban. Találkoztam ott egy fehérvári cigány-lánnyal. Mondta, hogy az idegeivel jár kezelésre, injekciókat kap. Hogy egyáltalán nem tud dolgozni, fekszik naphosszat.

Ezt meg Fehérvárról hurcolták el Érsekújvárra. Ássattak velük egy borzalmas nagy gödröt a nyilasok, odaállították őket a szélire, és rakásra lövöldözték őket, behányták a gödörbe. A karjába kapta a lövést ez a lány, leesett hanyatt. De már este volt, úgyhogy otthagyták a hullákat.

Ez a lány meg kimászott a gödörből, bevánszorgott a faluba a paphoz, bekötözték, és vagy négy-öt nap ott tartották, aztán eresztették haza. De azt mondja: hár meghalt volna, mert azóta állandóan csak betegeskedik.

Pöntöléről is elhurcoltak egy nagyon jó, híres primást, Gáspár Miskát. Azzal meg Fehérvár határában ásatták a gödröt. Volt ott egy pöntölei nyilas őrmester, megismerte, kirántotta a többi közül.

- Eridj, amerre a két szemeddel látsz!

De mire hazaért ez az ember, megőrült. Látta, ahogy a többieket lövöldözik agyon. Hát ilyen világ volt ez...

De ott hagytam el, hogy elhurcoltak a komáromi várba. Ott két hét múlva bevagoniroztak minket. Az asszonyok sikoltoztak, mert külön tereltél a férjüket, meg olyan is volt, hogy elvették a gyereküket. Közben puskatussal ütöttek minket a német tisztek meg a nyilas rendőrök.

Németországba vittek engem innen, Ausztrián keresztül. Egy nagy fenyőerdőbe, a schlossenburgi táborba.

Engem ott először a raktárba tettek. Lehúzkodták a foglyokról a ruhákat, azt kellett átfesteni piros vagy zöld csfkosra. A kommunisták piros csfkosban jártak.

Nagyon sokat éhezünk már itt. Csak egy csajka rohadt káposztát kaptunk meg tíz deka kenyeret, azon dolgoztunk egész nap. Ha délben soron kívül odatámolyogtunk a kondérhoz, gumibottal arcon vagdosztak bennünket a német katonák.

Ezután három hónapig kőbányában dolgoztam Németországban. Számot kaptunk. Az enyém: 35 648 volt. Éheztetek itt is minket, meg ütöttek-verték a katonák. Mind bűnözők voltak, tíz-tizenkét évi börtönre ítélték őket. Ezeket szabadították ránk. Már itt teljesen legyöngültem. De még ennél sokkal nagyobb borzalmak vártak rám...

Auschwitzba kerültem, a krematóriumba, fűtőnek. Több ezer embert égettek el ott, borzalmas volt nézni.

Beállt a vonat, az áldozatoknak azt hazudták, hogy fürdőbe viszik őket, pedig gázkamrába vitték. Bekapcsoltak egy villanykapcsolót, öt perc múlva mind halott volt. Nem hallatszott ott egy hang sem, azonnal elfulladtak.

Egyszer megismertem a fürdönél egy rácalcácsi asszonyt, Grünét, de hát szólni sem tudtam hozzá.

Csak azokat hagyták életben, akik még dolgozni tudtak. Közülük is folyton válogatták, akik legyengültek, vitték, égették. Mi ezt tudtuk. Vártuk, mikor ölnek minket is. Minden két hétben szanálást rendeztek, és a betegeket, gyengéket küldték a krematóriumba. Annyira el voltunk már csigázva, hogy nem bántuk, élünk -e vagy halunk... Én már abba is akartam hagyni az életemet, öngyilkos akartam lenni, csak a nevelt fiamra gondoltam - aki most felénk se néz -, kétéves volt akkor. Csak ez tartott életben.

Hogy miért nem lázadtunk föl? Hogy miért túrtunk, ha úgyis meg akartunk halni? Ilyet is csak az kérdez, aki nem volt abban a pokolban... Nem voltunk mi már igazi emberek, teljesen legyöngültünk. Meg tudtuk, hogy minden hiábavaló lenne...

Volt azért, aki reménykedett. Egy barátom, Bukszbaum, talált egy magyar újságot vagy röplapot, abból olvasta, hogy oroszok már a Dunántúlon vannak. Biztatott, hogy nemsokára felszabadulunk. Néhány hét múlva csakugyan így történt.

Sokat imádkoztam akkor. Velem volt egy gyönyörűséges Szűz Mária kép, mindig ahhoz imádkoztam.

A végén, amikor a németek már érezték, hogy szorul a hurok, mindenkit öltek. Fiatalokat is, nem számított se gyerek, se lány... Már nem vesződtek a gázkamrával, hanem halomra lövöldöztek az embereket, és behányták a gödrökbe.

Gyilkosok voltak azok, gonosztevők. A cigányok meséiben Hitler az ördög. Az öregek - a magamfajták- elmondják minden utódjuknak, hogy a földön járt Hitler, az Antikrisztus.

Én nem is tudom, hogy akad még, aki Hitlert visszavárja. Beszélik a népek, hogy még nem halt meg. Múltkor a kocsmában azt mondja egy gazda - vagy most már télesztág -, hogy nem is volt az olyan rossz világ, mint ahogy most mondják, hogy ő kint volt aratni Németországban, és milyen jól keresett. Őt megfizették, más meg dögöljön meg! Hogy az ilyet csapná agyon a kénköves istennyila...

Hazafelé a vonatban sokan meghaltak, köztük a barátom, Bukszbaum is. Amikor megállt a vonat, a halottakat elföldelték a vasút mellett.

Harmincöt kilóra fogytam, már lábra se bírtam állni. Megint egy orvos mentette meg az életemet. Mikor beért a vonat Magyarországra, a városból hozott nekem orvosságot, még injekciót is adott ott a vonatban, így aztán megmenekültem.

DOBOS ILONA

Jekhe phure bašalnesqe seripe

O Kovács László šundo artisto, maškar o but paramiči so žanel maj but kathar pesqo dad šundās. Lesqi familia bašavelas, de dē čhavorro pinžardās le phirutne rromenqo trajo kon and-o Pakozd bešenas. Sar le Rigo Janesisko nāmo šaipō sas les te bašavel ande Buda thaj ande Viena, athoska inke 14 beršengo sas. Phenel ke adala berša sas o majsukara ande lesqo trajo. Ando I-to maripo nasvalo kerdilas thaj našti bašavelas majdur. Ando II-to maripo zorasa ando Nāmciko Them ingerde les, ande but lagera kerdās buti, maj palal ando Auschwitz ligerde les, ando krematorium kerelas buti. Phagerdisajas vi lesqi ođi, vi o trupo, aba paše ačhelas te mudarel pes. kanak avilas e armija te slobodisaren len andar o lageri.

ILONA, DOBOS

Memories of an old musician

Károly Kovács is a folk story-teller decorated with the title „Master of Folklore”. The majority of his rich repertory of tales were passed down by his father. He is from a musician family, but as a child he also got acquainted with the customs of wandering Gypsies passing through Pákozd. As a relative to Janesí Rigó, he played music in Buda at 14, and then in Vienna. He remembers these years as the best time of his life. He was wounded in World War I and could no longer play. World War II brought much suffering for him, too. He was deported to Germany, worked in several camps before he became the fireman of the crematorium in Auschwitz. Physically and mentally dejected, he was about to commit suicide when the camp was liberated.

Karácsonyi fekete vonat*

A szobában kellemes meleg volt, a berakott kályhában vígan pattogott a tűz, ajtaján át látni lehet, ahogyan a lángok nyaldossák a fahasábokat.

Odakinn nagy pelyhekben esett a hó, ahogy kinéztem a jégvirágos ablakon, csak lehérséget láttam. A fák koronái meghajoltak a rájuk rakódott hó súlya alatt. Fehérbe öltözött az egész világ.

Fehér karácsonyunk lesz, kis unokáim - lépett be nagyapám a szobába -, alig győztem seperi a havat - mondta. - Látom, felébredtél!

Már régen fenn vagyok, és arra gondolok, hogy ez az utolsó nap, amit ágyban kell töltenem, holnap már felkelhetek. Elmúlt a mumpszom.

Hát bizony karácsonyi ajándék lesz a gyógyulásod - válaszolta nagyapám, miközben letelepedett a kemencepadkára a kormos mellé. Teljesen átfáztam odakinn, no meg élszívok egy pipadohányt.

Komótosan leült, majd elővette a tajtékpipáját a zsebéből meg a dohányzacskóját. és megtömte dohányval, jól meg is nyomkodta és meggyújtotta. Kellemes dohányillat szállt a levegőbe. Szerettem ezt az illatot. Nagyapám illatnak nevezte. Tízéves gyerekszívem őszinte melegevel szerettem a családom, de a nagyapámat mindenkinél jobban.

Mikor már jól égett a pipája, megszólalt. - Mit szólnál egy történethez előzetes ajándékként?

- Óh, az nagyon jó lesz. - Imádtam a nagyapám igaz meséit, történeteit.

- Rendben van. Akkor csukd be a szád, nyisd ki a füled, és fülelj! - felelte mosolyogva. Te még akkor nem éltél, valahol a gólyánál lehetél az Óperenciákon túl - kacintott rám huncutul.

A németek már kivonuló félben voltak az országból. Egy ugyanilyen havas hideg reggelem megzörgettek a kaput, és a kisbíró állt a kapuban, aki a szolgabíró üzenetét hozta, hogy menjek be a városházára. Mikor beléptem a szolgabíró szobájába, rögtön láttam az arcán, hogy valami komoly dolgokról lehet szó, mert a máskor mosolygós, kedves ember igenesak komoly volt. Alig fogadta a köszöntésem.

- Gyere közelebb, fiam, és ülj le, kóstoljuk meg ezt a jófajta pálinkát - azzal a szekrényhez lépett, és kivette a pálinkásüveget meg a poharat, egyet nekem, egyet magának.

Meglepett a dolog, habár ittunk már együtt nem is egyszer, meg még koccintottunk is, de az más volt, az a kávéházban történt, amikor a urak mulattak, mi meg muzsikáltunk, de így még hivatalosan sohasem.

Éreztem, hogy valami dolog fog mindjárt történni. Visszaült a helyére az íróasztal mögé. No, ülj már le, mutatott az asztal másik oldalán lévő székre, mert én még mindig álltam. Leültem. Ő meg elém toltta a poharat. Na, egészségedre, emelte meg a poharát. Egészségére, nagyságos úr, feleltem és izgalmamban az egészet kiittam egy szuszra. Égette a torkomat, alig kaptam levegőt.

* Megjelent/Published: SZITAI Emília: Karácsonyi fekete vonat. In: JÓNÁS Tamás (szerk.): Éjszaka van. Az Amaro Drom szépirodalmi különszáma. - 2000. pp. 17-20.

- Azért hivattalak ide, mert az egész zenekarban téged tartalak a legkomolyabb embernek - kezdte a mondandóját. Tudom, hogy derekasan harcoltál a fronton és sebesülést is kaptál, fogságba kerültél, és életed kockáztatva sikerült megszöknöd a fogságból, azt is tudom, hogy becsületes, rendes ember vagy, és nem csak muzsikálsz, de részesedésre aratsz, és fát vágsz, hogy meglegyen a családnak a megélhetés, éppen ezért esik nehezemre, amit mondani akarok.

Sajnos tegnap itt járt a német parancsnokságról egy tiszt, azzal a parancsal, hogy írjuk össze a faluban található cigányokat és azt a két zsidó családot, akik itt élnek. Elszállítják őket.

Hogy hova, azt nem mondta, de nagyon úgy néz ki, hogy a zsidók után most már a cigányokat is deportálni akarják, és azokat a zsidókat, akik valamilyen oknál fogva kimaradtak eddig, mind összeszedik!

Megállt bennem az ütő, levegőt is alig kaptam.

- És a nagyságos úr mit szól? - kérdeztem.

- Mit mondhattam, barátom, mindent felhoztam a mentségetekre, hogy rendes, dolgos, becsületes cigányok laknak a faluban. Nem lopnak, nem kéregetnek, becsületes munkával és muzsikálással keresik a kenyerüket, hogy minden besorozott cigányember elment a háborúba, harcolt a hazáért, volt, aki megsebesült, és volt aki hősi halált halt. De a német hajthatatlan maradt. Neki ez felsőbb parancs, és nagyon sajnálja, de neki teljesíteni kell ezt a parancsot. Sokáig vitatkoztunk, a végén még engem is megfenyegetett, hogy szabotáns vagyok, és jelenti a feletteseinek, hogy nem működök vele együtt. Bevallom, hogy én is félek, nem a pozíciómat féltém, de mind a két fiam katona, félek, hogy rajtuk torolják meg, ha nem engedelmeskedem. Szégyellem magam, mert ismerlek benneteket személy szerint, sok átmulatott éjszakát töltöttünk együtt békeidőben a kávéházban. Azt is tudom, hogy az a két teknős cigány család, aki rajtatok kívül él még a faluban, szintén komoly munkával keresik a kenyerüket, és árulják vásárokon, piacokon a saját maguk készítette teknőjüket, fakanalaikat.

Tudom, hogy a zenekar tagjai rokonságból, családtagokból áll, és két családot, így a két zsidó családdal együtt négy családot érint a szégyenletes parancs. Sajnálom, hogy ilyen tehetetlen vagyok, egész éjjel nem tudtam aludni, úgy bánt a dolog. Abban reménykedtem, hogy ez még csak összeírás, és nem lesz következménye. Még azt szeretném kérni tőled, hogy Te vidd el a hírt, és készítsd fel a cigányokat. A két zsidó családhoz magam megyek. Egyet tehetünk még: aki akar, a mai napon még elmehet, elmenekülhet. Ma még van rá lehetőség. Többet nem tehetek - fejezte be, fejét lehajtva.

Alig tudtam nyelni, mintha egy gombóc lenne a torkomban, és amikor kinyitottam a szám, hogy mondják valamit, a gombóc elkezdett csúszni a torkomon. Nem jött ki hang belőlem, nem is tudtam többet mondani, csak annyit, hogy: Megértettem.

Nem emlékszem rá, hogy hogyan kerültem ki az utcára, arra sem, hogy köszöntem-e, csak azt tudom, hogy mikor hazaértem, mamád úgy megijedt tőlem, olyan sápadt voltam, hogy rögtön ágyba akart dugni. Hát még amikor összeszedtem magam és elmondtam, hogy mitévő legyek, hogy mondjam meg az embereknek a hírt. Végre nehéz szívvel elindultam. Először a teknős cigányokhoz mentem. Mikor megtudták, miről van szó, máris mondták, szedik a sátorfát, fel a szekérre, amit el tudnak vinni, és elmennek fel a hegyekre a rokonokhoz, barátokhoz. Talán megússzák. Megöleltem őket, jó utat és szerencsét kívánva tovább mentem. Ahogy közeledtem Zsiga sógorékhoz, egyre nehezebben vitt a lábam. Ő volt a prímás a zenekarban, keresztapád a kis Zsiga, meg apád a segédprímások. Elemér bátyád a cimbalmos, én meg a nagybögős. Mikor elmondtam, hogy mi vár ránk, igen megijedtek ők is. Megbeszéltük, hogy este nálunk összejön a család, és megbeszéljük,

mitévők legyünk.

Este hosszú vita után eldöntöttük, hogy nem megyünk el. Zsiga bátyád nagyon bízott a főszolgabíróban, meg a tekintetes úrban, akinek nemcsak hatalmas birtoka volt, nemesi címere és rangja, hanem nótás mulatós természete is. Sok éjszakát átmulatott a többi uraságokkal muzsikálásunkra. Majd segítenek valahogyan.

Félelemben és reménységben telt el két nap, és nem történt semmi. Már úgy éreztük, hogy könnyű rajtunk a teher, amikor a harmadik nap megállt a kapu előtt egy autó. Két német katona ugrott le róla, meg a jegyző úr. A németek németül beszéltek a jegyző meg sajnálkozva mondta: készülünk, mert délben jön a vonat, és elszállítanak bennünket, de ne adjuk fel a reményt, mert a főszolgabíró meg a tekintetes úr elmentek Kenderesre a német főhadiszállásra, és mindent elkövetnek, hogy megmentsek a két zsidó és az itt maradt cigány családokat. Egy óra múlva visszajönnek értünk.

Addig készülünk el a csomagolással. Csak a legszükségesebb holminkat vigyük, mert a felesleget meg az értékeket úgyis elviszik a német katonák. Mindenki itt legyen mert ha valaki hiányzik, azt a többiekén torolják meg, így még a reményünk is elszállt, hogy apád vagy Elemér bátyád elszökik.

Mamád sírva szedte össze a legszükségesebb ruháinkat. Nénéd meg azt a kis tartalék ennivalót, ami még volt, meg vizet. Apád, aki akkor volt 17 éves, a hegedűjét vette magához.

Mielőtt elhagytuk volna a házat, mamád kérte, hogy imádkozzunk. Letérdepeltünk a szobában, megfogtuk egymás kezét, és mindannyian magunkban imádkoztunk, aztán felálltunk, megöleltük megcsókoltuk egymást és megígértük hogy igyekezzünk együtt maradni, de ha elszakítanak bennünket egymástól, mindenki megtesz mindent azért, hogy túlélje ezt a rémséget. Mint egy végszóra lépett a konyhába a két német katona.

Kifelé, kifelé - kiabáltak. A kapu előtt állt a két zsidó család. Összesen nyolcan voltak. öt felnőtt meg három 10 és 13 év közötti gyerek. Mindkét családnak fűszerboltja volt, és magyar felesége. Talán ez miatt nem vitték el őket előbb. Jó emberek. Szinte az egész falu tőlük vásárolt, ha nem volt pénzüik, hitelbe is adtak, aztán, ha pénzhez jutottunk, kifizettük a számlát. De nem csak nekünk, hanem minden szegény embernek hiteleztek. Most útra készen ők is ott voltak csomagjaikkal. A lakás ajtaját sírva zárta be mamád és átadta a kulcsot a kerítésen Julcsa nénédnek, a szomszéd asszonynak. Ott volt az egész szomszéd család a kerítés mellett, és sírva búcsúztak el tőlünk. Jó barátságban voltunk, sose éreztették velünk, hogy cigányok vagyunk. Ők is szegény emberek voltak. Bizony nem szégyellem, én is elsírtam magam.

Amerre mentünk, kiálltak az emberek a kapuba, a bátrabbak, Isten tudja, honnan tudták meg, hogy visznek bennünket. Ők négyen, mi öten és két zsidó család, összesen tizenheten, mint a vágóhídra induló birkák megindultunk az állomás felé. Az állomásra érve már láttuk, hogy benn áll a szerelvény, hosszú fekete vonat, és a vagonokban, mint a marhák, az emberek bezárva. Csak a vagonablak rácsain kiabáltak kifelé. Volt, aki a nevét kiabálta, és kérte, hogy értesítsék a családját, volt aki vízéért könyörgött. Szívemet jeges kéz szorította össze arra gondoltam, hogy tudom, van Isten, hisz nem is olyan régen fohászkodtam hozzá, hogyan engedheti meg ezt a kegyetlenséget, és az emberek hogyan nézik el és türik el ezt a gabszágot.

A vonat körül német katonák sétáltak, és puskával fenyegették meg azokat, akik vizet vagy kenyeret próbáltak a vagon résein benyújtani a kinyújtott kezekbe.

A mi kis menetünket egy üres vagonhoz vezették, és elhúzták az ajtót. Felszállni - kiáltotta a német katona, aki kísért bennünket. Már éppen eleget akartunk tenni a parancsnak, amikor éles dudalással megállt egy autó, megállni emberek! - kiáltotta főbíró

úr, és kiugrott a kocsiból, majd a nagyságos úr és egy német tiszt szálltak ki a kocsiból. A főszolgabíró úr kezébe valami levélféle volt. A német tiszt a katonai osztag rangidős parancsnokához lépett, és beszéltek majd átnyújtott neki egy borítékot. Mikor elolvasta az írásos parancsot végre nagy nehezen megértette, szólt a katonáknak, állítsanak félre bennünket. Az uraságok odajöttek hozzánk, és csak annyit mondtak: Maguk szabad emberek, a német parancsnokságról hoztam a szabadítólevelet.

Óh, Istenem, lett nagy sírás az asszonyok között, meg tülekedés, mindenki meg akarta csókolni az úrságok kezét. Én meg Istenre gondoltam, aki meghallgatta imám, és megmentett bennünket, ezért csak nagyon halkán, de szívemmel végtelen hálával mondtam. Köszönöm nagyságos uraim, hogy közbejártak értünk. Sohasem feledjük el a jóságukat.

Teri nénéd meg, akinél az élelmiszeres kosár volt, elkezdte osztogatni az enivalót, meg a vizes üvegeket a vagonokból kinyúló kezekbe. A német katona meg, aki látta, elfordult, hogy ne lássa. Semmi más nem mert mozdulni a csoportból, csak a nénéd. Mindig bátor, vakmerő volt az a lány. Addig osztogatott míg észre nem vette a német tiszt és magából kikelve kiáltott valamit a német kiskatonának, aki aztán megijedve a felettesétől megragadta nénéd karját, visszapenderítette a csoportba.

- Induljunk gyorsan hazafelé emberek! - szólt a főszolgabíró úr, aki velünk jött gyalog. A nagyságos úr pedig a kocsijával kísérte a menetet lépésben egészen addig, míg az utca végére nem értünk. Az emberek, akik megtudták mi történt, ölelgettek bennünket, és éljeneztek az uraságot. Olyan volt az egész, mint egy álom, mintha nem velünk történt volna meg az, ami történt, de amikor az utca sarkára értünk és befordultunk volna a másik utcába, megszólalt a mozdony elnyújtott sípja. Az éles fütty egészen a szívünk közepéig nyílt. Szinte egyszerre álltunk meg, és fordultunk meg mindannyian. És a hosszú fekete vonat lassan pöfögve megindult. Ott álltunk, míg az utolsó vagon is el nem tűnt a szemünk elől. Aztán szótlanul indultunk haza, ki-ki az otthonába. Azon az estén csak gyertya égett a szobában. És mi vacsora nélkül imádkoztunk azokért, akiket elvitt a fekete vonat. 1944 karácsony szent estéje volt. Isten legnagyobb ajándékát hozta el nekünk ez a karácsony, a szabadságot és az életet. Néhány hónap múlva véget ért a háború.

Nagyapám lassan kiverte leégett pipáját a kályha hamuzójába. 1999. december. Holnap karácsony. A történetet hallgató öregasszony lett, még néhány nap és egy új évszázadot köszöntünk azzal a reménnyel, hogy soha többé nem lesz fekete vonat, és hogy végre megértik az emberek, hogy mi mindannyian testvérek vagyunk itt ezen a földnek nevezett bolygón. Hogy egy a bánatunk és egy az örömünk.

SZITAI EMÍLIA

Krećunesqo kalo cird

Le raja kon kamenas te bašaven, te khelen thaj kerenas butĩ ande administrácia, bute bašalne rromen muntinde kathar e deportácia. E avtorka pesqe familiaqi hištória lekhavel, sar so kathar pesqo papu šundās.

Pe krećunesqi raĩ ko berš 1944 aba ke cirdelin ligerde le rromen, kanak reslas o raj kasqe bašavenas, le lileça so slobodisardās len.

De le maj bute ŷenen ingerdās o kalo cird.

EMÍLIA, SZITAI

Black train at Christmas

Gentlemen in the civil service, who had a flair for merry-making with Gypsy music, saved the families of many a Gypsy musician. The author narrates the story of how her family was saved, as told her by her grandfather.

The families of the Gypsy band were already going to the railway station on Christmas eve in 1944 when the Lord Lieutenant arrived with a document freeing them.

But the rest were taken off by the black train...

BÓDI ZSUZSANNA

Emlékeim... *

- A munkaszolgálatos -

Balogh József csobánkai szegkovácsot a második világháborúban leszerelték a katonaságtól, mert négy gyerekről kellett gondoskodnia és az ötödik is útban volt...

Mi történt, miután leszerelték a katonaságtól?

Itthon voltam egypár napig. Egyszer csak éjjel kopognak az ajtón: Csendőrség!

Hát azok a tábori csendőrök voltak, azok a rövid tollasok, meg a cigány bíró is velük volt. Belépett az egyik csendőr. Ahogy az ajtót nyitották - a szalmazsák ott volt -, csak félig lehetett kinyitni, olyan kis lakásban voltunk. Mondja nekem: Öltözzön, jön velünk!

Én nem csináltam senkinek semmit - mondom megijedve -, nem vagyok bűnös ember. És máskülönbén itt a leszerelő papírom, most szereltek le a Károly király laktanyából. Fölmentettek, mivel ennyi gyerekem van.

Nem számít - mondja -, csak öltözzön, mer kint már sokan várják!

Elkezdtek sírni a gyerekek, mind fölbredtek, sírtak, hogy hova visznek engem.

Hát szegény papát már nem fogjuk látni, így meg úgy. Bizony én is sírtam! Ott kell hagyni annyi szegény gyereket semmi nélkül. Meg egy szegény asszonyt. Az édesanyja velünk élt, az is sírt, jajgatott. Olyan cigány kenyeret sütött este a platnin, egy darabot letört nekem, és belenyomta a zsebembe: Ne haljál meg éhen! Mondom: Hagyja a gyerekeknek! Nem, ő csak benyomta a zsebembe, ki tudja, hogy mit kapunk, hogy kapunk, vagy sem.

Hát így elbűsűztam. Kint már voltak vagy tízen-tizenöten, akiket már így összeszedtek. Én is beálltam a sorba, és megyünk. Az egyik csendőr elöl, a másik hátul, így kísérték minket Pomázra, a csendőrlaktanyába. A pomázi cigányok már ott voltak. Voltak vagy húszan, akiket összeszedtek. Összesorakoztunk mind.

Behívtak egyenként a laktanya irodájába, és mindenkinek kérdezték a születése évét, az édesanyját, az apja nevét. Mindent irkáltak ottan. Mikor kész volt, akkor összesorakoztattak minket, és úgy kísérték végig a falun, mintha gyilkoltunk volna, vagy raboltunk volna, minden oldalról csendőr, csendőr. Az állomásra Szentendrére mentünk. Ott kaptunk egy nagy légiriadót. Beszorultunk a Duna-parton egy nagy pincébe. Hát mikor vége lett a légónak, akkor jött egy nagy hajó, amivel Vácra mentünk.

Bevittek minket a csendőrlaktanyába. Ott is igazolványokat néztek, ki hol dolgozik, hogy tudja igazolni. Hát mindenki tudta igazolni, hogy hova dolgozik. Sőt még azok az illetők, akiknek dolgoztunk, még azok is kérvényeket küldtek utánunk, hogy milyen munkások vagyunk. Aztán voltak velünk azok a nagy muzsikások is, akik a Rádióban muzsikáltak. Volt egypár olyan, akit elküldtek. Legalább háromszázan voltunk. Mind cigányok. Már a zsidók külön voltak.

Megjelen/Published: BÓDI Zsuzsanna: Emlékeim... A munkaszolgálatos. Amaro Drom (1) 1991. 7; pp. 10-11. Csobánka, Pest m.

Honnan szedték össze az embereket?

Mindenhonnan, messziről az országból. Sokféle cigány volt. Olyanok voltak, hogy nem is értették, mit beszélnek. Másképpen beszéltek. Meg aztán nem ilyen cigányok voltak, mint mink. Nekünk nagy szakmánk volt, nagyon kellett a mi munkánk mindenhová.

A csendőrlaktanyából hova vitték magukat?

A kis laktanyába. Egy autógarázsba kerültünk, az volt a szállásunk. Hát az hetven méter hosszú volt - úgy tudom - és harminc méter széles. Mink cigányok oda lettünk bezárolva. Két kocsit hoztak és széjjelszörték, az volt az ágyunk - egy kis szalma. Se pokróc, semmi. Rossz katonabakancsot kaptunk - de teljesen rosszakat -, az volt még a raktárban. Meg karszalagot tettek nekünk. Piros karszalagot, rá volt írva, hogy munkaszolgálat. Hát - mondom -, én nem vagyok munkaszolgálatos, én rendes katona voltam. Engemet - ha már visznek - akkor vigyenek a frontra! Ha meghalok ott, meghalok. Csak Magyarországon haljak meg! Maga itt is katona - mondták. Na, jól van! Másnap megint összerosakoztattak. Kiválogattak: csobánkaiak és pomáziak álljanak külön! Hát a pomáziak is olyan szegkovácsok voltak, mint mink.

Na, maguk tudnak ácskapcsot csinálni? Igen, tudunk! Kell tízezer darab ácskapocs - mondja a tiszti-, ha azt megcsinálják gyorsan, akkor hazamehetnek! Hát mink rákapcsoltunk. Kaptunk egy kovácsműhelyt a nagy laktanyában. Volt ott gőzkalapács, gépvágó olló, anyag, amiből dolgoztunk, minden. Csináltunk magunknak tűzhelyeket, úgy, mint otthon.

Hányan dolgoztak ott?

Mink a nagyműhelyben voltunk körülbelül tízen szegkovácsok, akik csináltuk a kapcsot. Csobánkaiak, pomáziak körülbelül huszonöt-harmincan voltunk, de a fele el lett szortírozva, mentek a lakatosokhoz. Mert a zsidók között is voltak lakatosok, esztergályosok, ezeknek kellett a segédmunkás.

Csak ácskapcsot csináltak a kovácsműhelyben?

Igen. Ez mind a katonaság részére ment. Ki a határba bunkerokat csináltak a katonáknak, és ácskapocs kellett hozzá. Úgy szerelték össze.

Hát mikor a tízezer darab lement, akkor kértük magunkat kihallgatásra. Jött az őrnagy, hogy mi a kívánságunk. Hát az a kívánságunk, hogy megígérték, ha tízezer ácskapcsot megcsinálunk, mehetünk haza. Hát emberek, tudják mit - mondta a tiszti -, még tízezer darab jött rendelésbe. Még ezt meg kell csinálni! És majd akkor hazamennek.

Na akkor mink egymásra néztünk. Meglesz ez a tízezer is, meglesz! De megint csak, mikor lement az a tízezer, megint jött tízezer rendelésbe. Hát így ment az ottan!

Milyen volt egy napja akkoriban?

Reggel öt órakor keltünk. Akkor kivittek bennünket csulózni, tornázni. Hét órára mentünk dolgozni, csináltuk az ácskapcsokat. Jöttek a katonatisztek, néztek minket. Mondták, még ilyet nem láttak - ilyen kéztudományt -, mint nálunk van. Ezek nagy szakemberek. Annyiból megvolt a becsületünk - mivelhogy nagy szakemberek voltunk -, hogy azt az ennivalót kaptuk, amit a katonák. Mert ott nagyon rosszakat kaptunk, amíg nem kerültünk a műhelybe.

Egy kiló kenyeret kaptunk két napra. De az olyan volt, mint a gombóc. Volt olyan köztünk, aki olyan éhes volt, hogy egyszerre megette. Olyan éhes volt az Oláh Béla is. Az is szegény - mer hát jó darab ember volt és fiatal - a hóna alá vette és addig csipdesett, addig csipdesett, amíg mind megette, egyszerre. A kovácsműhelyben aztán, amikor a katonák sorakoztak ebédért, mink is utánuk. Dolgoztunk ott naponta tíz órát, akkor bejöttünk a szálláshelyünkre. Hát tessék elképzelni, sokszor zuhogó eső volt. Ősz volt, november, bőrig áztunk.

És akkor tessék a szállásra bemenni, egy hideg terembe.

A többiek milyen munkát végeztek?

Azok kijártak a határba és sáncokat ástak. Azoknak az volt. Esőben is dolgozni kellett nekik. Ásni. Mikor bejöttek, úgy néztek ki, mint a disznók, vagy rosszabbul. Ilyen szigorú kis őrmester volt, budapesti. Sokszor mondtuk neki: Ha civilben találkoznánk magával, magából ember nem volna! Amikor bejöttek a határból, nem volt elég bajuk szegényeknek, még akkor fektette őket ott az udvarban, kúszás, mászás, minden.

Annyi tetű volt, jaj, drága jó Istenem! Sokszor, mikor sütött a nap - így vasárnap vagy szombaton, ha már nem dolgoztunk, kihúzódtunk a naposkára egy kicsikét. Olyan jó volt! De a homoktól a tetű rámászott a lábunkra, annyi volt! Még a katonák is mind tetvesek lettek a kis laktanyában.

Akkor elvittek minket a fertőtlenítőbe. A ruhákat bedobálták egy kazánba, mink meg addig mentünk fürödni. Nagyon jólesett a fürdés, mintha újból születünk volna. De mikor kikaptuk a ruhát megint! Jézus Istenem! Mászkáltak a tetűk rajta! Sápadtak voltak, mer abból a melegből kijöttek, de mászkáltak. No, tessék most felvenni akkor!

És hocsánatot kérek - hogy kell mondani -, latrina volt nekünk. Mint valamikor a fronton, egy ilyen hosszú gödör, kiásva. Jaj, így kellett menni WC-re!

Ná, akkor mit csináltak? Az a parancs jött, hogy mindenkit lenyírnak kopaszra! Annyi volt a tetű. A katonákat is lenyírták mind. Minden embernek - mindenhol, ahol egy csepp szőr volt - mindent le!

Azok az öreg cigányok - ilyen nagy bajszuk volt-, hát nem sírtak a bajszukért? Hogy levágják a bajszukat és a hajukat. De hát annyi volt a tetű, hogy mondom, a homokból rámászott az ember lábára.

Lehet, hogy ott megfertőződött a vérem is, mer allergiás vagyok. Nagyon gyakran elővesz engemet. A bőr teljesen gyulladásban, hólyagok, minden. Hát nem jó rágondolni. Kétszer voltam vele kórházban.

Akkor kezdődött ez a betegség, amikor Vácott volt?

Utána olyan két-három évre. Soha nem volt nekem ilyen. Nem is tudtam, hogy mi az.

Hogy került haza Vácra?

Már december volt lassan. Egyszer csak azt a parancsot kaptuk, hogy reggel menjünk Kisorosziába. Ott egy parasztház lett a lakásunk.

Csak maguknak, szegkövácsoknak?

Nem csak nekünk. Voltak köztünk, akik nagyon messziről jöttek. Azt mondták, hogy önáluk már háború van, ott a front. Ők már nem szökhetnek el innen, már őket ahová viszik, viszik. Őnekik már menni kell a zsidókkal együtt. Na.

Mi, csobánkaiak már csak hárman voltunk. Kihúzódtunk a konyhába. Este gondolkodtunk, szomorkodtunk, hogy közülünk mindenki lelépett már, mink meg ilyen gyávák vagyunk. Minket ki tudja hova hurcolnak majd. A mi családunk majd várhat otthon. Valahol megdöglünk más országban és nem hallanak rólunk hírt se. Így gondolkodtunk, beszélgettünk.

Egyszer csak halljuk, valaki kopogtat, aztán beszél: Én vagyok a századírnok az irodából. Tudják, mért jöttem, emberek? Holnap viszik magukat a Bakonyba. De aki közel lakik, annak azt mondom, hogy szökjön meg, ahogy tud. Ezt ne mondják, hogy én mondtam maguknak, de sajnálom magukat, mindegyiknek 5-6 gyereke van. Nincs a raktárban semmi, még annyi sincs, hogy mindenki egy falat kenyeret kapjon reggel. Már csak egy üres feketekávé kapnak, és reggel öt órakor már sorakozó lesz. A zsidókkal együtt mennek maguk is, ha nem tudnak meglépni.

Így aztán megbeszéltük hárman, hogy éjjel elszökünk. A hajónál nem mehetünk le, mert ott őrség van, nekivágunk a szőlőnek, a határnak, és megyünk Tótfalu felé.

Zuhogó eső volt, hajnal lehetett, két óra. Nekivágtunk, mentünk, mentünk. Hát mire Tótfalura értünk reggel, hasig vizesek voltunk. Volt, akinek nem volt nagykabátja se, csak kiskabátban voltunk. Már annyira elfogott minket az éhség, hogy csak tántorogtunk, egymást támogattuk.

Előttünk ment el egy nagy hajó, ami Szentendrére vitt volna minket is. Hát mit csináljunk, ahogy tudtunk, jöttünk, menekültünk. A karszalagot ledobtuk a karunkról. Katonák jöttek fölfelé, kocsikkal, lovakkal. Minket nem szólított meg senki.

Már Szentendrén vagyunk, megyünk az úton, amikor látok egy ablakban, ilyen kis fonott kosárban, egypár almát. Én bizony bemegyek, elkérem azt a 3-4 almát, hátha ideadja a gazduram. Kinyitottam az ajtót, mikor meglátott az az ember, megijedt, térdig sáros voltam, vizes, minden. Összettem a kezemet, hogy adjon nekünk egy-egy almát, hárman vagyunk, már majdnem összeestünk éhségünkben. Megsajnálta minket, odaadta mind, rakta a zsebembe. Volt nekik olyan fél kilóra való kenyerek, adott abból is egy darabot. Mikor kijöttem, sírtam.

Végre az állomáshoz értünk, nem? Féltünk ott is. Féltünk az őrségtől. Kopaszok voltunk, a katonasapkát eldobtuk, se igazolvány, semmi. Benn állt egy üres szerelvény, bebújtunk. Pomázon, ahol az a kanyar van, ott leugrunk - mondom. Hát ketten le is tudtunk ugrani, a harmadiknak nem sikerült. Kiabáltunk neki, hogy a sarkon megvárjuk, ahogy van a mozi. Na, most merre megyünk, gyerekek? Végig Pomázon, abba a hosszú faluba, hátha valahol elfognak minket? Gyerünk, menjünk csak a kertek alatt, megint csak bújva. Hát eddig a Margit-ligetig a kertek alatt jöttünk. De sikerült.

Lejegyezte: Bódi Zsuzsanna

BÓDI ZSUZSANNA

More serimàta

Le butæqo-inkesto

O Balogh József e Ćobankaθar, sar hartæri kerelas buti, biçalde les kathar o inkestipo ke star çhavore sas les thaj aba vi le panzto çhavorreça phæri sas lesqi rromni...

Nabut dësa sas khëre, kanak le maj but rromença andar e Ćobanka thaj Pomaz ingerde len ando fïro Vac, butaqe inkestenqe. Ando Vac sastruna butã keravenas lença thaj şanco hunavenas. Le hartærenqi buti pativinas, kabor manro denas len sar le inkesten, de o than kaj sovenas thaj kaj thovenas pen but çorro sas. Othe xuterdäs lesqi morci variso nasvalipo, so niç akanak naşti te sastæren.

Kanak şunde ke paşe şi o ruso, mangle te lingren len othar. Trin zene e Ćobankaθar – maşkarlenθe sas vi o Balogh József – naşle andar o Kisorosz, jekh soldato aţutindäs len.

ZSUZSANNA BÓDI

My memories...

- The forced labourer -

József Balogh, a nailsmith of Csobánka was discharged during World War II because he had to maintain four children and the fifth was on the way ...

He spent a few days at home when he was taken to forced labour in Vác with the rest of the Gypsies of Csobánka and Pomáz.

In Vác the nailsmiths made dog-irons and assisted blacksmiths, while the rest dug trenches. The expertise of nailsmiths was needed, their work was held in esteem, they were fed like the soldiers, but their lodgings and sanitary conditions were very poor, just like the rest of the forced labourers'. József Balogh could never be cured of the skin disease he got at Vác.

As the Russians approached, the prisoners were sent westwards. Three of them from Csobánka, including József Balogh, escaped at Kisoroszi..

Cigányon nem fog az átok*

- Részlet -

Gyöttek akkor a német üdök. Elgyött még annak is az üdeje hogy táborokba hurcolták a cigánságot.

De MÍR haragudtak ezek a németek annyira a cigánra?! Ezt nem tudom megérteni! Mer jó, aszondták: nem szeretnek dógozni a cigányok. Hogy spekulántok! Hogy amék nem lop, az spekulánt, oszt mind csak ebbül ilnek! De hát hogy ezir KIIRTANI őket?! Meg a zsidókat is! Tán azir hogy több eszünk vót mint ünékik, ezir akartak elpusztítani minket?

Mocskos disznók vótak a németek! Nade nem is szídom őket - mer a magyarok még rosszabbak vótak, még hamissabbak! Mer az a német hunnan tudta vóna hogy én a világon vagyok? De ám a magyarok tudták! Oszt beadták a nívsort a németeknek! Hogy azok csak szőligatták a neveket a papirosrul, hogy na Gyurka, Gyula, Dezső, Lajos, gyerünk!

Ha elszőkött? Hát elszőkött! Mer el lehetett sződni! De másnap oszt mentek ám írte! Megkeresték akarhun vót is, mer a magyarok tudták hun keressék! Megtanálták - akkor oszt az Isten irgalmazzik neki!

Úgyhogy szóval a magyarok még rosszabbak vótak mint a németek. Mer amék magyart megtették parancsnoknak, az oszt megbaszta vóna az anyjának a száját is! Na ugye mit is lehetett vóna várni a buta parasztoktul --

Éngemet még nem vettek el egyelőre, mer Anikóm kicsi vót. De a Lacit elvitték. Bandi bátyámat nem vihették, mer az katona vót, hát azt nem bírták vinni - de Gyurkát elvitték, meg hát mind az embereket elvitték - de még öregasszont is vettek! Elhajtották őket Madaras mellé, ahun most a reptér van, oda lettek betereelve táborba. Cukorrípát eggyeltek, meg kapáltak, meg em meg a, dógoztak. De úgy ám hogy felkeltették őket három órakor, oszt nígykor má mars dógozni! Míg a nap az igen vót! Főzni meg nem lehetett, mer este mikor lement a nap, bementek, de tüzet gyújtani nem szabad vót ám, mer hogy légvédelmi van! Hogy gyönnek az ellenséges repülőök oszt meglássák őket! Hogy szegin csőrök egisz héten nem ettek főtt íelt! Kenyeret, szalonnát kaptak, sokat is, annyi szalonnát kaptak hogy még adogatták is a dróton kifele minekünk, meg kaptak klumprit is - de hiába, megbaszhatták a klumprit, ha megfőzni nemszabad vót! Csak dógoztak egyfolytába, íten, oszt még pízst se kaptak a munkájokra!

Ha oszt szólt valamellyik, követelte a jogát: kikötötték a fáho! Mer panaszkodtak ugye, hogy hát egisz héten nem bír főzni az ember egy kis íelt, hogy kenyír-szalonna van reggel-délbe-este, hát kiszakad az embernek a gyomra - ígee-en?? KIKÖTÖTTÉK! Felhúzták a fára, otthatták amíg el nem ájult! Amikor elájult, szembeocsolták egy veder vízzel - magáhotért: MEGIN felhúzták! Bezon! Németek, meg magyar katonák, meg csendőrök!

- Mit akartok, tetves cigányok! Esztek-isztok itt, semmire nincs gondotok, jó dógotok van! Hát akkor esendbe maradjatok! Pízst maj kaptok utólag! Nem szerettek dógozni, mi?! Ez a bajjotok ínektek!

* Megjelent/Published: CSALOG Zsolt: Cigányon nem fog az átok. Maccenas, Budapest, 1988. pp. 55-59.

Oszt soha se láttak a munkájukér két fillért se szegínyek. Hogy csak dőgoztak, csak dőgoztak, a gyomruk meg csikart! Nem bírta, elszökött? Nem lelték? As se baj! Vittük akkor apját-anyját ühelyette!

Vót oszt olyan is hogy békát ettek. A Bohóc, am megette a békát! Mer a Piszéoru csak főzött egyik este. Elbúttak, oszt a bokrok alatt gyútottak kicsi tüzet, azon megfőzték azt a kis klumprit vagy mit - leborította a Piszé! De leesett a fedő rúlla. Aszt a setítbe beleugrott a bíka, aszt megfőtt!

Esznek ott nagy csendbe – egyszercsak aszondja a Bohóc:

- Te Piszéoru asszon! HÚÚST is tettél bele?? Főztél HÚÚST is?!

- ÉÉN, HÚÚST?! Hogy főztem vóna?! Miből főztem vóna?!

- Akkor micsoda hús van ebbe?! Nízzük meg, gyútsatok má gyufát!

Megnízik - hát BÍKA! Békát rágott a Bohóc!

Ílyenek mentek ott!

Ahogy oszt víge lett ennek a tábornak, lett helyette egy másik. Ónadrára vitték akkor meg az embereket, vagy Óradnára, vagy mi az istennek mondták azt a helyet. Lacit is vittük, Gyurka bátyámat, Lajos bátyámat, Gyula bátyámat -

Na, hát Gyula bátyámat ott vertik agyon. A magyar csendör! Amír valamit nemjól csinált, vagy tudomisé! De jó van, akar mit tett, akkor is: hát agyon kell ütni egy embert?! AGYONÜTÖTTÉK! A puska tussával jól agyonra verték! Szíven vágták, hogy nem kapott levegőt meg virt hánt - meghalt harmannapra.

Na ílyenek mentek akkoriba! Egísz amíg csak be nem gyöttek az oroszok!

Lejegyezte: Csalog Zsolt

CZSALOG ZSOLT

P-o rrom na xutren le armaja

E rromni nić akanak na halüvel sosþar xojavenas o nãmcj p-o zuta thaj p-o rroma. „Hajkam vaš ode ke maj but gòdī sas amen sar len, vaš adi mangle te mudaren amen?” – pučhel. Ande pustik maj bute thanenþe mothoven ke o ungrika manuša maj nasula sas sar o nãmcj. „O ungro kas šerutnesqe alosarde, odo vi pesqe deþaqo muj kurdãhas. So aþer šaj aþutãrdanas kathar o dilo gaþo” – phenel e phuri. Laqo kerkipo zurãrel, kaj laqe familiaþar bute þenen ingerde butaqe – inkestenqe, laqe phrales othe mudarde o þandãra.

ZSOLT CZSALOG

Gypsies are charmed against curses

The woman still does not understand why the Germans were so angry with the Jews and Gypsies. „Perhaps because we had more brains than they, that's why they wanted to destroy us.” Several stories in the volume include opinions that the Hungarians treated them worse than the Germans. „A Hungarian that was made a commander would have fucked his mother in the mouth. What could you expect of silly peasants then?“, a speaker opined. Her bitterness is intensified as many of her relations were taken to forced labour, and her brother was beaten to death by the gendarmes.

Fekete évek^{*}

Kevés igazán meghatározó eseményről tudósít minket a történelem. Vannak azonban az idő síkján olyan pontok, melyek egyszerűen lezárják a visszautat s elágazásokat eredményeznek, melyek aztán a lineáris fejlődés mérföldköveivé válnak. Ilyen volt a fáról való leereszkedés, a pénz feltalálása vagy Krisztus születése. Valaha valószínűleg ebbe a kategóriába fogják sorolni negatív előjellel a holocaustot is, mint az első kísérletet arra, hogy az ember az embert egy tetszőleges szelekció alapján, nagyüzemi módszerekkel kiirtsa és feldolgozza.

Míg az állatvédők vehemens támadásokat indítanak az állatok ugyanilyen módon történő legyilkolása ellen, addig úgy látszik, a dolog emberi vonatkozásáról ötven év távlatból, hajlamosak vagyunk megfeledkezni.

Pedig egyre kevesebben élnek már közöttünk olyanok, akik akarva-akaratlanul de részesei, tanúi vagy szenvedő alanyai voltak az eseményeknek. Kellő alázattal kell e kevesek felé fordulnunk, mint egy kísérteties, letűnt birodalom. Atlantisz mozaikjai felé. Ilyen mozaikokra leltem én is, melyeket most szeretnék kiállítani, megadva a lehetőséget arra, hogy ki-ki korrigálhassa, gazdagíthassa saját ismereteit.

„Abban az időben a cigányokat ugyanúgy gyűlölték, mint a zsidókat.” Összegzi véleményét Lakatos Ilona, nyugdíjas miskolci asszony. „Sohol sem kaptunk munkát, ugyanúgy, ahogy most sem. Meg vagyok ijedve, mert ugyanazokat a dolgokat kell átélnem, amiket a Horthy-rendszerben. Én nem tudom, hogy az idő kereke tud-e visszafelé forogni, de én egyre jobban félek. A menveimet például azért nem vették fel a Csokoládégyárba dolgozni, mert cigány. Ezt nyíltan meg is mondták neki. Ugyanúgy voltunk mi is azokban az időkben. A hüggommal együtt kénytelenek voltunk kimenni a világ végére, olyan helyre, ahol nem ismertek minket, mert szerencsére nem látszik rajtunk, hogy cigányok vagyunk. Mindkettőnek vörös a hajunk, hát letagadtuk. Dehogyan vettek volna fel minket, ha kitudódott volna. Volt egy szerencsétlen ember, aki olyan fekete volt, mint a kulimáz. Nem is kellett a gazdának munkára, azt mondta neki, menjen vályogot venni. Az ember könyörgött, azt mondta, hogy vessen vályogot, amikor a hegyekben lakik, a családját viszont el kell tartani. De a gazda szíve csak nem esett meg rajta, ráförmedt, hogy akkor törjön követ. Az ember sírva ment el, pedig valóban nem volt cigány, mert mi ismertük. Így kerültünk Bihar megyébe, mint summások. Amikor már közeledett a front, Horthy személyesen jött ki hozzánk lóháton. Fel kellett esküdnünk, hogy amíg egy kakoricagóré lesz a földön, addig nem hagyjuk el a munkaterületünket, mert mi így védjük a hazát. Hüha, gondoltuk magunkban, itt már nagy baj van, ha ezt mondja. Ha jönnek a tankok, én álljak elébe a kapámmal? No, de azon már nem múlt, felesküdtünk mi, de úgy megijedtünk, hogy amint elment Horthy, mindenki szaladt, amerre

^{*} Megjelent/Published: GLONCZI Ernő: Fekete évek. Cigány Hírlap 1996. (2) 11: pp. 10.

látott. Az uraság úgy eltűnt, mintha a föld nyerte volna el, még szerencsénk volt, hogy a gazda Mezőkövesden lakott, ő kísért minket Miskolcig.

Az úton láttuk, hogy jön velünk szembe öt teherautó. Ponyvával voltak bevonva, így csak akkor láttunk bele, amikor elhaladt mellettünk. Hát, - még mindig kiráz a hideg, amikor rágondolok - egy csomó cigány volt benne összezúfolva. A legutolsó kocsiból kihajolt egy ember, akiben felismertük az unokatestvérünket. Meg sem bírt szólalni szegény, csak sírt és a haját tépte. A húgommal mi se holtak, se elevenek nem voltunk, kiabáltunk utána, hogy hova viszik, de ő már csak keserűen intett a messziségből. Később tudtuk meg, hogy bevagónírozták őket. Auschwitzba mentek volna, de a németek már vonultak vissza az oroszok elől, így kitolták őket egy mellékvágányra, ott rostokoltak két teljes napig éhen, szomjan. Aztán amikor az oroszok odaértek, felnyitották az ajtókat és mondták, hogy aki még él, az menjen haza. Nagyon sokan ottmaradtak a vagonokban holtan vagy félholtan.

Tornáról és Kassa környékéről már mind összeszedték a cigányokat, oda is veztek Németországban. Egy emberrel beszéltem, aki visszajött. Fiatal volt még, de kinézett olyan ötven évesnek. Teljesen roncs volt. Ő mesélte nekem, hogy a vagonokba le se lehetett ülni, annyian voltak bezúfolva. A gyerekekkel hugyot itattak, mert még el sem hagyták Magyarország határát, az emberek fele meghalt szomjan. Amikor egy hídon mentek át, felszedték a padlót és egy páran megpróbálták leugrani a vízbe, de ott is maradtak a sínek között.

Martonyiban, ahol abban az időben laktunk, három zsidó család élt: Hermus Jenő és családja, akiknek vegyes boltjuk volt, Geltner úr, a koporsókészítő és Fridmann Emil, a kocsmáros. A cigányokkal való kapcsolatuk nagyon jó volt, azokban a nehéz, fekete években egymásra voltunk utalva, úgy segítettünk egymáson, ahogy tudtunk. Martonyiban nem volt sem zsinagóga, sem sakter. Amikor ők már nem mertek kimozdulni a faluból, mi vittük el nekik minden héten a kacsákat, libákat a rakacaszendi sakterhez. Az, miután levágta őket, papírba csomagolta, mi nem érhattünk a húshoz, mert az már köser volt. Ők viszont bármikor adtak hitelt a boltból, mert nagyon jól tudták, hogy amint tudjuk, megadjuk nekik.

Apámék a ház mögött, a sűrű bokrok közt egy hatalmas bunkert ástak, úgy gondoltuk, soha sem tudhatjuk, mikor lesz rá szükség. A kisbíró megsúgta Fridmannéknak, hogy másnap jönnek kocsival, összeszedni őket. A faluban senki sem merte elbújtatni őket, még a köszönésüket sem fogadták. Nagyon el voltak keseredve, otthon ültek és sírtak, imádkoztak. Apám felment hozzájuk éjjel és azt mondta nekik, legalább próbáljanak elbújni, ha sikerül sikerül, ha meg nem, hát nem. El is hozta őket, ott aludtak a bunkerben, szalmazsákon. Másnap estig maradtak, aztán hazamentek, mert úgy látszott, a kisbíró nem jól tudta a dolgot. Hazamentek és lefeküdtek. Akkor láttuk őket utoljára, reggelre mind elvitték őket. Amikor elhagyták a falut, az emberek mentek és ami mozdítható volt a lakásukban, mindent széthordtak, még a tévtestazgatót is. Anyám azt mondta, az ő házába onnan semmi nem kell, mert az Isten is megverne minket. Nagyon sajnáltuk, sirattuk őket, a többiek meg azt mondták: jól tették, hogy elvitték őket, a cigányokkal is ezt kellene tenni. Beköltöztek a házaikba. Geltnerék házában mai napig is Ágós Palinak a lánya lakik."

Korántsem volt ez egyedülálló jelenség, eltekintve az apró eltérésektől, minden faluban hasonló módon játszódtak le az események. Ináncson hat zsidó család esett áldozatul a

rémuralomnak, több környékbeli cigány családdal együtt. Gönci Lajos, nyugdíjas, ináncsi lakos így emlékezik:

„A cigányok meg sem merték közelíteni Kassát. Nyunyár Róza mégis felment, azt mondta ő nem fél. Ahogy ment az utcán, egyszerűen megfogták és mire észbe kapott, már a gettóban találta magát. Auschwitzba vitték, évekig azt sem tudtuk róla, hogy él-e, vagy sem. A háború után jött haza, de sokszor nem is lehetett vele beszélni, annyira tönkre volt lelkileg. Legtöbbször csak ült a sarokban és nézett maga elé. Aztán meg hirtelen sírógörcsöt kapott és csak ordított fájdalomában. Amikor pedig nyugodt volt, olyan dolgokat mesélt, hogy végighallgatni is szörnyű volt. Azt mondta, mindig arra kérte az Istent, hogy csak még egyszer Magyarország földjére léphessen. Ő maga sem tudta felfogni, hogy élte túl az egészet. Úgy halt meg, hogy a családja alig tudta eltemetni, olyan nyomorban éltek. Nem kapott sehonnan sem kártérítést, sem segélyt, sőt, volt aki úgy tett neki: Miért nem pusztult el ott, mint a többiek? Nem hívta ide vissza senki.”

Brecse Sárának sem jutott különbszótájrész, aki Miskolcon, a Vörösmarty utcán lakott. Hajdani szomszédja, Lakatos Antalné mesél róla:

„Amikor hazajött, megijedtünk tőle. Volt, aki köpködött, átkozódott, mert azt hitte, csak a szeme hazudik, ez nem lehet a Brecse Sára, hanem csak a kísértete. A lágerben mind a két lába megfagyott. A fél lábfeje az ujjakkal teljesen hiányzott, rongyokkal volt neki betekerve. Olyan nyomorban élt, hogy napról napra egy darab kenyere sem volt. Ha én és a többi szomszéd nem lettünk volna, ott halt volna éhen a szemünk láttára. A tanácsi ember azt mondta, mindenki szenvedett a háborúban, mindenkin segíteni kell, várjon a sorára, majd ő is sorra kerül. Mire meg már sorra került volna, addigra meghalt. Én azt sem tudom, hogy ki temette el, mert elszállították. Sose hallottunk többet felőle.”

Vajon hány embernek kellett elszervenudnie hasonló sorsot anélkül, hogy bárki is tudna róluk, számon tartaná őket, vagy megemlékezne róluk? Hány cigányember reménykedhetett a lágerembertelen körülményei között abban, hogy ha egyszer hazatér, majd minden jóra fordul? És hányuknak kellett keserűen csalódnuk az „otthonban”, ha volt még ilyen, ahol teljesen sorsukra hagyva, mindenféle segítség és gyámolítás nélkül kellett vegetálniuk, amíg megviselt testük bírta? Mert a lelkük addigra már halott volt.

GLONCZI ERNŐ

Kàle berša

Rroma kon živde ačhile – andar o kotorthem Boršod – seren pe odola berša kanak ando lãgeri sas le. Kathar e Ilona šaj te žanas pal odola rroma kon ažutin'as le žuten. E rromnĩ daraça dikhel sosqi relacia si maškar odi luma thaj maskar adĩ, vi ande berša 1940 numa othe šaj kerenas butĩ kaj na žanenas pal lenče ke rroma si.

Historiĩ pal o manuša kon pale avile andar o lãgeri, kon korkorre ačhile bi ažutipnasqo thaj trajinde žikaj lenqo phagerdo trupo mukhlãs. Vi and' adala vorbimãta pale malavel kaj o dostipen le gaženqo na mangelas le rromen.

ERNŐ GLONCZI

Black years

The writing contains reminiscences by survivors in Borsod county. Ilona Lakatos speaks about Gypsies helping, hiding Jews. The woman compares then and now with anxiety: in the 1940s, too, they could only get work when the employer did not know they were Gypsies.

The recollections are about mentally and physically crippled people who returned from the camps, who lived on deserted, without any help, until their bodies gave up. The recurring motif in these stories is the rejecting attitude of the members of majority society.

Vétettek ellenem...*

A lengyeli cigány veszedelemmel kapcsolatosan, mint amatőr helytörténeti kutató, már több mint két évtizede elkezdtem az adatgyűjtést, meghallgattam olyan túlélő cigány személyeket, akik ma már nincsenek életben, valamint olyan magyar embereket, akik jól ismerik a cigányokat.

Ahhoz, hogy jobban megértsük a lengyeli veszedelmet, a cigányok letelepedésének körülményeit, meg kell ismerni magának a településnek a rövid történetét. Ezzel kapcsolatosan felmerül: mikor települtek be a községbe a cigányok? Mivel foglalkoztak? Hogyan éltek? Hogyan illeszkedtek be a község társadalmába? Hogyan viszonyultak a magyarok a cigányokhoz? Miért következett be a veszedelem? Kik voltak az elkövetők? Kik voltak az áldozatok? Mi változott a cigányság életében az elmúlt 50 évben, a veszedelem óta? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Lengyel község rövid története

Lengyel község Tolna megye nyugati részén helyezkedik el. Lakossága 860 lélek. A legközelebbi város, Bonyhád, 21 km-re van a községtől. A község területén az emberi települési nyomok egészen az újabb kőkorszakig visznek vissza.

A vadban bővelkedő vidék még Mátyás királyt is ide vonzotta vadászatra. A községhez közel egy róla elnevezett forrás ma is őrzi a király emlékét. A török uralom idején a lakosság nagyobb része elvándorolt. A község épen maradt lakóházait, a Rákóczi félé szabadságharc idején a császári csapatok gyújtották fel, mert az itteni magyarság támogatta Rákóczit - vallották a szemtanúk 1728-ban.¹

Az 1710-ben végrehajtott összeírás idején Lengyel községben egy lelket sem találtak. A községet az elpusztult települések között tartották nyilván, 1718-ban német telepeseket hoztak a községbe. (.....)

A község lakossága 1960-tól termelőszövetkezetben dolgozott. Ez a szövetkezet 1993-ban csőd miatt megszűnt. A lakosság túlnyomó többsége ma földműveléssel foglalkozik. A község lakosságának összetétele ma 70%-ban Bukovinából származó székely, 20 %-a német nemzetiségű. 10 %-a ide költözött magyar és cigány.

A cigányok letelepedése Lengyelen

A község történetét vizsgálva észlelhető, hogy amíg tiszta német ajkú község volt Lengyel, addig nem telepedett meg benne cigány személy. A cigánysággal kapcsolatosan legkorábban az 1929-es összeírás kapcsán található utalás. Egyed Antal szekszárdi apát egy 22 kérdésből álló kérdéscsoportot tett fel a községhez.

A 18. kérdés a következőképpen hangzott. „Hány zsidó? Cigány? Pár és lélek lakik

* Megjelent/Published: BAI József: Vétettek ellenem. In: DEMETER ZAYZON Mária (szerk.): „Egy igaz történet. részletekben...” Budapesti Kőbányai Önkormányzat. Budapest, 1994. pp. 183-190. Lengyel, Tolna m.

¹ Királyi tábla jegyzőkönyve 1728. rk. plébánia. Lengyel

benne?” Erre a kérdésre így szólt Molnár József akkori jegyző válasza. „Ezen helységben sem zsidó, sem cigány nem tanyáz.”²

Amikor gróf Apponyi Sándor 1880-tól fokozatosan átalakította az uradalmát, több magyar származású irányító szakembert hozott a községbe. Ebben az időben jelentek meg az uradalomban a magyar cselédek. Ez érthető is volt. A magyarok nem értették a német nyelvet, így nehéz volt velük az irányítás. Ezért is hozatta a gróf a magyar irányító embereit. Ebben az időben létesítenek Sándor majorban ménest és rövid időn belül híressé vált a lengyeli lótenyésztés.

Gondolom, a cigányok a lókereskedés kapcsán jutottak el Lengyelbe és telepedtek le itt. Mivel más forrásban erre utalást nem találtam, az egyházi anyakönyvekben kerestem. A cigányság körében mindig is nagy volt a szaporulat. A megszületett gyerekeket általában megkeresztelték és ilyenkor az egyház bejegyezte őket az anyakönyvbe. Lenner Jenő r.k. plébános rendelkezésemre bocsátotta az 1880 körüli születési, házassági és halotti anyakönyveket. Úgy találtam, hogy a feltevésemet az anyakönyvekben igazolni látom. A születési anyakönyvben 1896-ban találtam először Sárközi nevű gyermeket, aki a lókereskedő cigány családban született.

Még 1982-ben mesélte el az akkor 74 éves Sárközi Sándor egykori lengyeli lakos a következőket: „Szüleim, nagyszüleim kereskedtek, szabadon járták az országot, a vásárokat, ez volt a fő foglalkozásuk, adták-vették a lovakat”.³

Sárközi Sándor elmondását támasztotta alá 1983-ban az akkor 86 éves Hiller István lengyeli lakos elmondása. Ő nagyon jól ismerte Lengyelt, benne a cigányokat is. Őt több, néprajz és helytörténet iránt érdeklődő egyetemista kereste fel. Már nagy beteg volt, amikor magam is felkerestem és egy sor kérdésre kértem tőle választ. Hiller István elmondása alapján, a cigányokkal kapcsolatos kérdéseimre akkor az alábbiakat jegyeztem le.

„Nem voltak mindig ilyen szegények ezek a cigányok. Az őseik lókereskedők voltak. Adták-vették a vásárokon a lovakat. Bejárták az egész országot, még külföldre is eljutottak. Így kerültek ki Oroszországba. Az idősebbje ott is született. Az I. világháború idején kapcsolataiba kerültek magyar tisztekkel, akiknek sok pénzt adtak kölcsön. A tisztek a kölcsönvett pénzről elismervényt adtak neki. Amikor a 20-as évek elején hazajöttek a cigányok Oroszországból, felkeresték a tiszteket és megkapták a kölcsönt. A pénznek aztán hamarosan nyakára léptek, és egy idő után teljesen elszegényedtek.”⁴

A Sárköziek lókereskedésével kapcsolatosan egy kis anekdotát jegyeztem fel még 1989-ben, amikor egy újságcikk kapcsán, egy újságíróval felkerestük Sárközi Antalt, aki ma 80. évében él itt Lengyelen. Ő a következőket mesélte el az őseiről:

„Apai dédnagyapám elmondása alapján tudom, hogy egy Sárközi nevű tábornok leszármazottai vagyunk. Ez a tábornok valami különös esemény kapcsán egy cigány asszonyra bízta kis magatehetetlen csecsemőjét, aki a cigányok között nevelkedett fel. S közéjük is nősült. Lókereskedő lett, ami a cigány boldogság netovábbja, a szabadság jelképe volt mindig is. A vásárolás kapcsán a lókereskedők Oroszországba, Harkovba is eljutottak. Egy darabig ott éltek, majd innen került a család vissza Magyarországra, Lengyelbe.”⁵

Ebben az anekdotában elmondottak, valamint Hiller István elmondásában a Sárköziek

² Egyed féle összeírás 1829. Tolna megyei Levéltár, Szekszárd

³ Sárközi Sándor 74 éves adatközlő 1982-ban.

⁴ Hiller István 86 éves adatközlő 1983-ban.

⁵ „Mindenre lóttek, ami mozgott”. Tolna megyei Népművelés című 1989. május 13. szám. 4 oldal.

lőkereskedése, a tisztek és Oroszország összecseengenek.

A cigányok Lengyelen való letelepedésével kapcsolatosan a lengyeli rk. plébánián vezetett História Domusban az 1921. évnél a következő bejegyzés van: *„március 11-én megjöttek a cigányok, akik még az orosz-japán háború idején (1904-1905) vándoroltak ki.”*⁶

Ez a bejegyzés összhangban van a születési anyakönyvbe bejegyzettekkel. Abban ugyanis 1903-ban találtam az utolsó Sárközi nevű bejegyzést. Utána csak az 1920-as években található ismét ilyen nevű gyermek. A ma még élő Sárközi Antal, Sárközi József és Sárközi Milán mind Oroszországban, Harkovban születtek. Ma már nem élő testvérükről, Sárközi Sándortól jegyeztem le 1982-ben az alábbiakat. *„Szüleim és nagyszüleim elbeszéléséből tudom, hogy ők a 900-as évek elején vándoroltak ki Lengyelbe.”*

Sárközi Sándor elbeszéléséből jegyeztem le az alábbiakat is.

*„Az I világháborút követő években Oroszországban megszűnt a cigányok szabad mozgása, a lőkereskedelem. A cigányokat munkatáborba kényszerítették. A vagyoniukat elkobozták. Tőlünk is 15 lovat vettek el. Az egész családjunkat elhurcolták. Büntetésből külön a férfiakat és külön a nőket. 16 év után, 1921-ben tudtunk csak megszabadulni Oroszországból, és visszajöttünk a szüleink Lengyelbe.”*⁷

Hogyan éltek a visszatelepült lengyeli cigányok?

Ezzel a kérdéssel a ma is élő 87 éves Keszler Mátyás lengyeli lakost kerestem meg, mint a község legidősebb férfi lakóját, egykori községi vezetőt. Az ő szülei a század elején ugyanis a cigányok szomszédságában laktak. Az édesapja a grófi uradalomban volt erdőőr. A cigányok életével kapcsolatosan az alábbiakat mondta el.

„Gyerekkorom óta ismerem őket; amikor idekerültek, a községi legelőn vertek sátrat. Ezért többször problémát okoztak a képviselőtestületnek, amely úgy döntött, hogy a legelőből, a téglalegető szomszédságában adott nekik házhelyet. Ott vályogból, fából, nádból építettek kisebb lakásokat. Amikor visszajöttek, még folytatták a lőkereskedést, ezért egyszer előfordult, hogy lopott lovat akartak eladni.

A cigányokhoz közel volt az agyagbánya, a vályoghoz szükséges föld. Ezért egy részük a nyári időben vályogvetéssel foglalkozott. Abban az időben több parasztember építkezett Lengyelen és jó pénzért el tudták adni a vályogot. Voltak, akik nyáron elszegődtek a cséplőgéphez. Ott keresték meg a fejadagjukat. Télen kosárfonással, seprűkészítéssel, fűrókészítéssel foglalkoztak. Ha akadt az uradalomban valamilyen alkalmi napszám, oda is elmentek. A község lakossága békességesen megvolt a cigányokkal. Még a II. világháborúban is együtt kerültem ki a frontra a lengyeli cigányokkal. 1942-ben a Donnán, Osztrogovszknál találkoztak össze Sárközi Antallal, aki Sárközi János (Busa) temetésére igyekezett. Ő ugyanis elesett a fronton. Az Antal megsebesült és úgy került haza.”

A cigány gyerekek együtt nőttek fel a magyar és a német gyerekekkel. Nem volt köztük ellentét. Erre vonatkozóan a legjobb bizonyítékot dr. Cserháti József nyugalmazott pécsi megyéspüspök írta le, aki egyidős (80 éves) Sárközi Antallal. *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk* c. könyvének 51. oldalán így említi a lengyeli cigányokat.

⁶ História Domus rk.plébánia, Lengyel

⁷ Sárközi Sándor említett adatközlő

„Annak idején a falu iskolájában nyolc cigány gyerekkel jártam együtt, a Sárköziek családjához tartoztak. Általában szerettük „más bőrű társainkat, kis emberiségre meg tudtuk őket tanítani, és ragaszkodtak is hozzánk. Ezek közül néhányat még mint püspök is Lengyelen és Aparhanton meglátogattam és barátságban vagyok velük ma is.”⁸

„Lengyelben éltünk, neveltük a gyermekeinket. Dolgoztunk, ahogy tudtunk. Hát így alakult a sorsunk, amíg nem jött a veszedelem, amely a család életében legkegyetlenebb emlék maradt” - mondta egykor a már említett Sárközi Sándor, aki a veszedelem után előbb Aparhantra, majd Mórágyra került és ott halt meg.

A lengyeli veszedelem

Amint láthattuk, Lengyel község lakossága hékességben megvolt a cigányokkal. Cigány kérdés nem is volt ismerős az emberek körében, míg el nem jött a II. világháború időszaka. A lengyeli cigányokkal szemben faji megkülönböztetést csendőrök indítottak el, mely véres terrorhoz vezetett és sok áldozatot követelt.

Lengyel község a teveli csendőröshöz tartozott. Onnan jártak a csendőrök lóháton a lengyeli cigány-telepre. A cigányok elleni gyűlöletet egyre nagyobbra szították. A csendőrök mutatta faji megkülönböztetéssel kapcsolatosan a már említett, 86 éves Hiller István még 1983-ban az alábbiakat mondta el:

„A teveli csendőrök igen gyakran megfordultak a lengyeli cigány-telepen, ha kijöttek minden alkalommal végigverték a cigányokat. Ok nélkül is. Mindig felsorakoztatták őket az udvaron, és egyszer a sor egyik végén kezdtek az ütlegelést, máskor a másik végén. A legtöbbet az idősebb férfiak kapták: Ferkó, Jóska, Miska, Gusztó, Sándor. Mindig arra hivatkoztak a csendőrök, hogy nem jól sorakoztak, görbe a sor, nem állnak vigyázatra stb. Egy részük már nem bírta az állandó verést, zaklatást és elmentek Jugoszláviába.”

Sárközi Sándor elmondása alapján a csendőrök között a cigányok elleni gyűlölet akkor fokozódott annyira fel, hogy a leszámolóshoz vezetett, amikor felsőbb parancsra hivatkozva gettóba akarták elvitetni a cigányokat. El is vitték őket a gyűjtőhelyre. Ott kihallgatták őket, majd hazaengedték mindet. Sárközi Sándor és Sárközi Antal megsebesült a II. világháborúban, a sebesülésük miatt szabadságolták őket tartósan. A kihallgatásnál talán ezeket a körülményeket mérlegelték.

Mivel a cigányok visszakérültek Lengyelre, ez még nagyobb gyűlöletet váltott ki a csendőrökből. Bosszút forraltak ellenük. Már akkor hangoztatták *„Ki kell irtani a lengyeli cigányokat”*. A szovjet front előrenyomulása miatt a teveli csendőrök lába alatt egyre forrósdott a talaj. Az őrs anyagát a front elől nyugatra akarták vinni. A pakoláshoz férfierő kellett. A naptár ekkor 1944. november 30-át mutatott. Az e nap történéseit Sárközi Antal és felesége, Kalányos Katalin elmondása alapján írtam le még a 70-es évek elején.

Az említett napon a reggeli órákban két csendőr és egy katona jött lóháton Lengyelbe a cigány-telepre. A csendőröket ismerték a cigányok. Az egyik Farkas nevű, a másik Gergely nevű volt. A katonát akkor látták először. Az összes cigányt az udvarra parancsolták. Felsorakoztatták őket és kiválasztották közülük Sárközi Antalt, Sárközi Józsefet és Sárközi Milánt. Mind a háromjukat láncra fűzték és úgy kísérték őket Tevelre. A láncokat ott vették le a kezükről. Majd Timár nevű őrparancsnok kiadta a parancsot, hogy *„gyerüink pakolni”*. A cigányok a csendőrörs anyagának összepakolásával délre végeztek. Ezt követően a falhoz állították őket, majd amikor Timár kijött az épületből, elordította magát: *„visszafordulni”*.

⁸ Dr. CSERHÁTI József: *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk*. pp. 50-51.

Ekkor azt kérdezte a három cigánytól, hogy „Most akartok meghalni, vagy később?” Majd a csendőrök bementek az épületbe, kint az udvaron csak a katona maradt. A szakaszvezető katona azt mondta a három Sárközinek, hogy „szaladjatok, amerre láttok! Tűnjetek el ha mondom! Ezek ki akarnak végezni benneteket.” Erre mind a hárman elrohantak. Árkon-bokron át menekültek Lengyel irányába. Délután kb. két óra körül értek haza. Itthon elmondták a többieknek, hogy mit akartak csinálni velük a csendőrök.

Alig telt el egy, vagy másfél óra, amikor megérkezett a lengyel cigány-telepre hat csendőr, lóháton. A lovakat távolabb hagyták a cigány-teleptől, a téglaegető fölötti részen.

A csendőrök érkezésével kapcsolatosan, az adatgyűjtés kapcsán 1989-ben, a 63 éves Horváth József az alábbiakat mondta el:

„Azon a bizonyos november végi napon az uradalomban nem dolgozott senki. Mindenki elbújt az oroszok elöl, mert a front már nagyon közel volt. Mi béres gyerekek az istállóban heverészünk a szalmán. Egyszer csak lódobogásra lettünk figyelmesek. Azt gondoltuk, hogy megérkeztek az oroszok. Egyszer csak magyarul kérdezik: „Van itt valaki?” Ekkor előbújtunk. Féltünk, hátha az uradalomból keresnek, és ha nem jövünk elő, kikapunk érte. Amikor kiléptünk az istállóból, akkor láttam, hogy hat csendőr van ott lóháton.

Én nagyon féltem a csendőroktől, mert egyszer, egy lőszerszám ellopása miatt engem is megvertek, meghurcoltak, pedig ártatlan voltam. Ezért vigyázzba álltam és mint levante lejelentkeztem a csendőrös parancsnokánál. Eztán megparancsolta, hogy most jöttök velünk. Amikor a malomoldalhoz, a téglaegető fölé értünk, ott leszálltak a lóról. A kantárszárát a kezünkbe adták és megparancsolta, hogy innen el nem mozdulhatunk és vigyázzunk a lovakra.

Láttuk, hogy a cigány-telep felé mennek. Nem tudtuk elképzelni, miért mennek hatan. Nem olyan sok idő múlva egyszer csak halljuk, dirr, durr, lövések, majd később robbanások. Azt gondoltuk, hogy az oroszokkal találkoztak össze és azért van a lövöldözés. Mi a lövések hatására sem mertük otthagyni a lovakat, pedig nagyon féltünk. Már jól szürküledett, amikor vége lett a lövöldözésnek. A csendőrök ezután visszajöttek. Átvették a kantárszárakat, lóra ültek és elhajtottak. Mi pedig félelmünkben hazamentünk és otthon elmondtuk, hogy jöttek a csendőrök és nagy lövöldözés volt.”⁹

A veszedelem perceit Sárközi Antal és felesége így mesélte tovább: Amikor a csendőrök a “Téglaházhoz” értek, ott szétosztották a töltényeket, gránátokat, csőre töltötték a puskákat és úgy jöttek be a cigány-telepre. Az őrsparancsnok kiállt az udvar közepére. Kiparancsolta a cigányokat az udvarra, hogy ott eligazítást tart a részükre, hogy hogyan kell viselkedni. Először Sárközi Mihályné Petrovics Anna lépett elő. Ő szokimondó volt. Odaszólt a csendőröknek, hogy “Ne bántsák a halálraítélteket, jönnek az oroszok, azok úgylis végeznek a cigányokkal.” Erre az egyik csendőr lövést adott le az asszonyra, aki a haslövés következtében rögtön a földre zuhant. Erre a férje, Sárközi Mihály odarohant hozzá és fel akarta emelni az asszonyt. Őrá is lőttek. A golyó azonban csak a kalapját lyukasztotta át. Erre a döbbenetre pánik tört ki a telepen. A férfiak és a nők egy része futásnak eredt. A telep melletti bokros, árkos részen futottak az erdő felé. A csendőrök lőttek utánuk. Többjüket el is találták, de ezek a találatok nem voltak halálosak. A cigányok egy része, főleg gyerekek és nők berohantak a lakásba. Az eztán történeteket a házban lévő 15 személy közül az egyetlen túlélő, Sárközi Antalné Kalányos Katalin mondta el még 1972-ben:

⁹ Horváth József 63 éves adatközlő, 1989-ben.

„Mi, akik nem tudtunk elfutni, mert ott volt nekem is az alig pár hónapos kislányom, befutottunk a lakásba. Erre a csendőrök odajöttek az ajtóhoz, az ablakhoz és lövöldöztek befelé. Ott benn nagy volt a zajgatás.

Egyszer az ablaknál lövöldözők közül odaszólt az egyik csendőr ahhoz, aki az ajtónál lövöldözött, hogy van-e benn még, aki él? Az azt mondta, hogy van. Erre a csendőrök kézigránátot dobtak be az ablakon. A kislányomat a gránát a karomban szakította szét. A nyakamnál én is nagyon súlyosan megsebesültem. A gránátok bedobása után az egyik csendőr kérdezte a másiktól, hogy van-e még töltény. Az azt mondta, hogy van még néhány. Ezután lelövöldöztek a sebesülteket és a baromfiakat. A lakásban lévők rajtam kívül mind meghaltak. Én is 14 helyen sebesültem meg. Alig maradtam életben. Azóta is teljesen nyomorék vagyok.”¹⁰

Amikor a lövöldözés megszűnt, a csendőrök eltávoztak, a közelben lakó id. Ménesi Sándor érkezett elsőként a telepre, hogy van-e aki még életben van, és tud-e rajta segíteni. Ott találta Sárközi Antalné t vérbe fagyva. Felvette és átcipelte a lakásukba. Ott elsősegélyben részesítették. A vérző sebeket bekötötték. Őneki köszönhette, hogy életben maradt.

A veszedelmet követő nap, 1944. december 1-én érkeztek meg az orosz csapatok Lengyelbe. Az elmenekült cigányok csak ekkor kerültek elő. Ők Oroszországban, Harkovban születtek, tudtak oroszul és ők mondták el, hogy mi történt az előző nap.

A másnap a cigány-telepre érkezőket szörnyű látvány fogadta. 14 személy lett az áldozata az előző napi vérengzésnek. Köztük több gyermek. Az áldozatok nevét és korát leghitelesebben a lengyeli rk. plébánia halotti anyakönyvéből tudtam meg. Az áldozatok nevei a polgári halotti anyakönyvbe ugyanis csak 1961-ben utólagosan lettek bejegyezve. A lengyeli plébános 1903-tól volt Lengyelen, 1954-ig. A veszedelem idején jól ismerte a cigányokat. Így az egyházi halotti anyakönyvbe olyan dolgok is bejegyzésre kerültek, ami nincs meg a polgári anyakönyvben. Az áldozatokat Lerch István lengyeli plébános temette el, 1944. december 4-én. A halotti anyakönyvi bejegyzések sorrendjében az áldozatok a következők:

1. Petrovics Ágnes 69 éves
2. Sárközi Erzsébet (Liza) kb. 64 éves
3. Sárközi Erzsébet kb. 18 éves
4. Sárközi József 13 éves
5. Sárközi Margit 11 éves
6. Petrovics Mihályné 19 éves
7. Petrovics Ilona 2 éves
8. Petrovics Mihály 10 napos
9. Sárközi József 8 éves
10. Sárközi Mária 4 éves
11. Sárközi Aranka kb. 16 éves
12. Kalányos János 7 éves
13. Kalányos Borbála 10 hónapos
14. Kalányos Mária 21 éves

A halotti anyakönyvben a halál oka: bejegyzésnél: *„Magyar határcsendőrök agyonlőtték”* bejegyzés van. A temetés körülményeit a már említett Horváth József

¹⁰ Sárközi Antalné Kalányos Katalin adatközlő. 1972-ben.

adatközlő elmondása alapján jegyeztem fel.

„Másnap, amikor híre ment a faluban, hogy mi történt a cigányokkal, Tóth Ferenc uradalmi intéző utasítást adott Vitéz Kocsis Rudolf uradalmi bognárnak, hogy csináljon kilenc ládát, amelyben az áldozatul esett cigányokat el fogják temetni. Azért kellett csak kilenc láda, mert a csecsemőket az anyjukkal egy ládába tették bele. Amikor elkészültek a ládák, engem is kivezényeltek lovas kocsival, hogy hozzuk fel a temetőbe az agyonlőtt cigányok koporsóit. Én két lóval, a barátom, Marosi Sanyi pedig négyökrös spediter kocsival hoztuk el a halottakat a lengyeli temetőbe. Ott tömegsírba lettek eltemetve. A temetésre nem sokan mertek eljönni. Nagyon félt a lakosság az oroszoktól. Mivel ők ebben az időben érkeztek meg.”

A cigány veszedelem okait kutatva, az adatközlők szerint ez a szörnyűség azért történt meg, mert a csendőrök attól féltek, hogy a cigányok elmondják az oroszoknak, hogy hogyan bántak velük. Hísz az idősebb cigányok jól beszélték az orosz nyelvet.

Ezért úgy döntöttek, hogy kiirtják őket, hogy még hirmondójuk se maradjon. Ez azonban csak részben sikerült. A csendőrterror szenvedő alanyai közül néhányan ma is élnek, akiket ezeknek a rémtetteknek az emlékei mindhalálig elkísérnek.

A bűnösök felelősségre vonása

Azt tartja a közmondás: „nincs olyan titok, amely ki ne derülne”. A bűnös nem menekülhet el végleg a felelősségre vonás elől. Ezt történt a lengyeli népirtás tettesével is.

Múltak az évek, a sebesültek testi sérülései lassan gyógyultak. A lelkekben azonban nagyon fájdalmasak voltak az emlékek. Az életben maradt cigányok jól emlékezettükbe vették a vérengző csendőrök képeit.

A cigány vásárra járó nép maradt továbbra is. Ezt a szokást gyakorolták 1957-ben is, amikor elmentek a tamási állat- és kirakodó vásárra. A vásári forgatagban egyszercsak felkiált Sárközi Anna. „Ott van a tiszthelyettes úr, aki a lengyeli kivégzőosztagban volt.” A vásárrban lévő cigányok közül aztán többen is felismerték a gyilkos csendőrt. Telefonáltak rögtön a rendőrségre. A felismert személyt mindjárt letartóztatták. Következtek a kihallgatások. A bizonyítási eljárás. A többi elkövető felderítése. A tömegsír felnyitása, exhumálás. Majd a tárgyalás, mely Szekszárdon volt. A főbűnös, a volt parancsnok még a büntetés kiszabása előtt a fogdában fölakasztotta magát. A többiek 15 év börtönbüntetést kaptak.

Cigány sors az elmúlt ötven évben

A II. világháborút követő években Lengyel község társadalmában jelentős változás történt. A lakosság kétharmada kicserélődött. A német lakosságot kitelepítették Németországba. Helyükre bukovinai székelyek települtek. A volt uradalmat felosztották. A volt cselédek többsége földet, házat kapott. A lengyeli cigányokat ebből kihagyták. Továbbra is ott éltek a legelőn, azokban a viskókban, melyeket még a 20-as években építettek és a háború után megmaradtak.

A lókereskedés a háború után végleg megszűnt. A cigányság napszából, alkalmi munkából, különféle növények gyűjtéséből, kosárfonásból, némelyik hosszabb-rövidebb munkavállalásból tartotta fenn a családját.

A Sárközi testvérek közül két fő, Sárközi Antal és József maradt Lengyelen. A többiek más községekben találtak megélhetési lehetőséget. Az ittmaradt két családnak a családfája lombsodott ki.

Egy 1978-ban megjelent újságcikk szerint Lengyelen ebben az időben nyolc család élt.

Összesen 37 cigány. Ez a nyolc család a két testvér gyermekeiből alakult ki. A családok nőttek, lakáskörülményeik viszont romlottak. A vályogviskók ebben az időben már életveszélyesek lettek. Le kellett őket rombolni. A községi tanács megvette a lengyeli Tangazdaságtól a volt tégláégető épületét, ott helyezte el négy családot. Az ott elhelyezett családok azonban nem érezték magukénak a házat. Onnan hamarosan elköltöztek. Ezekben az években jelent meg olyan igény a cigány családoknál, hogy beköltözzenek a községbe. Ez végül is mindegyiknek sikerült. Tanácsai segítségével házat vásároltak a község különböző részein. A községbe való bekerülés, a környezeti hatás a cigányság előnyére vált. A gyermekek szinte kivétel nélkül járnak óvodába, iskolába. Már van köztük, aki szakmával is rendelkezik. A cigányság munkalehetőségei jelenleg nagy gondot jelentenek. Ennek következtében megélhetési problémák vannak. A legidősebb cigány, Sárközi Antal, 80 éves. Az ő családja szenvedett a legtöbbet a csendőrok önkényuralma miatt. Áldozatul esett nagymamája, édesanyja, testvére két gyermeke. A felesége pedig cíete végéig nyomorék maradt. Bizom benne, hogy az ötven évvel ezelőtt elszenvedett szörnyűségekért valamilyen kárpótlást kap.¹¹

BAI JÓZSEF

Phares dukhade man...

Šaj te las informacia pal o rroma katar o lengyeli ži katar o 19. –to seliberšesqo agor, ži avdives. O phirutne rroma šaj ke vaš ode mangle te bešen ande ado gav ke o Apponyi gröl pe pesqj phuv vazdäs jekh färmo le grastenqe.

Odola romen andar o lengyeli bute avere phuvenqe romenča sas kontakto ke grasten kin'nas, bikin'nas. Kanak sas o maripo maškar o rusura thaj japanura ande Rüsia achile thaj maj numa karing o berš1920 avile pale and–o Lengyeli. Mišto trajin'nas, but žene maškarlenše inkeste sas ando II. –to maripo.

JÓZSEF BAI

They did wrong to me...

The paper describes the history of Gypsies in Lengyel from the end of the 19th century to our day. Their settling in the village in the late 19th century was connected to the fact that count Apponyi established a studfarm in his estate around that time.

The horse-dealers of Lengyel with contacts in several countries got stuck in Russia during the Russian-Japanese war and could not return to Lengyel before the early 1920s. They got integrated in the village community, several of them also serving in World War II.

As the Russian front was approaching, the gendarmes decided to slay the Russian-speaking Gypsies, because, for one thing, they feared they were a potential danger to them. They executed their plan with brutal cruelty... The mass murderer gendarmes were brought to court in 1957 and gravely punished for their crime.

¹¹ Az adatok gyűjtésénél felhasználtam még a Tolna megyei Népújság 1978. december 23. száma *Lengyeli Magazin* c. írását (4.old.). Továbbá a lengyeli polgármesteri hivatal halotti anyakönyvi bejegyzéseit 1961 évről, valamint a lengyeli római katolikus plébánia halotti anyakönyvi bejegyzéseit 1944. évről, melyért külön köszönetet mondok LENNER Jenő plébános úrnak.

Győrben egyiket se lötték agyon...*

- Elmondta 1971-ben Oláh Katalin -

Amikor én kicsi voltam, Győrben laktunk, nem itt, Fehérváron. Ott egész jól voltunk. Azt nem mondhatom, hogy rossz sorsunk volt, mert hát édesapám nekem egy előkelő ember volt: negyven-ötven lóval foglalkozott. Ott Győrben munkásembert nem lehetett találni egy cigányt se, nem létezett. Azok mind lovakkal kereskedtek, és avval foglalkoztak, hogy az egyik vásárral a másikra árultak, mulattak, ittak. Azokrul nem lehetett nagy problémát kiadni, csak azt, hogy jól éltek, jól bírták magukat. Édesapámnak négy vagy öt háza volt Győrben, mikor én kicsi voltam. Na jó, hát azokrul már nem tudok, mert mondtam, hogy én akkor kicsi voltam, de már mikor tizenhárom-tizennégy éves voltam, már akkor tudtam az eszemet én is. Akkor már tíz-tizenöt-húsz lóval foglalkozott, mert hát azelőtt mind azt hallották, hogy „lókereskedő”. De jobbjára Győrben ezek mind azok voltak, mert a győriek, azok nem szoktak dolgozni.

Elsődször nem telepen laktunk, bent laktunk mind a városban. S a városból kigyűttek, mikor már a rokonság összeszedődött, hát már tudja, hogy a cigány hogy van: egymástól nem akarnak *el*, hát egybe legyenek, s azt úgy mink is kint a telepen csináltattunk egy lakást, egy tíz méteres lakásunk volt, s abban laktunk. Rendes, tíz méteres lakás volt, hét méter volt a szoba, három méteres volt a konyha, és mellette volt húzva egy tizenkét méteres, hogy mondjam, egy istálló. Ahol a lovakat, ugye... Gyönyörű volt. Nem volt talán Győrben a telepen olyan lakás, mint a miénk. Kicsinyek voltak a lakások, a többieknek nem mondhatom, hogy nagyok voltak, de így szoba-konyhájuk rendes, minden egyiknek rendes lakása volt, nem úgy, mint máshol, ahol vannak azok a kis putrihelyiségek. Mint itten a fehérvári telepen volt...

Azt most nem mondhatom meg, mekkora volt az a győri telep, mert most ezer meg ezer magyarok laknak rajta. Mert most a cigányok ugye mind bent laknak félig a városban, hát már nem... Ki lakik itt? Egy olyan öt-hat lakás van talán... Nincs sok. Mikor a telepen laktunk, még nem voltak magyar házak kint a telepen építve, ott sokan voltunk. Volt talán egy olyan húsz-huszonöt lakás. Hát most, hogyan mondjam: a szíget felé, a Duna felé vannak, a Rába felé, kint a telep... Hogy mondják a telepet, na...? Most is ott vannak egy páran.

Hát, életem, mit mondjak magának. Akkorjában, mikor én még otthun voltam, volt olyan lakás, hogy ketten laktak benne, aki csak egy házaspár volt; hárman, négyen, hát legnagyobb család volt csak egy, akinél meg öten voltak. A többiek mind ilyen silányul nőttek, nem volt nagy család. Ugye mikor én onnant elkerültem, aztán elképzélheti, harminc-harmincöt év alatt ugye már fogalmaztak többen, már akkor nőttek föl az apróságok, azok meg férjhez mentek, megnősültek: itt egy gyerek, ott egy gyerek, hát már többség volt.

Megjelent/Published: SZEGŐ László: Győrben egyiket se lötték agyon... elmondta 1971-ben Oláh Katalin. Lejegyezte SZEGŐ László. Mozgó Világ 1983. 12; pp. 58-66.

Amúgy, hogy hogy éltünk, arról nem mondhatok rosszat. Hát ugye kereset volt az apjuknak, csak iskolába nem jártak akkor, hanem mind azon voltak, hogy szerezzenek; menjenek az egyik vásárral a másikra. Hát amerre vásár történt - Székesfehérvárnak, hol ide gyűttek, Kisbéren, Komárom, Szöny, és arra, Óvár, Tatabánya. Ugye, ahonnan a lányokat is hozzák. Pestről is. Csak az Alföldről nincs itt senki. Mert vannak vidékhelyen, hallottam, hogy akik úgy összeállnak muzikusokkal, meg még magyarokkal is, de itt Fehérváron nem hallottam egyet sem. De hát nem szólnák meg, mert aki szereti egymást, azt nem szólhassák meg... Szóval, mondom, mentek a vásárra. Hát így, ugye, ahol vásárhelység volt, azok azt mind föl járták. Csak éppenhogy túlra nem mentek, hogy külföldre mentek volna. De ami úgy történt, hogy miközöttünk volt vásár, úgy, hogy hallották, hogy itt van vásár, meg ott van vásár, befogtak egy nappal, kettővel. Ahol messzebb volt, oda messzebb mentek, hamarébb indultak. Hát persze, ami olyan közel volt, meg ugye hát - azt már nem mentek el hamarosan. Győrben meg nagy vásártér volt, olyan, hogy talán fél Győr az volt. Olyan nagy vásártér volt minálunk: lóvásár-tér. Hát ugyanúgy, mint itt, Fehérváron a miénk.

Az asszonyok, azok közben mostak, varrtak, főztek. Hát a nőknek nem volt olyan nagy problémájuk. Mert hát dolgozni nem dolgoztak: főztek. Úgy a munkájukat végezték, ami egy házhoz illemes. Föld ugye nem volt egyiknek se - hát otthon, akit tudok, míg otthon voltam - de hát nem sokat panaszkodhatnék a hazáról, mert én 15 éves koromban már idekerültem. Én 1921. április 29-én születtem.

A férjemmel a csatái búcsúban ismerkedtem meg. Megszöktem. Hát fiatal voltam tizennégy-tizenöt év körüli. S jött az uram Csatkáról, mert ott egy nagy búcsúhelyzet van, oda világ-ország megy. Hát a sok nép között nem tetszett meg neki, csak én. S meglátott, küldött egy kis kölöncöket a nyakam után, hogy így van, úgy van - hát jól van. Mit tagadjam, szép fiatalember volt, nekem is megtetszett. És egy napig ott voltunk, már másik nap mindig utánam kerengtetett, mindig izent ezt is, azt is. Hát közbe aztán odaállítottak a nagy fák alá egy taxit, beültem, s elhoztak, ide, Fehérvárra.

A férjem, az idevalósi volt, Székesfehérvárra. Hát, mikor megszöktünk, éjfél volt, az ajtó zárva volt, hazaérkeztünk. Így egyszer az uram az ajtót feltörte, hát gondolhassa már, a fiatal párok minék mentünk keresztül. Hát már... Azt már nem fejezem ki... Apósoméék nem voltak otthon. Ők ott maradtak Csatkán, mink csak ketten szöktünk meg. Hát mikor hazagyűttek, látták, hogy a fia szeret, hát ők is szerettek. Fölöltöztettek gyönyörűen, megvolt az első gyerek, a második, a harmadik, a negyedik. Hát ugye aztán öregségünkre itt vagyok, már ötven éves. Jól ment a sorsunk, nem volt rossz közöttünk, nem mondhatom. Megéltünk szegény módon. Egy munka keresetből. A férjemnek nem volt rendes munkája. Hát így, ugye, mint egy közember dolgozott. Itt is, ott is, kőműveseknél. - hát ahol tudott egy kis munkát, ahol a legtöbbet fizettek neki, oda szokott elmenni.

Amúgy megmondom én magának, a cigányok nem esküdtek. Ki megszerette egymást, és lakodalmat csinált. de hát eskü nem volt a cigányok között sohasé, mint most, hogy már meg köll esküdni; összeálltak. Volt a vajda, összeadta őket. Megkérdezte:

- Szeretitek egymást?

- Szeressük.

- Hát el kell készülni: kis lakodalmat csinálunk.

Ha nem volt tehetség, nem akartak lakodalmat, azt akarták: megmaradjon a pénz, akkor megszöktek. Úgy, mint én. (...)

Én soha nem dolgoztam. Most a férjem se dolgozik, ruhával kereskedik. Ott Győrben még az embereknek nem is volt más keresetük, csak a lovak. Képzeld el, egy lovat eladtak száz, százötvenért, pengőért. Vagy hetven pengőért, ötven pengőért, húszért. Hát ugye egy

pengő akkor annyit ért, mint ma egy százas. Többet lehetett akkor egy pengőért venni, mint most egy százasért. Ez a probléma volt közöttünk. Ennyi volt az összes. Az én férjem, úgy hiszem, úgy tizenöt éve foglalkozik ruhakereskedéssel. Ő, mikor így fiatal korában dolgozott magyar maszekoknál, ki szokta hetipiackor húzgálni nekik a kocsikat, ugye ezt-azt, hát nagyon jól ismerték. Sokat utazott. És már mikor észhez tért egy kicsit, akkor aztán bement az iparfőnökségre. Kikérte az iparját, volt olyan két-három ember, aki jól állt mellette, hogy hát igenis nem lop, és nem csal, meglehet neki az iparja. Hát, hogy aztán megkapta a férjem az ipart, és attól fogva idáig. Nem rongymunka ez: rendes ruhákat árul, árulhat ő avittan, árulhat tiszta újat. (...)

És - hát most is annyit megkeres, amennyit megeszünk, vagy valami jut, két és félezer körül. Kétezer háromszáz - kétezer ötszáz. Hát mondom, hogy nem sok, dehát ilyen ruhára nem is kereshet többet. Mert hát dolgozni egy beteges ember nem bír, hiába megy be. Beteges ember. Úgy a lábaival nem bír úgy dolgozni; úgy meg kiül a piacon, eladja azt a két-három göncöt, és úgy hazagyűn. (...)

Nahát még mindig jobb azért így, mint ahogy akkor volt, a nyilasok idején. Hát, kérem, úgy volt, hogy egyszer egy hideg idő volt, hát nem tudom úgy biztosan, hogy milyen hónapban szedtek minket össze. Biztosan nem tudom. Én csak azt látom egyszeriesen, hogy jön két szakasz nyilas. Szóval, két csoport. De sokan. És ahogy láttuk ezt mink, hát nem tudtuk, hogy ezek most hová mennek. Kijöttek a cigány telepre. Azt mondták egyszeriesen, hogy sorakozó.

- Ahol a legnagyobb ház van, oda sorakozzanak.

Hát az apósomé - mondom, vajda volt -, az volt a legnagyobb lakás. Hát persze oda szegődtek, akik befértünk; akik meg nem, kint. Hát a nyilasok már nekünk ezekkel, a hogy is mondjam, munkaszolgáltatott cigányokkal, akik vidékről, nagyon-nagyon messzi vidékről származtak, azokkal csináltatták már nekünk a temetőben a gödröt. Ásatták. Mink akkor még benn voltunk a lakásban, összeszorulva, ahányan csak benn voltunk. De mink láttuk, hogy ezek a cigányok - de hát nem ilyen magyar cigányok voltak, mint mink, hanem várjon csak: messziről, Romániából, meg tudja az Isten, honnan voltak. Tehát ugye még nem gondoltuk. És egyszeriesen hallották, hogy lövöldöznek az oroszok.

Azt mondja az egyik nyilas, a legnagyobb, aki parancsolt rajtuk, azt mondja:

- Sorakozó. Egy maradjon velük, a többi meg meneküljön.

Mert hallották, hogy gyűnnek az orosz tankok. Evvel maradt ránk egy, azt mondja. Ment két fiatal lány; azt mondja az egyik csöndér, nyilas, aki velünk maradt:

- De kár lesz Istentől is, hogyha meghaltok! - a két lánynak.

Én mindjárt erre meglöktem az uramat, hogy:

- Nem hallod, mit beszélnek? Úgy látszik, tik nem is vagytok figyelmesek semmire.

Azt gyűn, szalad a temetőből át a másik nyilas. Azt mondja a csendörnek:

- Úgy volt, hogy hat órától reggel kilencig tik leszték szolgálatban, kilencetől éjfélig mink leszünk, és a gödrök, ahogy így készülődtek, éjfélkor agyon lehetett volna löni. dehát te is menekülj!

Evvel egyet belütt a nyilas, dehát nem ért el senkit a golyó, elment. Így ugye mink megint széjjelmentünk a lakásokba, ki honnan gyűnt. És akkor rá két napra... Nem, azon az este, amikor ez történt, akkor hazament mindegyik. Mink akkor kimentünk, ketten vagy hárman a telepre. Volt olyan hajnalban, olyan három-négy óra körül, mikor kikiáltottuk, hogy aki merre tud, meneküljön, mert itt már nagy baj lesz.

Hát bizony nem jött senki se, én meg az uram fogtam a kislányt, bepakoltam; meg a bátyám, elindultunk. Itt mindjárt a palotai vámnál - volt itt egy vám -, ott mindjárt a nyilasok a sok magyar között kiszúrták, hogy cigányok vagyunk. Pedig magyarul voltunk

felöltözve, gyönyörűen - de kiszúrtak. És hát, képzelje el, huszonhat év előtt ugye én se néztem ki még... Ilyen kövér nem voltam, és gyönyörű ruhát magamon vettem magyarul, de hát hiába, kiszúrtak. Közbe volt egy ismerős nyilas közöttük, az vállalta, hogy majd minket az agyonlő. Tetszik érteni.

Dehát aztán, az Isten áldja meg, amerre megyen, még a nyomát is. Azt mondja, kérem, azt mondja:

- Majd én vállalom.

Hát a palotai temetőnek a végén akartak minket agyonlőni. Dehát ha gyün más... Isten veled, Magyarország... Mind a négyen ott voltunk. Hát sírtam: mit tagadjam, sírtunk mind a négyen. Mondja neki az uram:

- Hát, ha lehet - azt mondja - úgy lüjj agyon, hadd fogjam keresztül a lányomat meg a feleségemet.

- Jól van, gyertek csak - mondja - ne dumáljatok, előttem csak, úgy menjete!

Mikor odaértünk a temető végéhez, kiesik a puská a keziből. Azt mondja - hát úgy hívják az uramat, hogy Nyomós, a csúfnevin, tetszik érteni, - azt mondja:

- Nyomóskám, mint hogy én téged, meg a feleségedet meg a lányodat agyonlűjem, lűjjenek inkább engem agyon. De meneküljete, amerre tudtok.

Erre száz szerencsénk volt, hogy együtt mindjárt egy autó, német autó. Aszt a bátyám perfekt tudott németül, leállította. Mindjárt föl, elvitt minket Várpalotáig. Ott kimentünk a cigányoknál, de úgy látszik az Isten, azért akit meg akar menteni, azt mindenhol meg tudja. Azt mondja nekünk a cigány:

- Háljatok itt - azt mondja - most már este nem megy vonatotok, maradjatok, aludjatok itt, és majd reggel elmentek.

Azt mondja az uram meg a bátyám:

- Hát jól van, este van már, hét óra van - már este volt, szuroksötét - maradjunk.

Mintha csak valaki késsel dugdozott volna: nem, és nem, és nem. Én bizony nem maradok. Tik háljatok itt, háljatok, de én nem hállok. Fölültünk egy vonatra, kérem, Celldömölkig vitt minket a vonat.

Celldömölkön át köllött szállni, úgy nem lűttek minket agyon. Mink ezt már nem tudtuk mindjárt, hogy hát agyonlűtték a fchérvári cigányokat, csak mikor Pápára kerültünk. Beletellett három nap, mire Pápára kerültünk, ugye mert az egyik vonat ment, a másik vonat nem ment, várni köllött. Persze minket agyon akartak lüni - hogy is mondtam az előbb? - Celldömölkön. De onnant is volt annyi szerencsénk, hogy meg tudtunk szökni.

Bevittek minket a nyilasok. Igazolás volt. Hát persze itt ezek a nyilasok Fehérváron elszedték a férjemtől, meg mindenkitől a papírokat. Meg a pénzt. - akinél volt. Mert már mink kamuból is odaadtunk nekik egy százast vagy kettőt, hogy lássuk mire mennek ki. Jól van, vitték a francba, hát már ki törődött a pénzzel... Hát jó, nem is sokat, ugye két-három százast. Így. Ki a kezébe mit adott. Közben nem volt papír. Hát voltak velünk sok fehérvári magyarok, kérem, mink, hogy fehérváriak, így és így, így és így, kérem. Mink már nem mondtuk, hogy a nyilasok szedték el tőlünk a papírt, hanem azt mondtuk, hogy az oroszok, mikor elsödször begyűttek, és innét kiverték őket, akkor, hogy az összes papírokat, amit találtak összetépték. Már más mentség nem volt. De, be köll vinni, be köll vinni őket. Jó, bevittük őket.

Éppen száz szerencsénkre kinyissa az ajtót egy nyilas, de nagyrangos volt, én nem tudom, de ott mondták. Azt a bátyámnak mindjárt:

- Szervusz, hát honnan kerültél te ide?"

Azt mondja a bátyám, hogy így és így, így és így, és hogy:

- Segítsél rajtam - azt mondja - megszöktem Székesfehérvárról, mert az oroszok

átmentek a sok cigány asszonyokon, tudjátok, hogy mit csinálnak - azt keresik, hogy melyiket fogják meg, így és így...

Hát hazudgáltak össze-vissza. Mondom nekije:

- Idefigyeljen, tisztesség szó mondásom - mondom - énvelem kilenc vagy tíz orosz megette, én nem bírom, hanem engedjenek engem, hogy valamilyen orvosnál menjek, nézessen meg magam, mert már meghalok.

- No, kapnak egy cédulát, kimehetnek. Délre visszagyűnnek, de amellik nem gyűn be, tegye magára a körsztöt, hogy az első golyótul a hatás meglesz.

Na, most mit csináljunk? Hát így is baj, úgy is baj. Azt mondja Nyomás a bátyámnak:

- Eredj valamilyen házba, kérdezd, van-e bor valahun eladó?

Száz forintért adtak egy félliteres üveget borral, vagy egy félliteres pohár bort. Ott volt egy gyönyörű német katona, nagy teherautóval, és elkezdett a bátyámmal ott beszélni.

Azt nem is tudom, hogy mit szórakoztak, mert én már... Az eszem se volt ott. Azt mondja:

- Hova mennek? - Azt mondja az uram:

- Elvinne minket Pápáig? Amit kér, megfizetjük.

- Nem köll nekem, - azt mondja - fizetni, üljenek be.

Úgy elvittek minket Pápára, akkor ottan megháltunk. Két éjjel voltunk Pápán, úgy, hogy három nap alatt. Gyűtt egy fegyőr ki, Fehérvárrul, a feleségével menekült, és a többi cigányokat Pápán nem bántották, egyáltalán a cigányokat. Kint voltak, tetszik tudni, a piacon, vásárolni. Úgy hallotta az egyik cigány asszony, mikor mondta az ör, egy fegyőr a feleségének, azt mondja:

- Nézd, képzeld, itt az összes cigány, a szegény fehérváriakat meg mind kiirtották.

Úgy tudtuk mi meg, hogy azok a cigányok Fehérváron meghaltak.

Akkor mindjárt mink elmentünk Györbe, az estéli vonattal, de ott is kártalan volt. Ott is egy hét alatt összeszedtek minket, Bevittek abba a táborba, és gyűtt mindjárt a nyilas főnök, aki szóval a legnagyobb volt. Azt mondja:

- Mit akartok?

Ki voltunk állítva, zsidók az egyik oldalon, cigányok a másik oldalon. Hát annyi érzés volt benne, hogy azt mondja:

- Hát nézzétek, a cigányoknak se titkos rádió, sem az Isten csudája nincs - azt mondja - amiért most a fehérvári cigányokat agyonlűtték, ott, ahun van egy cigány ember, azt mind kiirtsuk? Akkor a magyarokat is úgy ki lehetne irtani - azt mondja - éppen úgy, mint a cigányokat. Azt mondja: - Jól van, őket vihetitek, őket meg bocsássátok el, és vigyázzatok tovább rajtuk, hogy mit végeznek.

Úgy aztán, onnan Györbül, a táborbul minket kiengedtek, ott Györben egyiket sem lűtték agyon, hát szóval, csak a zsidókat; minket nem lűttek agyon, úgy menekültünk ki.

És mikor láttuk: egy hónap, két hónap elmúlt, csönd van, úgy kerültünk haza Fehérvárra. De már mire mink Fehérváron hazagyűttünk, sem lakás, sem putri, hát mit mondjak magának: tiszta föld volt alattunk. Úgy osztán ami romok voltak itt is, ott is, az ember kis kocsikon, a hátán egypár téglát, satöbbit úgy építettünk, amit tudtunk. Úgy valamilyen kis gunyhókat. Hát úgy letelt ennek már huszonöt-harminc éve, osztán most, amikor a Tefut ott a győri város átvette, úgy tettek be ide minket a Széchenyi utcába...

Lejegyezte: Szegő László

SZEGŐ LÁSZLÓ

And-o fòro Győr khanikas na puškinde...

- Vakerdäs o Olah Katalin ando berš 1971 -

Jekhe lovaresqe čhejaqo trajo šaj te pinžaras andar o riporto. Terni čhej sas kanak našadäs la o čhavo le Sero –Rromesqo, kaça vi akanak zuvel, andar e Székesfehérvára. Ando berš 1944 o žandära "nyilas" krujal line o rromano telepo (pèro), de kanak šunde, ke pašej le rusura našindor gëletar. E terni familia majfeder dikhlas te žan ando Győr, ke rromanãqo nãmo. Ke graniva astarde len, de sas len jekh pinžardo soldato kon pomozindäs len. Bi lilenqo, lesqo phral vorbinlas e nãmeiko čhib thaj le amala pomožin'nas len, kade resle ande Pápa, othe šunde ke mudarde le Feherváraqe rromen. Na pe but vi Győrafe kethane kide le rromen, de o šrutno le soldatenqo na patãjas ke xoxavde o ungriko them thaj baxtagor na ingerde len ando lågeri.

LÁSZLÓ SZEGŐ

None were shot dead in Győr...

- Katalin Oláh said it in 1971-

It is the story of a daughter of a horse-dealer in Győr. She was 14-15 years old when the son of the Voivod of Székesfehérvár eloped with her from the church fair of Csatka. She has lived with him ever since. In winter 1944 the Hungarian nazis encircled the Gypsy quarters in Fehérvár but hearing the Russian tanks approaching, they fled. The danger was still looming large, so they withdrew to the woman's family in Győr. They were caught at the customs but a nazi acquaintance let them go. They got as far as Pápa without documents, with the German knowledge of her brother and the help of friends. In Pápa they learnt that all the Gypsies in Székesfehérvár had been massacred. Not long after their arrival in Győr the Gypsies were collected but the head the local nazi group did not see their treason verified so the Győr people - as rare exceptions - were saved from deportation.

SZÉCSI MAGDA

*Istenhez könyörögtünk, hogy legyen mán vége...**

- meséli az a cigányasszony, aki túlélte a birkenauai koncentrációs tábor poklát -

Mottó:

A népekhez igazuk és szenvedésük,
a rajtuk esett igazságtalanságok
arányában vonzódom.

ILLYÉS GYULA:

Naplójegyzetek 1929-1945

Ez a rövid interjú hat hónapig könnyek és félelmek között született. Hat hónapi kérés, könyörgés, bátorítás után. A „Néni” (ő kérte, hogy így nevezzem) negyvennyolc évvel a háború után is fél. Nem adta a nevét, mint ő mondta, azért nem, mert: „Olyan a világ, hogy elvihetnek máma is!” A beszélgetés előtt meg kellett esküdnöm arra, hogy nem vagyok kommunista, hogy nem a rendőrök küldtek, hogy az írás megjelenése után nem fogják zaklatni. Megtettem, ahogy kérte, majd a II. világháború horzalmait csak a tankönyvekből ismerő szerencsések didergésével hallgattam.

Akkor kezdődött, 1944 tavaszába, amikor elvirágoztak az orgonák. Nem emlékszek már arra, milyen nap volt, csak arra emlékszek, hogy szép nap volt. Sütött a napocska, hát ki gondúta volna, hogy lesz, mint lesz az élet. Mink jóban vótunk a Berger naccságával, hun ruhát adott, hun ennivalót, de mindég adott valamit, hiába vótunk mink cigányok, ű meg naccsága, azér szerette a szegént. Aznap anyám elküldött a naccságához, mer ígérte a birgeri csizmát apámnak. Űk Kőszeg úri végibe laktak, mink a szegin végibe, de azirt eltanáltam mindég hozzája. Ott vótunk abba az úri, köves konyhába, amikő sikítnak: itt vannak a katonák! A Berger naccsága rítt nagyon, össze is vót mán pakkozva neki minden, mintha tutta volna, hogy mi lesz... A katonák, vót német meg magyar is, kitereltek minket az uccára, engemet velük, hiába monta a naccsága, hogy a Teri nem zsidó, nem zsidó, mán mint én, hanem cigány, azt monta az a fiatal katona, hogy egykutya és nem engedett volna el semmiért... Ríttam nagyon, mint mások és arra gondútam, anyámat nem látom meg többet! Így is vót, de eztet nem tudta tán a jó Isten se...

Eltereltek mindenkit a Dajcs (Deutsch) búzagyáros épületjibe, alig fértünk, pedig mekkora nagy vót. Cigány nem vót csak én, de vót sok szegin zsidó naccsága, öreg, fijatal, meg gyerekik sok, sok! A Berger naccsága mellett marattam végig, míg párnapiok múlva egy gépesgyárba kerűtünk Szombathelyre, valami gyárfélébe, ahun még vonatok is mentek. A naccsága aztat monta, ez gettó, ahun se ki, se be. Ez vót a rend. Szombathelyről a fele

* Megjelent/Published: SZÉCSI Magda: Istenhez könyörögtünk, hogy legyen mán vége... Phralipe 1992. (3) 10; pp. 13-14.

nípet Óvárra vitték, mink is belekerültünk ebbe a gyülekezetbe, meg szökött férfijak, magyarok. Kevés napig az állomás mellett vótunk, aztán vonatra kellett menni mindenkinek. Jaj, azt a rívást, ami ottan vót, el nem felejttem soha! Alig lértünk egymástó! Engemet oda szorongattak a vödörhő, tele vót kulával és nem lehetett kidőteni. Ketten meghaltak a vonaton, egy gyerekecske rajtuk alutt... Fíltem, éreztem, hogy a halálba visznek... Mindenki érezte, azír imádkoztak zsidóul én meg cigányul és magyarul a Máriácskánhó.

Ennek a vonatnak vége lett egyszer, oszt német katonák kinyitották a vonatot és mindent le kellett tenni a földre. A nacaságától elvették az óráját, aranybul vót, meg az öfélé nyelvű könyvet és a szörmés kalapot. Ütötték szegint, mer nem akarta adni, hisz az övé vót. Üttek engem is, mer nem vót semmim, csak a ruha rajtam. A Berger nacaságát akkor láttam utójjára, azóta se, ötet is... elégették... a cipőjét, a csattosat megismertem egyszer a kupacba... jaj... rettenetes vót, annyi cipő... gyerekcipő is vót!

A helyt, ahun vittek, Birkenetnek (Birkenau) hítták, szörnyűséges hely vót! Vót ott erdőség, mint otthol, de büdösség vót, barakk vót. Elégették az embereket, kopaszra vágtak minden népet...

Engemet elvittek cigány barakkba, ott valamennyire megnyugodtam az enyőim közt. Sokan vótunk. Mindenféle cigány vót, meg gyerekek, akiknek elvették a vérit minden nap és szürkálták őket, mindet! A férfijakat jégbe ütették, meg forró vízbe aztán. És vót, magam láttam, élve levágták a lábát nem egynek... jaj Istenem... meg tablettákat kellett szedni, amitől beteg lett minden cigány, sebes, gennyes lett az arcunk és büdös. Így kísértettek bennünket azok a németek! Sokan, sokan meghaltak, jaj de sokan, pedig nekünk nem kellett menni dógozni, ásni, kövezni, mint más népeknek.

A lényel zsidóktól néha kaptunk krumplihéját, jó népek vótak azok, a legjobbak a cigány néphez Birkenetbe. Az örök üttek-verték minket, az asszonyok másként is szenvedtek... Engem kiválaszott egy doktorféle ember, más asszonyt is aztán, és erőszakkal felesínáltatott sok cigánnyal, akik inyekeiót kaptak... Aki nem akarta csinálni, azt fejen lötték, vagy áramosan csapatták agyon... Terhes lettem... de sosem láttam, miket szültem... Ezt tették velem! Nem tudom, hogy bírtam ki, annyit vagdaltak széjjel. Emlékszek arra is, hogy vót ott egy kövér német asszony. De előtte még elmondom, hogy a szentgotthárdi primás nem akart megerőszkolni, na aztat fejen lötték, szegény meg is halt. Ő megfújította elébb a feleségit, hogy ne kúreltassák meg senkivel a németek, mint engemet.

Az a kövér német asszony, az nagyon gonosz vót. Hát az úgy gyűlölt bennünket, hogy azt elmondani se lehet. Az a szart is megetette velünk! Így, ahogy mondom! Meg kellett enni, mert ha nem, hát belénk tömködött! Ez a német nő olyat csinált, hogy tüket szurdosott egy cigány asszony szemibe és hogy rívott nagyon, kiharapta a húst az arcából. Ezt a cigány asszonyt picit Gusának híttuk. Nagyon szíp vót, mint a nap! Meghalt ő is, agyonverte ez a nő, hogy az Isten bolondíccsa meg, ha él még valahun! Gusa meghalt vóna úgy is, mer a német orvos úgy megmütötte, hogy álló nap vérzett folyóként az asszonyságából...

Sokat énekeltünk, nem jó kedvünkből, mint otthol... Istenhez könyörögtünk, hogy legyen mán vége, hát mivel érdemettük ki mink ezt a szenvedést... Nehéz emondani, hogy mik vótak ottan... kevesen maradtunk életbe. Aki életbe is maradt, az se élt mán ezek után.

Éppen tizenkilenc éves vótam, amikor jöttek az amerikai katonák, vagy tán az oroszok, de néger vót, aki csokoládét adott... Istenem... még a könnye is kicsordút, ahogy rám nézett. Mint a halál, úgy néztem ki, úgy nézett ki akkor mindenki...

Köszegre nyolean jöttünk vissza, azóta csak én élek itten ilyen táboros. Soha se beszéltünk mink arról, hogy mi vót ottan, kinek beszéltünk vóna...? A háború után a zsidókat megsíratta a nép, minket, cigányokat elfelejtett mindenki.

Úgy folyt tovább az élet, mint előtte, a nagy szegénység vót, mi más? Semmi se vót! Se jó szó, se főd, se píz! Akárhogy szenvedtünk, csak cigányok marattunk! Egyszer kértünk vóna segélyt a pártbizottságtul 1963-ban, mer nem vót tüzelő télire. Bementünk együtt az urakhó, emontuk Birkenetet, de kidobtak minket, mint a rongyot, hogy kussuljunk és úgy everték a Kolompár Antit, hogy csak félni lehetett, pedig nem vót mán háború...

Nem akarok én mán semmi kárpótlást... csak csendbe lenni a sok nyomorúság után... A sok ártatlannal, övelek, a cigányokkal mán nem gondúl senki se.

Írja csak meg, amit emondtam. Nehezen átam rá erre a beszélgetésre, de mintha könnyebb lenne itten bennem valamicskét. Felejténi nem tudok és félek azóta is, mer érzem, hogy rosszabb a cigánynak és ettül is csak rosszabb lesz... Mindíg elátkozott nép vót a cigány, mer cigány vót, hát más nem lehetett.

Rijadalom az van itten, a kopasz emberek verik a cigányt, úgy tesznek, mintha övék lenne az ország, de mink is itten születünk, meg a szüleink szülei is, ez nagy idő.

Nem látnak az én szemeim semmiféle jóságot itten, csak irgyességet, gonosságot. Nem... én mán nem születnék soha se cigánynak többet... nem bírnam kí eztet az életet többet. Semmi se változik, csak urak vannak meg szegínyek, mint mink cigányok, és ez mindég így marad...

Lejegyezte: Szécsi Magda

SZÉCSI MAGDA

Karing o Del ruđinahas te avel aba o agor...

- phenel jekh romni kon živdes avilas khère andar o lågeri Birkenau -

E romnã jekhe žutnaça ingerde and-o Birkenau. E romnã ando lågeri ingerde, vi laqe sar le bute ženenqe phare dukha kerde o doktorã thaj o inkeshe save losarenas pelenhe. Kanak agordilas o maripo e romni khere avilas kathar o lågeri, de athe khonik na achilas laça ande vorbahe, khonik na ažutindãs la. Kanak zumavdãs te mangel cerra ažutipo, athoska le partosqe manuša marde la. Inke vi akanak daral te vorbil pal odola butã so and-o lågeri peçisavle laça. *Kasavi si e luma, ke vi ad" s šaj ingren le manušen!* – phenel.

MAGDA SZÉCSI

We were begging God to put an end to it...

- a Gypsy woman who survived Birkenau recalls -

The woman telling her story was deported to Birkenau with a Jewish woman. She was put in the Gypsy camp where the inmates became subjects to "medical experiments" and victims to sadist guards. The crippled woman surviving all the suffering received no help at home, but instead of help, she was humiliated and even beaten at the party office. She is still afraid to speak about her memories of the lager. *We are living at a time when you could be taken again!* she claims.

*A testvéremet keresem...**

Én negyvennégybe elmaradtam a testvéremtől. Azóta nincsen meg a testvérem. Negyvennégy óta én a testvéremről nem tudok, semmit se tudok a testvéremről.

Először elhalt édesapám. Elvitték, kivégezték. Mer eldugott négy orosz, aszt megtalálták őket a németek, elvitték édesapámat, aszt lelőtték. Rá egy hónapra a testvéremet vitték el, mivel leventegyerek vót, elvitték marhát hajtani a németek. Onnat elszökött, de minket nem talált már, mer közbe vót a cigányrazzia, összeszedték az összes cigányokat, és elvitték őket Dunaszerdahelyre kivégezni. Én a sógorom anyjával elszöktem, de odahaza csak az üres házat találtuk, bútor se vót benne, semmi, üres vót a lakás. Akkor egyszer még láttam a testvéremet, de akkor engemet a nagybátyám átvett, és áthozott Magyarországra - így én a testvéremtől elszakadtam, és azóta nem tudok róla semmit.

Ógyallán laktunk mink, ami most Csehszlovákia. Édesapám teknőcsináló vót. Még mikor házunk nem vót Ógyallán, úgy szokta, hogy fölszedte a hóbelevancot édesapám, föltett minket a kocsira, aszt mentünk oda, ahun munkát talált magának, teknőnek való helységet. Akkor aszt vagy az uraságtul kaptunk ilyen tanyafélét, vagy földi gunyhót csinált édesapám, vagy peniglen a kocsira sátort tett, aszt ott laktunk a tettnél, ahun édesapám dőgozott. Így élünk csak, mindig a vándorlásba. Én szerettem ezt a vándorlást - gyerek vótam ugye, hát mit tud a gyerek? Az vót nekem jó, amit apám-anyám csinált. Vótak ezek a medencék, nagy medencék, kis medencék, kerekék, teknők, nagy sózóteknők, mosóteknők - szóval mindenféle fajta, ezeket csinálta édesapám, szerettem nézni, mindig ott lestem, figyeltem, hogyan dolgozza körösztül azokat a nagy fákat. Kapkodtam el a forgácsfát, vittem anyámnak tűzre, mikor főzött - ezt szerettem csinálni. Aztán, hogy házunk lett, nem mentünk már mindig édesapámmal, télbe otthagytott minket, egyedül járt el vidékre teknőket csinálni.

Negyvennégybe édesapám is odahaza vót velünk, mer háború vót, gyűtt a front. Akkor egyik écaka hegyűtt hozzánk négy orosz. Édesapám tudott velük beszélni, mondták neki, hogy tegye el őket. Vót két páros ágyunk, oda beágyazta őket édesapám. Édesanyám még veszekedett is rá:

- Te - aszondja -, hát a családnak nem nézel? Hát agyonlúhetnek itt bennünket, ha megtalálják őket! - aszondja édesapámnak.

- Nem - aszondja édesapám -, nem lesz semmi baj se! - Aszt eltette őket az ágyba.

Majd másnap úgy kilenc óra fele gyűttek a németek, keresték az oroszokat. Megtalálták őket az ágyba; földadták a kezüket, kigyűttek. Elvitték őket - hogy mit csináltak velük, mit nem, ők tudják. De elvitték édesapámat is, meg a szomszéd emberünknek a vejét. Fölkísérték őket a községházára, ott fölrakták őket egy kocsira, elindultak. Magyar hóhérok vótak ezek, nyilasok, szép nagy, fehér szakállas vót az egyik, emlékszek. Ahogy Ógyalla végire értek, legrasztották édesapámékat a kocsirul, mondták, hogy fussanak. Elkezdtek szaladni a kertek alatt - úgy érte őket a lüvés.

Megjelent/Published: CSALOG Zsolt: A testvéremet keresem. In: CSALOG Zsolt: Kílenc cigány. (Önéletrajzi vallomások) Kosmosz Könyvek, Budapest, 1976. pp. 73-81.

Így lútték agyon édesapámat. Ott vót halva, fejbe lúve - úgy láttam, mint most a földet látom előttem. Annyi meg lett engedve, hogy eltemessük.

A legnagyobb bátyám tizenhét éves vót, felesége vót már, de leventegyerek vót, el kellett menni neki teheneket hajtani. Így maradt ű meg, mer ahogy elvitték a németek, rá egy hétre gyűtt a razzia. Háromnapi ételmet kellett vinni, meg pokrócot, aszt egybehajtották az összes cigányokat, de rengeteget, magyar cigányokat, teknősöket, olácigányokat, egybefogtak minket, aszt hajtottak Szerdahely fele. Én aszt éca idején megszöktem a testvérem feleséginek az anyjával. Vót egy nagy hely csinálva, ott öríztek minket, de mink elbújtunk a tankok közt, aszt az utolsó tank háta megett vót egy tanya, amikor nem néztek a katonák, beszaladtunk abba a tanyába. Aszt ott bújtattot el bennünket a magyar ember meg a magyar asszony a kukoricaszárnak a közepibe. Két napig vótunk a kukoricaszár közt a testvérem anyósával, közbe a többit elhajtották a Duna szélébe, aszt kiirtották őket. Ott kiirtották mindet. Agyonlútték szegény édesanyámat meg a testvéreimet, két fiútestvéremet, öt lányt, meg a bátyámnak a feleségét, annak is a testvéreit meg az apját - meg hát rengeteget, rengeteget. Ott vették el az életüket a Duna szélébe. Az összes népcím odalettek.

Hogy a testvérem megszökött a németektől, még találkozottam vele egyszer. Csak egymás vállára borultunk, aszt sirtunk. Ű akkor elment Dunaszerdahelyre, az édesanyánkat meg a feleségét megkeresni, de csak a hároméves kistestvéremet találta meg a víz szélén, a kishúgomat, agyonlúve. Levette a bátyám a nagykabátját, abba tette bele, aszt úgy temette el a gátnak a tövibe, ott csinált neki kis gödröt, az lett a sirja, mer a temetőbe se vót szabad vinni cigánt. Utána még hazagyűtt, átadott a nagybátyámnak, aszt nem láttam többet a testvéremet.

Ott akartam én maradni Ógyallán, ahun édesapám el van temetve, de nem vót maradásom. Egyedül vótam, nem vót aki pártfogás alá vegyen. csak kódorogtam, ha bementem egy tanyára, elpanaszkodtam, hogy vagyok, mint vagyok - úgy adtak enni, akkor mentem tovább. Ilyen keservesen éltem akkor. Így azután a nagybátyám fogott meg, aszt elvitt magával világnak, teknőt csinálni.

A nagybátyám is teknővel foglalkozott, a teknő által jártuk az országot. De rosszul bánt velem a nagybátyám, nagyon rosszul bánt velem, mint egy kutyával, kibírhatatlan vót az életem, a felesége kikötözött, aszt úgy vert engemet, mint kicsi lánygyermeket. Úgyhogy nem birtam üvelük lenni, megszöktem tőlük. Egy magyar háznál elfogadtak engemet, aszt azok neveltek föl.

Kerekegyházán vót ez, a teknő által kerültünk oda is, úgy negyvenhétbe vagy negyvennyócba. Spanyol Ferencnek hítták ezt az embert, aki ott engemet örökbe fogadott. Jó ember vót nagyon, úgy vett engem teljesen, mint saját gyereket, pedig vót neki is három lánya meg egy fia. Vettek nekem cipőket, csizmákat, kendőket, nagykabátot, tavaszi kabátot, meg méterbe vették az anyagot, vót nekik varrógépjük, azon varrta nekem a Mariska a ruhákat - vót akkor nekem mindenféle fajta ruhám. Mer amit mondtak, mindent megcsináltam, mindent úgy csináltam, ahogy kérték, mindent úgy tettem a helyire, ahogy nekik tetszett, aszt szerettek érte. Ott nagyon szerettek engem. Három évet vótam náluk vagy négyet, onnat is mentem férjhez.

Tizenhét éves vótam akkor. Az ű lányaik idősebbek vótak, a Mariska is akkor ment férjhez, de a Veronka meg a Teruska még odahaza maradtak akkor. Udvarolt nekem a szomszédbul egy magyar fiú. Elleneztek először az öregek tülem, nem akarták hogy gyűjjön, de sutyiba csak mindig gyűtt, udvarolt, aszt annyira-annyira, hogy nem tudták eltiltani tülem, meg engemet se tüle, úgyhogy összekerültem vele.

Parasztgyerek vót az uram, vót is valamennyi hold földje, de azután fuháros lett, maszek fuháros. Rosszul bánt velem, mer részeges vót, Iszákos vót, züllött ember, meg én mindig

csak cigány vótam neki, mindig a cigány anyámat szidta, hogy ilyen vagyok, olyan vagyok, ninesen semmim se, mindig sértett, mindig vágott szóval - hát ű kulák nemzet vót, az összes rokonja mind kulák származat vót neki. A földje hanyagba vót, mer az ivászat előbbre való vót, a lóval meg én dógoztam - de szilaj vót a ló, féltem tüle. Mindíg sírtam, mindíg mentem a szomszédokhó panaszkodni - nem Kerekegyházán laktunk akkor már -, meg magamba kesergettem, hogy ha legalább a testvérem megvóna! Csak fájt nekem, hogy senkim sínesen. Hogy akár mi bajom van, ninesen akinek elmondjam. Ha a testvéremhó mehetnék, milyen jól esne neki panaszkodni, vagy fölhozni a szüleimet üelőtte, elbeszélgetnénk édesapámrul, édesanyámrul, vagy valami! De így másnak, idegennek panaszkodni... Aki ügyse tud nekem segíteni, meg nem is akar. Hát ha akarják, elhíszik a bajomat, ha nem akarják, nem híszik, vagy ki is nevetnek.

Már az utólján nem vótam jó az uramnak, aszt ott kellett hogy hagyjam, mer elűzött. Háromhónapos teherrel hagytam ott.

Magosépítőkhó mentem akkor. Elkerültem Sarkadra, Gyulára, Békéscsabára - dógoztam. Leszerződtem egész évre, háromhónapos hassal, aszt dógoztam az építkezésen. Albérleti lakást is váltott nekem a vállalat, fizette utána a kétszáz forintot, meg minden segélyt ott kaptam már, szülesi segélyt ezernégyszáz forintot, a szakszervezettül hetet, gyerekágyi pénzt hatszázat, szoptatási díjat - szóval minden összeget megkaptam a vállalatomtul, mer végpontig dógoztam. Ikercsaládom lett, Békéscsabán születtek, ötvenháromba. Nem adtam őket menhelybe, másnak a kenyerire; másnak a küszöbire nem akartam adni őket, úgy jártam dógozni mellettük. Három hónap szabadságot kaptam, mikor meg letelt a három hónapom, akkor meg minden három órába hazaengedtek a vállalati biciklivel az építkezésrul szoptatni. Megmaradtam a vállalatomnál, dógoztam tovább.

Ötvenhatba meghalt a kis Jóskám, az egyik kisfiam. Beteg vót a kisgyerek, először ilyen kócók vótak a kis tüdejín neki, azt kigyógyították, de hogy nagyon sovány vót, hízlaló inekciókat adtak neki, aszt ahogy hirtelen hízott a gyerek, a hízás szerint kapott egy orrvérzési betegséget. Oszt az vitte el a kisfiamat, orrvérzésbe halt meg. Hároméves vót.

Magyarok közt jobb lenni. Mivel nincstelenség a magyarok közt ninesen. Más az, hogy hát van földje annak a magyarnak, mellette akkor elmehet az ember szépen dógozni, vagy ha föld nines is, de veteményezik az ember, aszt megvan a télirevalója, megvan mindene. Oszt mivel nines az a nincstelenség, másabb ott a tisztaság is, meg minden másabb magyarok közt. Csak ugye, mivelhogy az első uram magyar vót, aszt ivott, meg rosszul bánt velem, utána én már nem mertem többé magyarhó menni. Penig lett vóna másik magyar is, lett vóna az építkezésen több is, de ez miatt nem mertem többé magyarral kikezdeni.

Gyütt akkor Csabára ez az ember, akivel most lakok, gyütt az építkezésre, fölvette ű is a munkát. Cigány ember, olácigány - szóval cigányul beszél, nem úgy mint mink, hát mink odahaza Ógyallán románul beszélünk meg magyarul - először nem is értettem ezt a cigány szót. Hát aszt addig-addig, hogy összeismerkedtünk, aszt ű mondta, hogy hát üneki van felesége, de nem akar már vele lakni, gyűjtek el vele Túrra, mondjak le a munkámrul, majd ű eltart engemet. Mivelhogy ninesen senkim se, ű majd pártfogás alá vesz, meg a gyereket is pártfogás alá veszi.

Én erre fel aszondtam neki, hogy -

- Nézze Pali - mondom -, én nem akarom a családi botránt, hogy veszekedés legyen maguk közt vagy civakodás - mondom -, hát hagyjon engemet nyugton.

- Ide figyelj - aszondja -, én elvállalom a gyerekedet eltartásra, az a gyerek - aszondja - éppen annyit jelentsen, mintha tülem lenne. Meg mindenféle szempontbul én fölkarollak téged! Hát mivel nekem családom nines, én könnyen vagyok, nekem könnyű elválni is.

Nem akartam hozzámenni egyáltalán - de két évig járt hozzám. Tíz évig lakott ű avval az asszonnyal - akkor elcsapta, engemet meg elhozott ide Túrra, most tizenegy éve. Azúta oszt vele vagyok. Állandóan. A tizenegy év alatt tíz percig nem vótunk még külön.

Lett vóna már nekem gyerekeim is tüle, de gépnél dógoztunk akkor, megemeltem egy zsákot, hogy a vállára segítsem, aszt ott rogytam össze. Nem is tudtam tovább dógozni se, bekerültem két és fél hétre a kórházba, aszt így most már többé nem lehet gyerekeim. Megmondom úgy, ahogy van: nem is tudom sajnálni, mer miúta a balesetem vót, nem bízók benne, hogy idegem vóna már a gyerekhez.

A balesetem, az úgy vót, hogy mentünk vóna a sógoromhó, ennek az embernek a bátyjához Úllőre. Aszt értünk gyútt a monori állomásra a bátyja kocsin, mer vót neki lova - a MÉK-nek dógozik az meg, vasat, rongyot szed. Mentünk a kocsiival az úton a monori állomástul - egy nagy teherautó meg belénk gyútt. Hiába vótunk kivilágítva, elkapta a kocsinak a bal részít, a három férfiszemélyt kivágatta a szántásra, engemet meg a kövesút közepire, hanyatt. Pestre a Szent István Kórházba szállított engemet a mentő, ott csináltak rajtam műtétet. Nem is tudtam magamrul semmit, tiszta egy vérbe vótam, a ruhát úgy vágták le rúlam. Amíg operáltak, én végig beszéltem, beszéltem magyarul, beszéltem románul, beszéltem cigányul, meg a bátyámat híttam, annak kiabáltam - de én semmit se tudok, csak utána mondták el ezt nekem. Utána még a mezőtúri kórházba is vótam három és fél hónapot, meg még azután is járt ki az orvos hozzám, öt-hat féle gyógyszeren éltem, így maradtam meg. De az idegem énnekem azúta nem rendes. Mer mindig ideges vagyok.

Ahogy lábra kaptam kicsit, bementem a bíróságra, beadtam a panaszt, hogy pereskedni akarok. Tizenhárom tárgyalásom vót Monoron, meg is nyertem, de hiába vót a baleset az illetőnek az okábul, nem kaptam, csak ezer forintot. Nem nyugodtam bele, Pestre kértem föl az ügyet, akkor a pesti bírósági kúria még kilencszáz forintot küdetett nekem. Nahát, ennyi az embernek az életje, ugye: ezerkilencszáz forint.

Éz az ember, akivel most vagyok, jó ember nagyon. A téglagyárba dógozik, ahun a fiam is, de a keresetjít mind hazaadja, ha elkötőm akármire, az soha számon nem kéri tülem - na, én azér mindig le szoktam neki számolni. Én dógozni nem tudok a balesetem úta, de nem is kúd az emberem - a cigánba ez az egy megvan, hogy a kényelmet megadják az asszonynak. Úgyhogy két keresettel vagyunk - hát olyan nagyon dári dózni nem lehet belüle, vagy csecsebecsüket venni, mit tudom miket, csak ami nagyon kell, arra van. Először arra kell menni, hogy egy húzóadás helyünk legyen, mer ez a ház rossz, ránk düll. Jelen pillanatba most bútor sínes benne, mer múlt hónapba meghalt apósom, hogy eltemessük, mindent el kellett adni. Az a gondolatunk, hogy a tavaszon, ha az idő megengedi, bontunk; akkor csapunk egy sátozt, abba leszünk amíg építünk, mer őszre, ha meglesz a kiesije a menyemnek, kell hogy valami meghúzóadó helységünk legyen, ahova tisztességgel-becsülettel le tudjuk hajtani a fejünket. Hát most ezen iparkodunk, ezen verjük magunkat.

Éz a mostani uram jó ember nagyon, a fiamat is pártfogás alá vette. A nevíre akarta íratni, a nevíre is írták, de aszt ahogy az igazolvánt kiadták a gyereknek, megín csak visszadóbták az én nevére. Amér nem vagyunk megesküdvé - ez a baj. Mer én jobban szerettem vóna ha az ű nevíre lett vóna.

Hatvannégybe elgyútt az apja, az első uram, fölkereste a gyereket. Ötvenhárom úta nem vót eszibe neki, hogy nahát megnézi a gyerekit, csak akkor jutott eszibe, má mikor keservesen más nevelte föl. Addig öt fillért nem kötött a gyerekre - akkor idegyútt, hozott neki egy csomag cukrot, aszt beszélt vele, kérdezte, hogy hogy híják, hány éves, adott neki két forintot, lekezelt vele, aszt ment is. Utána meg fölment a bíróságra, aszt beadta, hogy kéri a gyerek áthelyezését. De hát én a bíróságon megmondtam, az emberemmel egyútt, hogy nem azér neveltem a gyereket ötvenhárom úta, nem azér bajlódtam vele, hogy a nagy

gyereket átadjam úneki. Mikor má lassan dógozik, keres, hasznát is látnám, hogy akkor eleressen! Úgyhogy nem is adtam át egyáltalán.

De a gyerek se akart menni. Eszibe se vót a gyerekemnek, hogy menjen! Ű mindig csak eh  az apj h  kapaszkodott. Nem is ismeri el, m i napig se ismeri el a magyar apját, csak emezt. Más is ha kérdi tőle:

- Ki az apád?

- Rafael Pál!

- De hát nem az a te apád! H t a neved se az !

- De, nekem az az apám! - Mer annyira szereti, hogy csak azt vállalja el édesapjának.

A testvérem végett bementem  n már a rendőrségre is. Mondták, hogy ha majd legk zoselebb r erek, keressem f l őket. Vótam is háromszor, de még mindig akármikor mentem, nem foglalkoztak velem, nem vették f l a panaszomat. Mind g csak azt mondta a rendőr, hogy "  , h t vagy  l a testvérje, vagy nem  l!" - mindig csak evvel vágták a sz mat. Most egy éve költözött ide egy magyar ember Veszprém megyéből, k m ves a mesters gje neki, de jó  r  ember - azt kértem meg, hogy írjon nekem a Vereskeresztbe egy levelet. Meg is lett  rva a levél, de  n nem tudom mi esett k zbe, mi nem, ahogy az apósom nagybeteg v t, annyiba hagytam ezt a levelet, aszt valahova elh ny dott. Úgyhogy a Vereskeresztt l se várhatok segítséget.

Nagyon szeretnék róla tudni, valami hírt hallani a testvéremről, hogy él-e, hal-e. Mikor átadott a nagybátyámnak, negyvenn gybe, akkor  lt még, de akkor elmaradtam t le, aszt az ta semmit nem tudok. Kalányos Rudi, máskülönben Gyula - az igazságos neve Rudi v t, de Gyulának hátunk -,   v t a legöregebb testvérem, meg  t szerettem mind közt a legjobban. De  t szerett k mindnyájan, édesanyám is, édesapám is, meg mink is, az összes gyerek, ha elvét valahun napszámba vagy levent be, aszt gy tt haza, a n t j val gy tt mindig, aszt szaladtunk elejbe, ugortunk a nyakába, aszt cs koltuk! Nagyon szerett k. Nem tudom, nem tudom, hogy megvan-e. M ivelhogy f rfiszem ly, az is lehet, hogy el van esve már valahun. Csak ezen spekul lok mindig - mer nem egy helységen jártam én, se nem k t helységen jártam, h t mennyi ember szembegy tt velem már az úton, aszt mégis a testvéremmel soha össze nem találkoztunk. Vagy tán meg se ismerném, ha  gy el bem gy nne?

Gondoltam már, hogy beadn m az útlevelet, aszt elmennék Csehszlovákiába,  gyall ra, ahun édesapám van eltemetve, hogy hátha ott megtalálnám a testvéremet - de mégse nem merek. Mer nem is a kétségem miatt, még nem is a betegségem végett, hanem hogy csak mégis jobban szeretném, ha   gy nne ide, az  n helyembe. Mer ha  n átmegyek oda, aszt f l ismerem a tájat, hát lehet, hogy nem is tudn k többet visszagy nni  n. M g  gy is, ha meglenne valahogy a testvérem, aszt   gy nne ide, nem tudom hogy kib rn m-e aztat, vagy ki se bírnám. Ha hirtelen most  gy el gy nne, és bemutatkozna, megmutatná az igazolványát, hogy kicsoda  , vagy mondjuk  gy  lne itt, ahogy most kedves  n itt beszélget velem, mintha most például   lenne itt, aszt egyszer csak szólna, hogy -

- H t, Mari, h t ... -  n azt talán ki se bírnám!

CSALOG ZSOLT

More phrales rodav...

Le romnãço dad phirutno balajãri sas, maj vremaça e familia and-o Ogyalla lias kher. Laqe dades ando 1944-to berš puškinde o ungrika inkeste "nyilasok", kaj rusikane inkesten garuvelas ke pesqo kher. Laço phral terno inkesto sas "levente", p-o bihola losarelas. E majbutc zënen e familiaθar kethane kide thaj and-o Dunaszerdahely ingerde. Voj thaj laço nãmo baxtale has ke šajpo sas len te našen, de le majbuten paš e Duna mudarde.

E romni kon athoska 10-11 beršenqi sas, maj anglal ke pesqo kako, majpalal ke jekh ungriko familia rakhlas than te bešel. Kanak romesθe gelas 17 beršengi sas, laço goro matãrkerdo sas, thaj kanak trine čhonenqi khamni sas parudãs la kheral. Pe buti gelas, kothe pinžardãs jekh romes, kaça vi akanak zuvel. Laço suno si te rakhel pesqe phrales, kas numa ando maripo dikhlas thaj patãl ke trajol inke.

ZSOLT CSALOG

I'm looking for my brother...

The father of the recollecting Boyash woman was an itinerant tub-maker who settled with his family at Ógyalla. His father was shot dead by the Hungarian nazis in 1944 because he hid Russian soldiers. His brother was a cadet, he was taken off to drive cattle. The rest of the family were gathered and driven towards Dunaszerdahely. She and a relative managed to escape, but the rest were shot dead by the Danube.

The woman who was about 10-11 at that time was with an uncle's first and a Hungarian family later. At 17 she married the neighbouring rich peasant, who drank a lot and did not appreciate her, and when she was three months pregnant he chased her off. She took a job in the building industry where she got much help. She met a Vlach Gypsy there with whom she has lived in harmony. Her only desire is to find her brother whom she last saw during the war but might still be alive.

Átok*

Már csak két ló akadt a faluban 1944 őszén, a többit gazdástól elvitték a háborúba. A háború előtt több száz lovat tartottak, de erre az őszre csak kettő maradt: az egyik a postahivatalnál, a másik egy idős parasztnál.

Az idős ember lovát katonalónak tartották, mert a nyakára volt sütve a H betű (honvédség) meg négy szám: 3473. Mindenki tudta, hogy a Don-kanyart is megjárta a deres színű, Átok névre hallgató kanca.

Az idős gazda a katonaságtól vette meg a kimustrált kancát, hogy néhány holdnyi földjét szántani-vetni tudja. Mellékesen kisebb fuvarokat is vállalt, mert ez idő tájt kapós volt a fogat. Végigharcolta az első világháborút a Radetzky-huszároknál. Úgy mesélt a régi harcokról, mintha azt egyetlen fia, Máté, az orosz fronton huszárként most vinné végbe.

Ha néha egy-egy fuvarozó a katonaló után érdeklődött, azt mondta:

- A fiamtól kaptam ajándékba, mert olyan iramba üldözik a kozák lovasokat, hogy a magyar huszárok hetenként cserélik a lovakat, s a kimustrált állományt a vitézül harcolók szülei kapják.

Ő maga - mondta - megelégszik ezzel az eggyel, de a rokonok nagy részét is ellátta a fia ehhez hasonló lovakkal.

Állításai nem voltak ellenőrizhetők, mert Domonkos Mátyás valahonnét Erdélyből származott ide Zala megyébe.

Az idős házaspár 1942 őszén kapta meg a hivatalos értesítést, hogy gyermekük „hősi halált halt a hazáért”, de Mátyás gazda megparancsolta nagyothalló feleségének, hogy tartsa ezt a titokban, mert mit szólnának a faluban: ő négy kemény évet harcolt az első világháborúban, de egy enyhe kardvágáson kívül semmi sem érte, míg a fia az első rohamnál elesett. Ahogy múltak az évek, úgy egyre inkább elmosódott mardosó bánata, de kíváncsisága annál inkább furdalta: hol, mikor, milyen hibát követhetett el a fia, hogy egy kozák megölhette.

- Nem a lóva hibázott-e a rohamnál? - tette föl a kérdést önnönmagának. - Vagy talán nem volt ideje megismerni a lovát? - latolgatta tovább. - Talán éppen ez a kanca volt alatta és én most dédelgetem.

Ilyenkor teljes erejéből végigvert az ostorral a kanca tomporán. A dőcögő kocsiról méregette az út mentén elterülő mezőket. Csataképek rémlettek föl előtte.

Hideg, őszi eső zavarta meg egy nap Domonkos Mátyást a szántásban, sietősen bízogatta hazafelé a lovat, mert úgy zuhogott a havaseső, akár a veszedelem.

Nyugtalanul aludt ezen az éjjelen. A szokottnál korábban is ébredt, sietősen húzogatta magára gönceit. Az egyik eszinyája jóformán föl sem ment a lábára, már bicegett az ajtó felé.

- Minek az a tiporcolás? - kérdezte a felesége. - Talán csak nem jönnek már az oroszok?

Megjelent/Published: ORSÓS Jakab: Átok. Romano Nyeveipe 1987. (1) 23; p.7. Elbeszélés. Mk.: Amaro Drom 1994. (4) 2; pp. 26-27.

- Azoknak már nem kell, hogy gyűjjenek, mert már itt vannak a szomszédban, Marcaliban.

- Hun? - kérdezte az asszony riadtan.

A férje közelebb hajolt az asszonyhoz és kezéből tölcserít esínálva, a fülébe ordított: - Marcaliban!

- Messze van? - kérdezte a feleség.

- Másfél napi járás, gyalogosan... - mondta Domonkos, de a nagyothalló felesége ezt nem hallotta meg, mert az utolsó szó már az ajtón kívül hangzott el.

Domonkos sietősen húzta el az istálló ajtaján a reteszt, majd meggyújtotta a viaszgyertyát. A kanca gyengén nyerített a fénylobbanásra. Elnyúlva feküdt a friss szalmán.

Domonkos a gyertyát a ló fölé tartva végiggondolta éjjeli álmát. Egyenlő távolságból indult a roham, majd egy mélyebb árok elé érve a fia lova megtorpant. Láttá álmában felbukni a H-3473-as jelzésű kancát, amely most itt feküdt előtte...

- Igen..., jól sejtettem, hogy a lovával történt valami, ami az életébe került! - mormolta elgondolkodva.

- A jó anyádba! - rúgott bele a kanca tomporába, amire az állat erőlködve feltápaszkodott. A vasvillát kapta föl, azzal kezdte ütlegetni. A kanca fájdalmasan nyerített, két lábával a jászolba ugrott. Addig ütötte, átkozta, míg a felesége hátulról meg nem fogta a karját.

- Miket csinálsz, Mátyás?! - kérdezte ijedten az asszony, miközben kicsavarta a kezéből a villát.

- Nem akart felkelni - mondta az idős ember fogát csikorgatva. - Szántani megyek ám - tette hozzá a legyőzöttek hangján.

- Jól van, na! - mondta fojtott hangon az asszony. - Éppen azért, nem kell agyonütni, ha dolgoztatni akarsz vele!

Aznap kiment a közeli dűlőbe szántani. Míg kiért, azon gondolkodott, hogy a fia, ha ismerte ennek a rohadék kancának a rossz természetét, miért nem vált meg tőle?

- Mennyi jó tanácsot adtam neki, mihelyt megtudtam, hogy a huszárokhoz sorozták! Én magam hány rossz lovat eltüntettem magam alól: kölest tettem a fülébe vagy a patáját jól megkalapáltam és azonnal kieserélték alólam.

Gondolataival viaskodva állt neki szántani. Egy ormóflan gyertyánfa-husáanggal ütlegetve biztatta a kancát:

- Gyű, az anyádba dögöltél volna! Ne! Húzd meg, mert úgyis agyonverlek! Gyű! Átok! - biztatta a sovány lovat, melynek kiálló oldalbordái az erőlködéstől kifeszültek.

A cigánytanya ott húzódott az erdő szegélyén. A harminc földbevált kunyhó egyikeben laktunk mi is. Domonkos hangoskodása kicsalt bennünket jól fűtött vackunkból, a közelébe lopakodtunk. Sajnálkozva néztük a sovány lovat, ahogy elesigázott testére gazdája mérte a biztató ütésekkel. Már jókora serdülő lány voltam, az apróbb gyerekek hallgattak rám. Rájuk parancsoltam:

- Azonnal elkotródjatok, mert ez a bácsi gonosz ember.

Ekkor a ló fájdalmában nyeríteni kezdett. A kicsinyek ijedten kapták fel a fejüket.

- Gyorsan! Gyorsan! - hessegettem a gyerekeket, hogy megmentsem őket a kínzás látványától.

Apám a kunyhók közül nézte a szenvedő lovat meg a kínlódó embert.

- Megvehetnénk ezt a szegény lovat! - kérleltem apámat.

- Honnét tudod, hogy eladó? - kérdezte apám kétkedve.

- Én úgy érzem, hogy az az ember azért veri, mert nem szereti.

A szántás befejeztével az idős ember a cigánytanyát átszelő dűlőúton hajtott végig.

Apám a kocsilöcsbe kapaszkodva jó darabon kísérte a parasztot. Amikor harmadnapon gondterhelten hazavezette Átkot, úgy éreztem, hogy apám csak engem szeret igazán a nyolc testvérem közül.

Egy elnyűtt akácfahez kötötte a lovat. Mi csapatostul elindultunk az erdőbe, hogy száraz fűvet szedjünk. Egy-egy marékkal tértünk vissza és tenyerünkbe tettük a „lovunkat”. Egyébként minden gyerek így mondta: a „lovunk”.

Átok testén vastag hurkákban kígyóztak az ütések nyomai. Kezünket összekulcsolva átkokat szótunk a kegyetlen emberre és kértük a Szűz Máriát, hogy hallgassa meg könyörgéseinket:

- *Szkump Szfntameria aj vzutt se o fkat omulá? Csesirem noj kupij hl bács pomulá!* (Szent Máriánk, látod mit cselekedett az az ember és mi gyerekek kérünk, hogy büntesd meg!)

- Milyen okos! - dicsérgettük, mikor reszelős nyelvvel Átok megérintette a tenyerünket és elárvult világoskék szemével ránk bámult. Éjszakára apám rongyokkal lefedte a testét és a közeli szérűskertből szalmát hozott alája. Reggelre így is remegett a hidegtől. Vagy három-négy éjszakát töltött Átok a szabadban. Egy délelőttön olyan postásféle ember kereste apámat és hosszan beszélgetve nézegették a lovunkat. Majd apám eloldotta a fától a lovat és a látogatójával együtt a falu felé indultak. Este volt már, mikor apám hazatért. Elújságolta anyámnak, hogy ezután Átokkal hordja a község a postáját a vasútállomásra, mert megdőglött a postahivatal lova. Így aztán nem volt más választás, csak Átok.

Apám naponta ment a faluba, a postakocsi elé fogni a lovát. A hat kilométernyire lévő vasútállomásra fuvarozta a csomagokat, leveleket.

Vagy két hét elteltével, egy kora reggelen apám zokogva mondta anyámnak, hogy a harminc családból csak mi maradtunk a tanyán, mert az éjjel elvitték a többiek a nyilasok. A szokottnál korábban ment a postára, de senki se tudott semmit az elhurcoltáról. Az állomáson a postás fogadta apámat:

- Szerencséd van, Kálmán, ezzel a lóval, mert ha nem te hordod a postát, hát téged sem hagynak meg magnak.

Ettől a naptól kezdve apám a faluban bérelt a ló számára egy jó meleg istállót. Ő is és mi is féltettük Átkot; ha megbetegszik, minket azonnal deportálnak. Ami kevés kis pénzt kapott a postától, azért zabot, szénát vett a lónak, mert inkább mi élhetünk, mintsem a lónak baja történjék. Apám most már éjszakára sem jött haza, mert attól is tartott, hogy valaki bosszúból agyonveri Átkot. Ugyanakkor minket is sajnált, féltett. Hamarosan döntést hoztak anyámmal, mindannyian a faluba költözünk, együtt lakunk Átokkal az istállóban. Reggelenként szalmacsutakkal dörzsöltük a testét, a patát lemostuk, majd ronggyal szárazra töröltük.

- A szemét is töröljétek meg - parancsolta ránk apám - mert akkor messzebb lát a ló!

Az ütések nyomai már eltűntek a testéről, fényesedni kezdett szőré. Egyre sűrűbben nyiritett is, meg nagyokat bőfögött. Apám éjjelenként többször felkelt, szénát tett Átok elé, mert állandóan evett. 1945 májusáig hordta a postát, május 13-án kimúlt. Még most sincs szívem azt mondani megdőglött, mert ez a ló mentette meg a családunk életét. Azok közül, akiket azon az éjszakán elvittek, senki sem tért vissza!

Úgy éjfél tájban kocsira tettük, eltoltuk egy közeli, gyönyörű fenyveserdőbe. Ott ástuk meg a helyét szegénynek! Még virágot is szórtunk a sírjára és szép erdei mohával egyelővé tettük az erdei föld színével. Még utána is sokáig sirattuk megmentőnket.

A faluban senki sem tudta, hogy Átok hol van eltemetve. Azt mondták a falusiak, hogy megettük. Isten vegye el a szemem világát, ha a cigányok megeszik a lovat! A magyarok inkább, de azok se mind. Hát ilyen szerencsénk volt nekünk azzal a katonalóval.

ORSÓS JAKAB

E armaj

And-o kotaorthem Zala numa duj grast ačhile tal o dujto maripo, jekh ke pošta sas o kaver pale jekhe phure gažesqo sas, kon dilâjas kaj lesqo čhavo mulas ko fronto. Vaš pesqe čhavesqo meripo p-o grast xojavelas, but marelas les. Ando gav jekhe rromesqe čhavorre sininde e grastes kaj kabor marel les o gòro thaj mangle penqe dades te kinel les. Ado grast slobodisardās lenqo trajo kathar o meripo ke le grasteča ingrenas e pošta pal odi kanak mulas odo grast savo ke pošta sas. Andar o gav sa ingerde le rromen, feri len na.

JAKAB ORSÓS

Curse

Only two horses remained in a tiny village in Zala county, one at the post office and the other an old charger. The owner of the latter, an old peasant, went mad when he got news of his son being killed on the front. He blamed his son's death upon the horse and kept beating it.

The children of a Gypsy living in the village took pity on the horse and got their father to buy it. The horse then saved the family's life because it delivered the mail from the station when the post horse had died. The rest of the Gypsy villagers were deported, and only their family was spared.

Fiam, csak nyugodjál meg... *

- Orsós Lajos mondja -

Kárpótlás ügyben kaptam én egy hatósági bizonyítványt. Énnekem vót tizenegyezer valamennyi a nyugdíjam, közbe kéccer is vót emelés, hát most a boldog Isten tudja aztal, hogy ez a hétszázötven forint benne van-e. Január huszonhatodikán postázták nekem ezt a hatósági bizonyítványt, harmincezer egyszázötvenöt forintot kaptam én, aszongya, hogy február tizennegyedikén. Most akkor nem vagyok tisztába azzal, hogy ez a pénz volna a kárpótlás visszamenőleg? Nem gyün ki... sehogyan sem gyün ki, akárhogyan számolom. Én a kérvényemet beadtam kilenevenhárom június tizenkettedikén, aztán most januárban kaptam meg a pénzt. De ehhez semmi az égadta világon nem gyütt, hogy ez milyen pénz, meg az sem, hogy mikortól folyósítják.

A születésfalumból, Várkeszöről deportáltak. Az apám nem tartózkodott otthon, a hátyám a fronton vót. Tizennyolc éves fejjel vittek el engem. Hogy hogyan is vót ez? Tessék csak megérteni, meghallgatni! Munkaszógalatosok vótak ott nálunk, hát Isten tudja honnan, Bácska, Baja környékéről menekütek a front elü. Mindenféle szedett banda, vót azokba románok, csehek, lengyelek, mindenféle vót. Akiket elfogdostak, aztán munkatáborokba helyezték őket. Várkesző alatt folyik el a Rába folyó, azt gondúták, hogy ott az orosz majd meg tudják állítani. Tankesapdákat meg mindenféle lövészárkokat csináltak ezek a személyek. Az a környék, az mind mozgósítva vót szintén erre a munkára. Hát osztán ugye nagy tél vót, nagy hó vót, hidegek vótak, legalább hatvan-hetven centi fagyva vót a földnek. A ruházat se vót meg ahho képest, ahogyan köllött volna ötözködni, meg a lábbeli se. Hárman vagy négyen megtagadtuk, hogy nem megyünk másnap. Ugye már az a nyilasvilág vót, gyütt egy ilyen karszalagos. Rendesen katonakarabéllyal közlekedett a faluban, nagyon moeskos, csúnya ember vót. Aszonta megtrizedeli a falut. Háborús viszonyok vótak, a nyilasok mindent végbevihettek. Fölszólítottak engem - anyám vót otthon meg a lánytestvéreim -, hogy hónap, ha nem menek munkára, lássam a következesit. Hát mondom, mihelyst nekem adnak fölszerelést, ruhát, lábbelit, hajlandó vagyok. De annélkü nem. Hát osztán nem mentem én. Nem is kaptam több felszólítást. Ez történt valamikor így hétvégén. Péntek vót-e, csütörtök vót-e? Valahogy ez idő tájt vót. Egyszer csak ott lett két csendör Magyarencsről. Onnajt gyütt az őrség ki. Név szerint ezt keressük! Én vagyok az. Na, pakolj, ötözz, aztán gyüssz velünk! Bekísértek Magyarencsre a laktanyába. Ott vótam egy hétig. Gyalogosan kísértek. Emezeket meg, mer négyen vótunk, akik megtagadtuk, azokat meg hármójukat teherautó vitte el. Egy nappal előbb, mint engem. Én azokkal aztán később nem találkoztam se Sárváron, sehol. Kettő hazagyütt belőlünk, kettő meg odaveszett.

Ott a csendőrségnél vágtam a fát körülbelül egy hétig. Jó ellátásom vót. A laktanya-parancsnok meg a felesége eléggé mellém is állt, adott enni, minden, nem szólhattam rá

Megjelent/*Published*: TAMÁS Amaryllis: Fiam, csak nyugodjál meg... Orsós Lajos élettörténete. Amaro Drom 1995. (V) 12; pp. 12-13.

egyét sem. Osztan annyira megbátorodtam má, hogy hát: tiszthelyettes úr, mi lesz az én sorsom? Hazamchetek én? Fiam csak nyugodjál meg, aszongya, majd elgyün annak is az ideje. Aztán egyszer csak gyütt egy teherautó, egy ilyen honvédségi autó, elvittek Sárvárra. Ott vót valami seprűgyár meg talicskagyár. Elöttünk németek vótak abba, a fene tudja aztán hova mentek, úgyhogy a munkaszógalatosok lettek oda betelepítve. Január másodika vót, hogy engem elvittek, negyvenhárom január másodika, ott vótam egész május végéig. Sánccárkokat csinátunk. Lövészárkot. De ruha, lábbeli megvót. Egyik fajtájának civilruha, a másiknak meg komisszárbakancs, eszma, ahogyan hozzá tudunk jutni. Én is kaptam jó erős honvédségi bakancsot. Az ellátás nagyon gyér vót, reggel rántottleves, mindig avvót, beleszeltünk egy kis kenyeret, akkor aztán ki a sánccárkba... Akármilyen hideg vót, tűzrakásról szó se lehetett, pedig egy nagy erdő vót emellett. Má amikor sötétedett be, akkor be köllött mennünk a talicskagyárba, ahol el vótunk szállásolva szénán, szalmán. Én má bízam, hogy hazagyühetek. Akkor május végén bevagoníroztak bennünket, rendes marhavagonba. Se pad, se ez, se az, hanem csak álldigáltunk benne. De még az ablakok is be vótak csínyáva tuskédróttal. Oszt elvittek Szombathely mellé. Sitkére. Ott ugyanazt csinátuk.

Féltünk. Féltünk, hát mind fiatal fejjel vótunk. Egy parancsnoktúl egy szóval kérdeztem csak, hogy mi lesz velünk, mi lesz a sorsunk, miért ilyen mostoha ellátásban részesítenek bennünket, aszonta, befogd a szádát, mert azonnal ki leszel löve! Annyira bennünk vót a félelem, hogy valósággal egymástól is féltünk. Borzasztó helyzet vót.

Na aztán megérkeztünk Linzbe. Hatalmas zsidó táborokat csinátunk, barakkokat. Mivelünk építették. A szükséges anyagot mink hordtuk oda. Nagy depókban vót a deszka, a padló garmadákban. Azok gyűjtőtáborok vótak. És onnan vitték őket Dachaubá. Itt Linzben is vót ilyen gyűjtőtábor, sőt Klagenfurtban is vót. Hosszabban vót egy-egy ilyen láger, mint ez a falú hossza. Mi csak az előkészítők vótunk, a földmunkákat csinátuk, énnekem semmi szakmám nem vót, azt egy segédmunkás is el tudta végezni. Nem köllött ahho szakma.

Féltünk. Nem mertünk egymásnak se nyilatkozni, még ha az ember tudott is valamit, akkó se, mert a lágerparancsnokok állandóan fürkészték. Két ember mikor szemközt fordút, hogy elbeszélgetne, akkor mingyá nyomták vissza őket munkára. Vót kutyakorbács!

Latrinákat ástunk, pócegödöröket, hosszán, legalább húsz-harminc-negyven méter hosszút, akik meg már meg vótak telve, azokat meg takartuk vissza. Linzből autóval vitték tovább Klagenfurtba, amennyi fölfért. Ott is ugyanazt csinátuk. Tudtuk, az idősök elmondták, hogy itt az előkészületek folynak. Na de én legalábbis egyetlenegy nem láttam, hogy egy zsidót odahoztak vóna, vagy egy cigányt, vagy más nemzetségüt abba a lágerba, amiket mink építettünk. Azokba a lágerokba tömték bele őket, amik már előbb készen vótak. És onnajt tötötték fel a hamvasztókamrákat Dachauban.

Június vége vót, aratás. Az az idő vót. Aztán akkor ott vótunk egészen '45 februárig. S akkor minden további nélkül bevagoníroztak bennünket, és ugyanarra az állomáshelyre tettek le, ahonnajt elvittek. Sárvárra.

Már többször elgondúkodtam azon, hogy én a véletlenem menekütem meg. Mer ha lett vóna több cigány ott, biztos, hogy én is ott kötöttem vóna ki. Biztos igaz! A szomszéd községben, Marcaltón, élt három vagy négy zsidó család, azokat is elvitték - míg én még otthon vótam - Komáromba. A Csillagvárba gyűjtötték arról a környékről az összes zsidókat. Egyházaskeszőn, a szomszéd faluban is vót két zsidó család, azokat is odavitték Komáromba. Csillagvár, mondják, hogy hatalmas, húsz-huszonötezer befogadóképességű, úgy lehet elképzelni, mintha egy nagy híd vóna. És avvót átalakítva zsidó gyűjtőnek. És onnan vagonírozták, mikor hát mennyit tudtak, Auschwitzba meg Dachaubá.

Az apámnak meg olyan szerencséje vót, hogy az negyvenbe lengyelek mellett vót. Hát ugye itt vótak foglyok a lengyelek. Fertőszentmiklós, Bregenyusztza, Fertőd - az Esterházy uraságnak a kastélyaiban. Apámat bevonútták a lengyelek mellé őrnék. Ott megismerkedett a győri püspöknek az erdőmérnökével - századosi rangban vót, az vezette a szögálatot. Egész nagy ismeretségbe kerűtek és nem vitték el az apámat, mert egy szerencséje vót nekije. Fölszólitotta az erdőmérnök, Tóth Jenő nevezetű, hogy Fertőrákoson van a püspökségnek egy hatalmas nagy erdeje, aszongya, megkérem Orsós bácsi, menjen el oda, ott teljes ellátása meglesz, szállás, minden, maga menjen el szépen oda dógozni. Én magát megmentem. Ha nem fogaggya el esztet, aszongya, akkor rövid időn belül magukat összeszedik, elviszik. Így asztán aszongya, megmenekülhet. Hát az apám odakerűt. Ott dógozott. Az egész olyan otthonias vót. Meg hát megértette az idők szavait. Bányafákat csinát. Ki vótak a fák termelve, ű csak lehéjazta, kérgetzte... Ahogyan a front közeledett, hanyagóták az összeszedéseket má... Talán nem vót idejük... Hát osztán édesapám így kerűt haza.

A bátyám meg a fronton vót. Tizenkilences az is... Ammeg asztán negyvennégyben valamikor fagyással kerűt haza, valahun a Donnál fagytak el a lábai. Négy évig vót a fronton. Orsós Imre az, a legidősebb köztünk. Hetvenhat éves most.

Így szabadút meg, így menekűt meg az apám is, a bátyám..., meg hát mondom én is így szabadútam meg. Akkor is tudtam, ha valamelyik táborba bevágnak, vagy ott pusztulok el, vagy pediglen engem is hamvasztókemencébe pusztítanak el. Visszagondulok rá, hát én el vótam készűve... Nem pontosan íppeg gyerekfejjel gondúkodtam má', minden nap azon.... má' mikor este vót, na hála Isten, megmenekűtünk. Nade mi lesz holnap?

Evvél a kárpótlási dologgal meg egy van. Énnekem semmiféle dokumentumpapírom nem vót arrú, hogy engem bevonúttatott a csendőrség. Hát elmentem én a születésfalumba, hogy nem igazolnák-e énnekem, mert tuggyak asztat jól, hogy engem a csendőrség elvitt az apám házátú... Tuggyuk, tuggyuk, igazojjuk is. És igazolták is, és el lett küdve. Hát énnekem halvány sejtelmem sem vót, hogy ott meg, a Levéltárban, hogy megvan. És megvót. Tehát akkor mégis valami följegyzések énnekem ott vótak. És csak csudálatos, hogy hát hunnajt vették esztet elő? Majdhogynem két évbe tellett, mire énnekem esztet a hatósági bizonyítványt elküldték. Űdö kellett ugye nekik, hogy ezt kikeressék. Az első kárpótláskor még avvót, hogy csak aki a keleti fronton vót fogságban vagy munkaszögálatos, a' követelhet csak kárpótlást. Hogy azok nem vótak olyan mostoha sorba, akik nyugaton vótak. Hogy azoknak más vót az ellátásuk. Dehogy vót más! Semmive se... csak íppeg az, hogy nem fűtyűt a golyó a feje fölött... Csak ez vót a különbség. De vót szenvedés, vót szenvedés..., vót. Főleg én akkor ijedtem meg Klagenfurtban, mikor beütött oda a lágerba a vírus, a hastífusz. Vitte a népet, mint a legyek úgy hullottak. Hát el lehet képzelni, az a latrina ahogy ki vót ásva, - mongyuk olyan másfél vagy két méter szélességben -, aztán ilyen södfaszzerűség vót ráépítve, arra űt, aki végezte a dógát. És annyira el vót má a nép gyengűve, hogy hanyatt meg bele... az aknába, oszt benn is maradt. Klórmésszel leöntötték, asztán aszt a részt be köllött takarni. Hát mink azokat a munkákat végeztük. Én má nem is gondútam, hogy hazakerűhetek. Azt a kinszenvedést, azt az éhezést, azt a fázást, meg azt a félcimet! Ha talán így idősebb fejjel tudtam vóna gondúkodni, bele is bolondútam vóna. Hallottuk mi későbben, hogy a zsidókat este... Tízszet nyomtak bele egyszerre a gázkemencébe. Mint a marhacsordákat úgy hajtották oda be... Oszt akkor rázárták azt a betonajtót..., egy nyikkanás se vót... Ez tudom, hogy mind létezett.

Azok a zsidó családok - Marcalton is vót három család - azok is odalettek, még csak családtagjuk se jött vissza. Egyházaskeszőn két család vót, azokból se jött haza egy se. Ott

vótak a szanyī muzsikuscigányok, tizenöt-húsz család. Teljes tisztára elsöpörték őket. Egyetlenegy se gyűtt belőle meg. De nem ám...

A családomban... édesanyámnak két testvérgye, családdal együtt odaveszett. Mind az egész odaveszett. Kónyiak vótak, Győr megyeiek. Isten tuggya, hová szállították őket. Elvitték őket gyűjtőtáborokba, miután félrakták őket autóra, vagy vonatra rakták őket, vagonokba. Aztán mikor rájuk került a sor, be a gázkemencébe... Nem tuggyuk, hol haltak meg. Azokról aztán frás se jött.

Ez a kártalanítás ... hát ha mondhatnánk azt, hogy sérti a személyiségi jogainkat, az a valóságnak megfelelő. Na dehát mink követelhetünk-e bármit? Nem mongyák-e asztat, örüljetelek, hogy ennyit is kaptatok? Máma a szegényember - semmi. Valamilyen érték vót. Nem érték ám avva egyet, hogy állandóan mindig a kisebbségek jogairól beszélnek... De lehetséges, hogy most is ugyanaz lesz a szegény osztályú néppel, mint ahogy vót háború alatt. Az ország akkor is le volt szegényedve... ünékik asztat tudni kellett vóna, tutták is, biztos, hogy tutták..., akkor pedig nem lett vóna szabad kezdeményezni, hogy az elmúlt időket kárpótoljuk.

Lejegyezte: Tamás Amaryllis
Pápasalamon, 1995. szeptember 1.

TAMÁS AMARYLLIS

Na xa xoli moro éhavo...

- vakerele o Orsós Jakab -

Paš e Rába bešelas le Orsós Jakabesqo dad, kas inkestesqe ingerde kathar o berš 1940. And-o Fertőrákos éhingerlas o thule kašta le bñāqe. Lesqo phral ži ko 1944-to berš inkesto sas, khère bičhaldé les ke pahunde lesqe punre ko rusiko fronto.

Le terne Orsós Lajošes ando berš 1943 ingerde butaqe-inkestesqe and-o Sárvár, pal odi and-e Sitke šanco te hunavel. Athar ingerde les and-o Lintz, maj and-o Klagenfurt, kathe phuvjaqi buti kerelas vaš o lāgerā. Barrabarr has o trajo odole manušenqe saven pe aver themenqe phuvā ingerde thaj save ande kherutne lāgeri trubunde le bešen. Bokhāvenas, šilāvenas, kathar o tifusi but mule, te sas varisó bajo athoska šelenca marenas len.

TAMÁS AMARYLLIS

Calm down, son...

- Lajos Orsós says -

The father of Lajos Orsós by the river Rába was a soldier from 1940, first serving as a guard and then making mine-props in the episcopal woods at Fertőrákos. His brother was a soldier until 1944 when he was discharged with frostbitten feet from the front.

Young Lajos Orsós was taken to forced labour in 1943 to dig trenches at Sárvár and later at Sitke. They were taken to Linz and Klagenfurt where they did the earthwork for the collecting camp. The living conditions of forced labourers taken to the west were similar to those at home. They starved, froze, they were decimated by typhoid fever, and they were disciplined by the dogwhip.

A kezükbe voltunk...

Hogy kerültem ide? Hát, mit mondjak magának? Az én apukám meghalt negyvenegybe a fronton. Ott maradtunk anyuval és a nagypapával. Három testvérek voltunk. Itt laktunk Paks mellett. És onnét elkerültünk olyan messzire, Esztergom megyébe, mer' ott volt munka a férfiaknak. Ilyen bányafát csináltak. Így hát odaköltöztünk. És akkor, amikor bejött a háború, el kellett hagyjuk az otthonunkat. El kellett menekedni a front elől.

És akkor elmenekedtünk odébb, egy másik községbe. Úgy hívták, Mogyorós. Hát, Tokod mellett volt ez. Ott voltunk egy darabig, és akkor onnét kezdtek elvinni bennünket a németek.

Kilenc éves voltam akkor. Harmincötbe születtem, hát csakis kilenc éves lehettem. Ez Karácsony után volt, hogy ki kellett menekedjünk a hajlékunkból, és egész áprilisig tartott. Húsvét nagyszombatján szabadultunk föl.

Úgyhogy én mondhatom, hogy megjártam a nagyvilágot. Mer' hurcoltak gyalog bennünket, vittek. Elvittek Esztergomon át Komáromig. Ott voltunk hat hétig. Onnét meg vittek tovább. Győr, Nagymegyér, úgy, Galántáig. Az oroszok szabadítottak fel, de akkor má' otthagytak, elmenekedtek ők is, ezek a nyilasok, akik kísértek. És akkor, képzelje el, három hétig gyalog jöttünk hazáig.

A nyilasok köréfojták a lakásokat, ahol laktunk, és nem volt szabad senkinek se onnan elmenni. Akkor elvittek, elhajtottak bennünket. Ami volt olyan cucc, kocsira rakták a holminkat és elvittek Tokodig. És akkor onnét csak úgy kísértek. Volt egy koesi, azt úgy húzták az emberek Komáromig. Aki nem bírta menni, a gyerekek, vagy aki má' nyomorék, tehetetlen volt, azt fejbe lötték és beledobták a vízbe. Még a piciket is. A sógornémnek a kishúga, tán hat vagy hét hetes volt. Az apjának bele kellett dobnia a vízbe. Száraz Gyuri bácsi volt az apja. Sirt és aszonta, inkább őt, mint a picikét. Mer' a puskát rászegezték.

Sokan meghaltak. Komáromba is volt, aki meghalt. A Palkónénak a nagypapája is, meg másfajta cigányok is. Az egyikre háromszor is rálöttek. Volt egy nagyon szép, erős asszony a szekszárdiak között. Nem bírta menni, azt is fejbe lötték és beledobták a vízbe. Volt egy öreg, Lajos bácsi, itt van eltemetve. Annak az összes családját elvitték, agyonlőtték és beledobták a vízbe. Belelőtték abba a folyóba. Azt is tudom, hogy Vágnak hívták azt a folyót. Mert a Vág hídon kísértek át bennünket.

Hideg volt, tél volt. Azt tekerték magukra, amit találtak, rongyokat. Nem volt cipőnk abba az időbe. Örültünk, hogy valahogy pihentünk, akkor el is aludtunk. Ütöttek-verték, úgy kísértek bennünket.

Komáromba ilyen barakkok voltak. Fák voltak a tetejükön, épületek voltak. Voltak ott lengyelek, magyar katonák, mindenféle ember. Hat hétig voltunk ott. És akkor onnét elkezdtek kísérni bennünket. Éjjel-nappal hajtottak. Néha volt, hogy találtunk a köves út szélén egy kis száraz kenyérhéjat vagy valamit. Felvettük, és azt is megettük. Vízet ott ittunk, ahol találtunk, a patakából vagy a koesinyomból.

A táborban olyan levest adtak, mint a mosogatóvíz. Babot. Egyszer aszonták, hogy kutya volt a babban megfőzve. Máskor nem volt hús a babban. Hogy igaz vagy nem igaz, nem tudom, de sokan állították az öregek közül. Hogy ez ennek és ennek az öregnek a kutyája. Az egyik öregembernek volt egy nagy fehér kutyája, hogy azt főzték meg. Nem

tudom.

Tisztálkodni nem lehetett. Vécé volt a barakkokban és direkt volt egy vécébíró, akit a németek választottak. Má' nem él az az öreg, Faddon lakott az a Gyuri bácsi. Ő vigyázott a vécére, hogy aki valamit csinált vele, azzal felsúroltatta, rendbe tetette.

Csak a gyerekek maradtak a táborban. A férfiakkal és az asszonyokkal dolgoztattak. Volt, akivel bunkert ásattak. Kísérték őket, kinek hová kellett mennie dolgozni Komáromba, mert az egy nagy város. Nyilasok kísérték őket, meg sötétkék ruhás rendőrfélék.

Ott Esztergomba sokan voltunk. Nemcsak Mogyorósról, hanem más falukból is összeszedték, akik arra laktak. Ezeket a muzikusokat. Mer' ugye hát nem csak a mi fajtánkbéli cigányok vannak ugye. A mi nyelvünk ugye a román. Akkor van emez, a kolompár és van ez a muzikus cigány. Ez nem tud kolompárul se, heásul se, csak magyarul.

Sose felejttem: Egy kis erdőbe, ilyen nagy boglyába ki volt ömölve az étel. Tudja, biztos ott főztek. Ilyen sárgaborsó. Mindenki odarohant, ahogy tudtak, a markukkal rakták, amibe tudták, vagy a zsebükbe vagy edényekbe. Nagymegyerbe ilyen disznók, hízók voltak. Találtunk ott kukoricát. Csináltak tüzet ottan, és megsütötték a parázsba, abba a forró hamuba és azt ettük.

Galántánál jöttek az oroszok. A nyilasok elmenekültek. Volt, aki mankón, mintha nyomorultak lettek volna. Akinek az anyját agyonlőtték, még szidta is, meg mondta is: "Ni, most mankón megy!" – aszondja, mert tette magát, hogy nyomorult. Az, aki kísért bennünket.

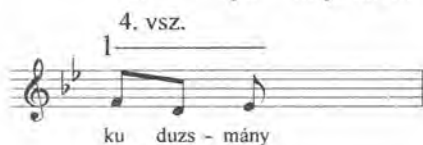
Gyalog jöttünk haza, végig. Pesten a Lánchíd alatt ott a fűn, ott aludtunk. Csak mi voltunk, nagypapa, anyu, meg mi, a három gyerek. Eljöttünk Százhalombattáig. S akkor ott mondták, hogy Eresibe él anyunak a testvére. Ott háltunk Százhalombattán, ilyen másfajta cigányok voltak, de adtak szállást, meg adtak enni. Punyát csináltak, adtak. Hát ugye éhesek voltunk, megmondom, ahogy van. Mer' nem lehetett kapni kenyeret se nagyon. Szegénység volt ugye, mert háború volt. Az az asszony megkínált bennünket, ott aludtunk és úgy indultunk el. Eresibe találkoztunk a legtöbbször, a rokonsággal. Mer' anyunak a nénje ott lakott Eresibe, és oda mentünk. És akkor ott találkoztunk, az a sok nép, akiket elhajtottak. Nagy rét volt a Duna-parton, és akkor ott az asszonyok mostak, tisztálkodtunk, mert ugye korábban nem lehetett. Egész télen, mit mondjak magának, gondolhatja, hogy néztünk ki.

Út közben kértünk enni az oroszoktól. Anyu kített bennünket, a Janesit, az öcsémet és engem, mert anyu ugye félt az oroszoktól. Tokod környékén nem volt kenyér. Adtak az oroszok, mert szántak bennünket. Ilyen kis ételhordóba főtt búzát rakott a szakács, ilyen nagy merőkanállal, hogy együnk.

Eresibe ott voltunk legalább egy-két hétig. És akkor jöttünk Sárbogárdig. Ott fölszálltunk egy marhaszállító vonatra és akkor úgy jöttünk idáig, Kölesd-Tengelicig. Mer' a papának ott lakott a sógora. Nagymamának a testvére. Itt is laktak többen a falu alatt, Szedresbe. Valami nyole-kilenc család lakott itt. És akkor ide jöttünk.

Ennek az éneknek a szövegét akkorába találták ki. Gyakran mondja Janesi is, a testvérem. Ez nem hamis ének, mer' ez igaz volt. Hát nem a kezükbe voltunk? Nem akartak megölni bennünket?

Parlando ♩ = cca 100

2. dá Dá tri orj ám dát szá mor, māj,
Dän puskā dā dän pistol, māj,
Dän puskā dā dän pistol, māj,
Dän mǎnylye nyémcilor, māj.

3. ǎj dá Firéj, májká - m, blásztámátá,
Dá lá sjé m - áj fákut fátá,
Sjé - j nu m - áj fákut fisjor, māj,
Szǎ ja lume p - on pisjor, māj?!

4. dá Mǎ duk, mǎ duk pǎn ákászǎ,
Szǎ vǎd jo dá sjé - j ákászǎ,
éj dá Nu jé benyé, nuj nurok, māj,
Kǎ misz ku duzsmány - intr - on lok, māj.

Erdő, erdő, de magos vagy,
Éldesanyám, de messze vagy,
Ezt az erdőt levágatom,
Édesanyám látogatom.

de Erdő, erdő, de magos vagy,
Éldesanyám, de messze vagy,
Ezt az erdőt *de* levágatom,
Și pã maica-m látogatom.

2. Háromszor kellett meghalnom,
A puskától, a pisztolytól,
A puskától, a pisztolytól,
A németek haragjától.

2. *da* Da tri ori am dat sã mor, mãi,
Dãn pușcã dã dãn piștol, mãi,
Dãn pușcã dã dãn piștol, mãi,
Dãn mãn'il'e n'emților, mãi.

3. Légy átkozott, édesanyám,
Miért szültél engem lánynak,
Miért nem szültél fiúnak,
Hogy egy lábom is megtartsam a
világot?!

3. *ai da* Firei, maica-m, blãstãmatã,
Da la ș'e m-ai fãcut fatã,
Ș'e-i nu m-ai fãcut fiș'or, mãi,
Sã iõ lume p-on piș'or, mãi?!

4. Megyek, megyek hazafelé,
Hogy lássam, hogy mi van otthon,
Nem jó nekem, nincs szerencsém,
Mert az ellenségeimmel élek együtt

4. *da* Mã duc, mã duc pãn acasã,
Sã vãd iõ da ș'e-i acasã,
ei da Nu ie ben'e, nui nuroc, mãi,
Cã mis cu dujman'-intr-on loc, mãi.

Szedres (Tolna), 1997. október 8.: Kalányos Józsefné László Borbála, sz. 1935. Dunaszentbenedek.; Gyűjtő: KOVALCSIK Katalin és KONRÁD Imre.; Magyar szöveglejegyzés: BARTHA Csilla. Szerkesztett változat és zenei lejegyzés, beás szöveg, román alapú átírás: KOVALCSIK Katalin., Szöveg: MTA ZTI CD 0380. 5473a-5. Dal: 5473a-1.

KOVALCSIK KATALIN

Ande lenge vasta samas...

O dad e beășkinãqo inkesto sas, mulas p-o fronto and-o berș 1941. Voj 9 berșenqj sas kanak k-o krečuno and-o 1944-to berș ingerde laqe familia and-o Komarom. Kothar inke majdur mangle te bičhalen len, de Galantaŝe ando grastornaj k-o berș 1945 palal reslas len o fronto, thaj o inkeste save losarenas pe lenŝe nașletar, ke daranas kathar o ruso. But kerke dukha xale žikaj resle and-o Ercsi ke penqe manuša. K-o drom le rusura thaj o roma pomižin' nas len manreča thaj sojimasqe thaneča. E romni jekhe gilãca so athoska biandilas phandel pesqe vörba. *Adi na xoxamni gili si, adi čači sas. Na ande lenge vast samas? Na mangle te mudaren amen?* – phenel.

KATALIN KOVALCSIK

We were in their hands...

The father of the Boyash woman telling her memories was a soldier killed in action in 1941. She was 9 when her family was taken to Komárom at Christmas 1944. Their group was driven from there westwards, but at Galánta the front caught them and the Hungarian fascists guarding them fled the Russians.

After much tribulation, the small family got to the kinfolk in Ercsi. On their way, Russians and Gypsies helped them with food and shelter. The woman ended her story with a song that arose in those days: *This is no false song, for it was true. Weren't we in their hands? Didn't they want to kill us?* she asks.

**A HOLOKAUSZT A CIGÁNY FOLKLÓRBAN
HOLOKAUST AND-O RROMANO FOLKLÒRO
THE HOLOCAUST IN GYPSY FOLKLORE**

JARKO JOVANOVIĆ

Opre Roma

Cigány Himnusz

Gélom, gélom lungone dromencá,
Malagyilem báhtále romencá.
Háj Romále kathar tume aven,
Le cárenca, báhtále dromencá.
Háj, Romále! Háj, Sávále!
Háj, Romále! Háj, Sávále!

Vi mán száz ek bárí familijá,
Mudárgyalá e kályi légijá.
Aven máncá szá lumáke romá.
Háj te putrász le románe dromá.
Áke vreme, ustyi rom ákáná,
Te hutrászá máj misto kerászá.
Háj, Romále! Háj, Sávále!
Háj, Romále! Háj, Sávále!

Mentem, mentem végtelen utakra,
találkoztam boldog cigányokkal.
Hej cigányok, honnan, merről jöttök,
mely országból, milyen szerencsével.
Hej cigányok! Hej testvérek!
Hej cigányok! Hej testvérek!

Volt nékem is rég egy nagy családom,
legyilkolták fekete légiók.
Menjünk együtt világ cigányai,
nyissuk meg a cigányok útjait.
Ébredjetek, keljetek testvérek,
együtt leszünk és együtt lesz erőnk.
Hej cigányok! Hej testvérek!
Hej cigányok! Hej testvérek!

Megjelent/Published: JOVANOVIĆ, Jarko (DARÓCZI Ágnes nyersfordítása alapján a magyar nyelvű változatot OSZTOJKÁN Béla készítette): Opre Roma. Cigány himnusz. Világunk 1999. (I) 8; pp. 19.

Hitler ballada

Hej, cigányok, de / bácskaiak,
Hosszú úton jaj /mind elhulltak hej!
Gyerünk, Jankó, hej / komisz az élet,
Hozd gyermeked / s a feleséged, hej!
Jön a német de / bombavetőkkal,
Jön a német / aknavetőkkel hej!
Itt van, Hitler, hej / mit tesz velünk?
Mire szántad, jajj, / Hitler, a népünk? Hej!
Szól a puska, de / fut a sok cigány,
Golyó fűtyül, / jaj, hova futsz mán? hej!
Nyisd ki, Hitler / hej a kapudat,
Had' lássam meg a / kis családomat, hej!
Add vissza hej, a / dunnám, a párnám,
Mert megfagy, jaj, / a rajkó immán. Hej!
Hej, cigányok, de / bácskaiak,
Hosszú úton jaj / mind elhulltak, hej!

Megjelent/*Published*: ERDŐS Kamill (gyűjt.) – LÜKŐ Gábor (ford.): Hitler ballada. (Kétegyháza, cerhár törzs) In: ERDŐS Kamill: A Békés megyei cigányok és cigány dialektusok Magyarországon. Gyula, 1979. p. 33. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 72.)

Hitler – ballada

Tempo moderato

lá

Él - tek egy - szer bács - ka - i ci - gá - nyok,
Hosz - szú ú - ton el - hul - lott, a - hány volt, hej!

Bizony Jankó, nehéz ez az élet.
Sok fiad van s gyenge feleséged, hej!

Jön a német nagy bombavetőkkal,
jön a ruszki nagy aknavetőkkal, hej!

Hitler, Hitler, meg ne edd fejünket,
mivé teted szép szabad népünket, hej!

Puska kaffog, futnak a cigányok.
Hova futtok, mikor lönek rátok, hej!

Nyisd ki, Hitler, nyisd ki kapuidat,
hadd láthassam meg a családomat, hej!

Add vissza a sátort és a párnát,
mert megfagynak a szegény kis árvák, hej!

Megjelent/Published: ERDŐS Kamill (gyűjt.) – BEDE Anna (ford.): Hitler – ballada.
In: ERDŐS Kamill (gyűjt.) – BEDE Anna (ford.): Ne félj sógor... Cigányballadák és dalok.
Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1993. p. 7., kottával. Az előszót írta és a dallamokat lejegyezte:
VÉGVÁRI Rezső.

Hitler – ének

Tempo moderato

The musical score is written on two staves in treble clef. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The tempo is marked 'Tempo moderato'. The lyrics are: 'Hit - ler, Hit - ler, száll - jon rád a ron - tás,'. Above the first two notes, the syllable 'ré' is written, and above the final note, 'szí' is written. The second staff continues the melody with the lyrics: 'A - mit sze - gény ci - gá - nyok - ra hoz - tál!'. The piece ends with a double bar line.

Puska kaffog hosszú utak mentén,
A sok gyerek sírva jár az utcán.

Feleségem, eszem a zuzádat,
Nem alszol a hátam mögött ezután.

Megjelent/*Published*: ERDŐS Kamill (gyűjt.) – BEDE Anna (ford.): Hitler – ének. In: ERDŐS Kamill (gyűjt.) – BEDE Anna (ford.): Ne félj sógor... Cigányballadák és dalok. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1993. p. 28., kottával. Az előszót írta és a dallamokat lejegyezte: VÉGVÁRI Rezső.

Ala trajin a Bacskake Roma

A Bácskában nincs már cigánytelep

Ala trajin a Bacskake Roma,
I Esztremoszke mudarde pe droma.

Avoj, Hitler, asol tye seresztar,
Szo tu kerdan amare themesztar.

Puski bason, le savora nasen,
Szosztar nasen? kaj zuralesz basen.

A Bácskában nincs már cigánytelep,
Mind leölték a veszprémieket.

Megállj, Hitler, verjen ki a kórság!
Temiattad mivé lett az ország?

Mikor lönek, futnak a cigányok;
Mikor futnak, lönek csak utánuk...

Megjelent/*Published*: HAJDÚ András (gyűjt.) – DOBOS Éva (ford.): Ala trajin a Bacskake Roma. *A Bácskában nincs már cigánytelep*. In: SZEGŐ László (Vál., utószó és jegyz.): Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet. Európa, Budapest, 1977. pp. 93-94.

Mikor mentem hazafelé

Mikor mentem hazafelé,
A kapuk mind kinyílottak,
A kapuk mind kinyílottak,
Kinyíltak a kis asszonynak.

Szépen kérek engedelmet,
Szabadságot, hogy kaphassak,
Hamar ki hogy szabaduljak,
Mamám, haza, hogy induljak.

Azt az órát isten verte,
Hazulról el mikor mentem,
Otthonról el mikor mentem,
Lábam német földre tettem.

Jaj, istenem, el is veszttem,
Észre sem is igen vesznek,
Átok német föld már engem
Tönkretett, már tönkrementem.

Jaj, istenem, minek nékem,
Minek nékem ez az élet,
Boldogságom semmivé lett,
Más országban már a népem.

Úristenem, segíts rajtam,
Ne hagyjad, hogy így meghaljak,
Hadd töltsöm még egyszer-kétszer
Vidám jó kis kedvecskémet.

Szépen kérek engedelmet,
Mindmegannyi nagy uraktól,
Hamar ki hogy szabaduljak,
Hazafelé elinduljak.

Mamám, haza ha mehetnék,
Egyre csak a kedvem tenném:
Sok édes jó testvéremnek
Egyre csak a bort rendelném.

Megjelent/*Published*: HEINSCHINK, Mozes (gyűjt.) – SZEGŐ László (ford.): Mikor mentem hazafelé. In: SZEGŐ László (Vál., utószó és jegyz.): Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet. Európa, Budapest, 1977. pp. 95-96.

Elveszett a német

Elveszett a német,
Annyi rosszat vétett –
Ha nem veszett még el,
Bajt kever csak, mamám.

Bajt kevert csak, mamám,
A szegény cigánynak –
Mind megölte, mamám,
A sok szegény cigányt.

Megjelent/*Published*: HAJDÚ András (gyűjt.) – DOBOS Éva (ford.): Elveszett a német.
In: SZEGŐ László (Vál., utószó és jegyz.): Csikóink kényesek. Magyarországi cigány
népköltészet. Európa, Budapest, 1977. pp. 97.

Legelnek a gólyák

- Népköltés -

Legelnek a gólyák
a zöldelő réten,
dobjatok közébük,
vigyék el a hírem!

Vigyék el a hírem,
tudja meg a népem:
egyedül maradtam,
Istenem, magamban!

Elvitte a német
gyermekeim apját,
tőlem úgy elvitte,
vissza sosem küldte.

Maradtam, Istenem,
árva egyedüli,
nincsen már Istenem,
fejem mögött senki.

Nincsen már Istenem,
fejem mögött senki,
se apám, se anyám,
jó testvérem egy se!

Megjelent/*Published*: BARI Károly (gyűjt.) – NAGY Gusztáv (ford.): Legelnek a gólyák. *Amaro Drom* 1994. 7; p. 16. Mk.: In: HEGEDŰS Sándor – VARGA Ilona (szerk.): Irodalmi szöveggyűjtemény. KONSEPT Kiadó, Budapest, 1998. pp. 170.

Nézzéj hátra, janyám

Parlando ♩ = cca 92

The musical score is written on a single treble clef staff in a key signature of one flat (B-flat). It consists of four lines of music. The first line starts with a 'mi' (sol) note and is followed by a series of eighth notes. The second line features a dotted quarter note followed by a half note. The third line has a '8va' marking above a dashed line. The fourth line has a '8va' marking above a dashed line and a 'szí' marking above a sharp sign on the second measure. The lyrics are written below the notes.

Néz - zéj hát - ra, ja - nyám,
Ki - kek jön - nek há - tól?!
Jön - nek a néj - me - tek,
Ap - ró lán - c - ra vej - rē - nek.

Apró láncra vernek,
Mít fogok csinálni,
Hát a három árvám
jaj de Kire fogom hagyni?!

Hagyom az Istenre,
Sok jó emberekre,
Hogyha hazajövök,
Adják a kezembe.

Verje meg az Isten
A néjmet puskáját,
Hogy elpusztította
A csóró katonát!

Irigyek, irigyek,
Átkozott legyetek,
Irigylitek tőlem
A széjp szabad életet!

de Könnyű neked, anyám
A meleg szobába,
Csak nekem nem könnyű
Házad előtt járni.

Megjelent/Published: VÍG Rudolf (gyűjt. és közreadta): Nézzéj hátra, janyám. In: Szabolcs-szatmári cigány népdalok. *Folk Songs by Hungarian Gypsies*. Hungaroton, Budapest, 1984. SLPX 18082. A. 3/a. Magy. és ang. ny. Ak.: Fedor Sándor „Drimó” sz.: 1924. Kisbábony (Băbești, Románia). Gy.: Kispalád, Szabolcs-Szatmár-Bereg m., 1984. Lejegyezte: KOVALCSIK Katalin.

Magyarországi cigány holokausz Holokaust e rromenqo and-e Hungària Hungarian Gypsy Holocaust

Válogatott bibliográfia - Bibliogràfia - Selected Bibliography*

HÍREK, TUDÓSÍTÁSOK MOTHOVIPE, INFORMACII NEWS, REPORTS

1939

1. Pest megye feliratban kérte a kormányt a cigánykérdés országos megoldására. Felvidéki MH. (Bp.) 1939. május 10. p. 4.
2. Internálják és közmunkára fogják a cigányokat. Pesti Napló 1939. szeptember 18. (208:) p. 5.

1942

3. A cigánykérdés Németországban. Délvidék 1942. (2) 219; (szeptember 29.) p. 5.

1944

4. SALLAY ISTVÁN: A zsidókérdés mellett cigánykérdés is van Nagykörösön. Magyar Szó 1944. május 22. 114; p. 6. Nagykörös
5. SZEGEDI GYULA: Nagykörösi mozaik. Összetartás 1944. (II) július 02. p. 5. Internálást javasol.
6. Száz cigányt munkaszolgálatra rendeltek be. Összetartás 1944. (II) 220; (szeptember 28.) p. 4.
7. Kemenesalján összeszedték a cigányokat. Összetartás 1944. (II) 221; (szeptember 29.) p. 4.
8. Vigyék közmunkára Somogy megyében is a cigányokat. Somogyi Hírlap 1944. szeptember 21. p. 2.
9. Cigányok munkatáborban. Kemenesalja 1944. szeptember 23. p. 3. Celldömölki járás
10. Munkatáborba szállították a nagykanizsai járásban összeszedett cigányokat. Zalai Közlöny 1944. szeptember 25. p. 2.
11. Munkatáborba szállították a kaposvári járásban összeszedett csavargó cigányokat is. Somogyi Újság 1944. szeptember 28. p. 3.

* A bibliográfia MÁTÉ Mihály adabázisa alapján került összeállításra, az anyag tematikus egységekbe rendezése, egységes szempontok szerinti feldolgozása, valamint néprajzi, irodalmi adatokkal való kiegészítése BÓDI Zsuzsanna munkája.

12. Angyalkát egyévi börtönre ítélték. Somogyi Hírlap 1944. október 06. p. 2. A tárgyaláson a férfiak nem jelentek meg, mivel munkatáborba kerültek.

1946

13. 118 cigányt végeztek ki a nyilasok Várpalotán. Veszprémi Népszava 1946. szeptember 21. p. 2.

1947

14. Felhívás. Somogyi Világosság 1947. szeptember 13. p. 3. Orsós József keretlegény háborús bűneinek tárgyalása.

1980

15. Cigányok Nyugat-Németországban: Nem fogadják be őket. Magyarország 1980. június 08.

1987

16. Háborús bűnös torontói pere. Népszabadság 1987. december 21. p. 8. Finta Imre volt csendőrszázados pere.

1989

17. Az országgyűlés emlékezzen meg az elhurcoltairól. Magyar Nemzet 1989. április 10.

1990

18. Nyilatkozat. Magyar Nemzet 1990. augusztus 07. p. 8. Phralipe Kéri Kálmán megnyilvánulásáról

1991

19. Csak kevesen tértek vissza - szintik és romák - a nemzeti szocializmus alatt. Amaro Drom 1991. (1) 7; pp. 8-9. Fordítás egy német kiállítás katalógusából.

20. Becsült adatok a pokol bugyriairól. Népszabadság 1991. március 02.

1993

21. Cigány munkaszolgálatosok névsora. Holocaust Füzetek 1993. 3; pp. 105-108. Munkaszolgálatos cigányok.

22. UNGVÁRI TAMÁS: Nyilatkozik a főkonzul. ÉS 1993. július 16. p. 9. Finta Imre háborús bűnös kanadai pere.

1994

23. Magyar cigányok Auschwitzban. Somogyi Hírlap 1994. augusztus 04.

24. Sz. P. F.: Cigányok Auschwitzban. Kurir 1994. augusztus 17. p. 5.

1995

25. (A szerkesztőség): Faludy György köszöntése (85) Kethano Drom 1995. (III) 5; p. 62.

26. Vatikáni konferencia a cigányságról. Napló (Veszprém) 1995. június 08. p. 2.

27. A pápa fogadta az európai cigányok képviselőit. Magyar Hírlap 1995. június 10.

1996

28. Cigány holocaust. Népszava 1996. augusztus 05. p. 2.

29. Hogy emlékezetedből ki ne hulljon... Phralipe 1996. (7) 11; pp. 11-19.

1997

30. Roma kulturális és dokumentációs központot adtak át a németországi Heidelbergben. Phralipe 1997. (8) 4; p. 9.
31. Roma Kulturális Központ Németországban. Lungo Drom 1997. (5) 3; p. 8. Emlékközpont. Németország
32. Roma központ Németországban. Népszabadság 1997. március 17. p. 3.
33. Roma központ Németországban. Amaro Drom 1997. (7) 4; p. 29. Dokumentációs központ nyílt Heidelbergben.
34. Súlyosbodott a cigányság helyzete. Tolna megyei Népujság 1997. augusztus 04. p. 5. Vírprasztás a Parlament előtt. Holocaust. Kovács László külügyminiszter beszéde. Mk.: Somogyi Hírlap
35. Magyar számháború. HVG 1997. szeptember 06. p. 96. Hazai adatok az áldozatok számáról
36. Félmillió cigány áldozat. Népszava 1997. december 04. pp. 1., 8.

1998

37. LAKATOS OSZKÁR: Látogatás Németországban. Cigány Hírlap 1998. (3) 5; p. 9. Holocaust kiállítás terve.
38. Volt-e cigány gettó Szombathelyen? Vas Népe 1998. szeptember 5. Szombathely, Vas m.
39. Cigányok jelképes pere Hitler ellen. Észak-Magyarország 1998. november 12. Mk.: Délvilág 1998. november 13.

1999

40. KADÉT ERNŐ – ZSIGA ALFONZ: Sertéshizlalda a volt csehországi láger helyén. Internet Roma Page 1999. május 21.
41. Sertéshizlalda a volt csehországi láger helyén. Magyar Hírlap 1999. június 01. p. 17. Csehország
42. Sírgyalázók. Népszabadság 1999. július 14. p. 19. Az emlékmű meggyalázása. Szombathely, Vas megye.
43. Roma Holocaust. Új Dunántúli Napló 1999. július 20. p. 12. „Megemlékezés a Parlament előtt.

2000

44. Holocaust-fáradtság. Csodalámpa 2000. 2; Írás arról, hogy milyen keveset tudnak erről a korról.
45. Emlékezés: a cigány holokauszt. Népszabadság - Budapest melléklet 2000. július 27. Katz Katalin előadása.
46. BORI ERZSÉBET: Az áldozat megtisztelése. A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület szervezésében történt közös megemlékezés. Amaro Drom 2000. (10) 8; p. 8. Katz Katalin előadása

MEGEMLÉKEZÉSEK – SERIPEN – COMMEMORATIONS

1980

47. Nácik elfelejtett áldozatai. Magyarország 1980. (17) 3; p. 19.
48. Politikusok és cigányok Bergen-Belsenben. Evangélikus Élet 1980. március 09. Megemlékezés a koncentrációs tábor helyén. Mk.: KALLA Éva (szerk.): Roma 1980. Népművelési Intézet, Budapest, 1980. p. 95.

1984

49. b. r. : A cigányok deportálásának 40. évfordulóján. - Emléktáblaavatás Toronyban - Vas Népe 1984. 122; (május 24.) p. 16.
50. Megemlékezés a holocaustról. Új Kelet 1987. augusztus 04.

1989

51. Emlékeztető gránitkövek. Vas Népe 1989. január 03. Ausztriai láger helyén emlékművet létesítettek.
52. A deportált cigányok emlékére. Vas Népe 1989. augusztus 09. Torony. Vas m.

1991

53. Meghívó az emlékműavatásra. Nagykanizsa 1991. augusztus 03.
54. OSZTOJKÁN BÉLA: Emlékezni kell. Amaro Drom 1991. (I) 7; p. 15. Emlékművet avattak Nagykanizsán.
55. Áldozatok emlékszobra. Vasárnapi Hírek 1991. augusztus 04. 31; p. 3. Emlékműavatás Nagykanizsán. Zala megye
56. OSZTOJKÁN BÉLA: Emlékezni kell. Phralipe 1991. (2) 9; p. 2. Emlékműavatás Nagykanizsán.

1993

57. Fe. A.: Cigány áldozatok emlékműve Nyíregyházán. Magyar Hírlap 1993. április 6. p. 8.
58. SZABÓ ZOLTÁN: Emlékmű a cigány áldozatoknak. Heti Szó 1993. (3) 18; p. 20.
59. Cigány áldozatok emlékműve. Népszabadság 1993. április 28. Emlékműavatás Nyíregyházán.
60. CHOLI DARÓCZI JÓZSEF: A cigány áldozatok emlékművének avatása. Cigány Kritika 1993. (7) 6-7; p. 1. Emlékműavatáson mondott beszéd.
61. FARKAS KÁLMÁN: A cigány áldozatok emlékművének avatása. Cigány Kritika 1993. (7) 6-7; p. 1. Emlékműavatáson mondott beszéd.

1994

62. FARKAS KÁLMÁN: Átok és főhajtás. Kethano Drom (II) 1994. 2; pp. 38-40., ill. Megemlékezés Nyíregyházán a nácizmus cigány áldozatainak emlékművénél.
63. Megemlékezés a Holocaust áldozatairól. Magyar Nemzet 1994. április 28. p. 4.
64. FARKAS KÁLMÁN: Emlékmű a cigány holocaustnak. Pedagógiai Műhely 1994. (20) 5; pp. 53-55. Emlékműavató ünnepség.
65. FE. A.: A cigányholocaustra emlékeztek. Magyar Hírlap 1994. április 29. p. 5. Nyíregyházi megemlékezés. Szabolcs-Szatmár-Bereg m.
66. Emlékezés a cigány holocaust áldozataira. Népszabadság 1994. május 21.
67. Holocaust megemlékezés. Új Magyarország 1994. május 21. p. 5.

68. A Roma Holocaust Nemzetközi Napja. – Melléklet - Kethano Drom (II) 1994. 3; p. 22-37., ill.
69. A miniszterelnök levele. Kethano Drom (II) 1994. 3; p. 31. Horn Gyula miniszterelnök levele a Roma Holocaust 50. évfordulóján.
70. Megemlékezés a cigányholocaustról. Magyar Hírlap 1994. augusztus 04.
71. Roma gyászünnep Auschwitzban. Népszabadság 1994. augusztus 04. p. 3.
72. Húszezer társukra emlékeztek. Magyar Nemzet 1994. augusztus 04. p. 5. Magyar cigányok Auschwitzban.
73. Cigány Holocaust. Tolna megyei Néptűjság 1994. augusztus 04.
74. HELL ISTVÁN: Megemlékezés a cigányság „égő áldozatáról” Fejér megyei Hírlap 1994. augusztus 13. Auschwitz
75. VAJDA IMRE: Roma Holocaust megemlékezés Auschwitzban. Amaro Drom (4) 1994. 9; p. 29.
76. DETTRE GÁBOR: Auschwitz-Birkenau, 1994. Kethano Drom (II) 1994. 3; pp. 32-35., ill.

1995

77. FARKAS KÁLMÁN: Gyertyagyújtás a Cigány Áldozatok Emlékművénel. Kethano Drom (III) 1995. 1; pp. 43-44., ill. Nyíregyháza
78. Emlékmű a romáknak. Magyar Hírlap 1995. március. 27. p. 2. Emlékművet állítottak egy koncentrációs tábor helyén. Németország.
79. Cigány emlékmű. Vasárnapi Hírek 1995. április 09. Emlékmű Buchenwaldban.
80. Hizlalda működik a volt koncentrációs tábor helyén. Magyar Hírlap 1995. május 15. Emlékműavatás Csehországban.
81. Havel a fajgyűlölet ellen. Népszabadság 1995. május. 15. p. 2. Megemlékezés az áldozatokról.
82. SOMOGYI: Emlékezés a nácizmus cigány áldozataira. Magyar Nemzet 1995. május 15. p. 2. Megemlékezés Csehországban.
83. Virrasztás az áldozatokért. Cigány Hírlap 1995. (I) 2; p. 2. Megemlékezés az emlékműnél. Nagykanizsa.
84. L. I.: Cigány holocaust. Kanizsa 1995. július 07. Megemlékezés a Holocaustról. Nagykanizsa
85. Cigány holocaust emléknap Nagykanizsán. Zalai Hírlap 1995. július 28. Zala megye, Nagykanizsa
86. [MARTON GYÖRGYI] mgy: Holnap is hallják meg... Zalai Hírlap 1995. július 31. Megemlékezés. Nagykanizsa, Zala m.

1996

87. Főhajtás cigány áldozatok előtt. Magyar Hírlap 1996. április 29. p. 4. Nyíregyháza
88. FARKAS KÁLMÁN: Az áldozatokra emlékezünk. Lungo Drom 1996. (IV) 5; pp. 12-13. Ünnepi beszéd Nyíregyházán az emlékműnél.
89. Emlékezés a Holocaustra. Cigány Hírlap 1996. (II) 5; p. 9. Ünnepszeg Nyíregyházán.
90. BOROSS IMRE: Bach Sándor irigykedik? Magyar Nemzet 1995. június 10. p. 15. Havel beszédet mondott egy koncentrációs tábor helyén.
91. A roma holocaustra emlékeztek Nagykanizsán. Magyar Hírlap 1996. augusztus 05. p. 4. Megemlékezés. Nagykanizsa, Zala megye
92. Hangzavaros emlékezés. Kurír 1996. augusztus 05. p. 5. Nagykanizsa, Zala m.
93. NAGY LÁSZLÓ: Romákra emlékeztek. Somogyi Hírlap 1996. október 21. p. 4. Babócsa, Somogy megye

94. Roma emléknap. Tolnai Krónika 1996. október 25. p. 4. Szedres, Tolna megye
95. Roma holocaust. Népszabadság 1996. november 11. p. 4. A Kossuth Klubban tartott megemlékezésről.
96. Megemlékezés a roma holocaustról. Magyar Hírlap 1996. november 11. p. 17.
97. N. L.: Romákra emlékeztek. Somogyi Hírlap 1996. november 21. Kopjafát állítottak Babócsán. Somogy m.
98. –Hangyál – : Emlékfa a roma áldozatoknak. Tolnai Néppújság. 1996. december 02. Lengyel, Tolna m.

1997

99. FARKAS TIBOR: A Holocaust 52. évfordulójára emlékezve. Lungo Drom 1997. (5) 4; pp. 10-11. Az ünnepségen mondott beszéd.
100. Cigány áldozatokra emlékeztek. Magyar Hírlap 1997. május 02. p. 4. Megemlékezés Nyíregyházán.
101. T. T.: Holocaust megemlékezés. Népszava 1997. május 21. p. 5.
102. Virrasztás a roma holocaust emlékére. Somogyi Hírlap 1997. július 19. p. 1.
103. Roma virrasztás a Parlament előtt. Népszabadság 1997. július 19. p. 4. Holocaust évforduló.
104. A roma holocaust. Dunántúli Napló 1997. július 22. p. 9. Virrasztás a Parlament előtt.
105. Virrasztás a romák szenvedései emlékére. Népszava 1997. július 22. p. 3.
106. Virrasztás a roma áldozatok emlékére. Hajdú-Bihari Napló 1997. július 23. Közölte még az írást: Déli Hírlap 1997. július 30. Rövidítve: Somogyi Hírlap 1997. július 19., Dunántúli Napló 1997. július 22., Zalai Hírlap 1997. július 26., Jászkun Krónika 1997. július 28.
107. Virrasztás gyertyafénynél. Zalai Hírlap 1997. július 30. p. 3. Megemlékezés szervezése. Nagykanizsa, Zala megye
108. Roma holocaust. Magyar Nemzet 1997. július 30. p. 3.
109. Emlékezés a holocaust roma áldozataira. Népszabadság 1997. július 30. p. 4.
110. Virrasztás gyertyafénynél. Dunaújvárosi Hírlap 1997. július 30. Közölte még, más címmel, és más terjedelemmel: Fejér m. Hírlap, Hajdú-Bihari Napló, Heves m. Hírlap, Nógrád m. Hírlap, Somogyi Hírlap, Tolna m. Néppújság, Új Néplap, Vas Népe, Zalai Hírlap, 24 óra.
111. Virrasztó romák. Magyar Hírlap 1997. július 30. p. 4. Holocaust megemlékezés.
112. A Holocaust cigány áldozatainak emlékére. Zalai Hírlap 1997. augusztus 01. p. 8. Tudósítás a megemlékezésről. Nagykanizsa, Zala megye
113. SERES LÁSZLÓ: Porrajmos. Népszava 1997. augusztus 02. p. 7. Virrasztás a Parlament előtt.
114. Virrasztás az évfordulón. Békés m. Hírlap 1997. augusztus 04. Köz: Békés m. Nap, Délmagyarország, Délvilág, Észak-Magyarország, Dunaújvárosi Hírlap, Fejér m. Hírlap, Heves m. Hírlap, Heves m. Nap, Jászkun Krónika, Kelet-Magyarország, Kisalföldi Napló, Petőfi Népe, Somogyi Hírlap, Dunántúli Napló, Új Kelet, Vas Népe, 24 óra, stb.
115. Deport '56. Észak-Magyarország 1997. augusztus 04. Az 1956-os szervezet együttérzését fejezte ki a cigányoknak a Holocaust miatt.
116. A romaholocaustra emlékeztek. Népszava 1997. augusztus 04. p. 2. Virrasztás a Parlament előtt.
117. Megemlékezés a roma holocaustról. Magyar Nemzet 1997. augusztus 04. p. 3.

118. Súlyosbodott a cigányság helyzete. Tolna megyei Népiújság 1997. augusztus 04. p. 5. Virrasztás a Parlament előtt. Holocaust. Kovács László külügyminiszter beszéde. Közölte még: Somogyi Hírlap
119. Virrasztás a roma holocaust évfordulóján. Magyar Hírlap 1997. augusztus 04. p. 6.
120. GELENCSÉR GÁBOR: Virrasztva siratás Kanizsán. Zalai Hírlap 1997. augusztus 04. pp. 1., 3. Megemlékezés Nagykanizsán. Zala megye
121. TOMEK L.: Roma áldozatokra emlékeztek. Dunántúli Napló 1997. augusztus 04. p. 5. Megemlékezés a Gandhi iskolában.
122. Az auschwitz-birkenai... Kelet-Magyarország 1997. augusztus 05. Hír a megemlékezésről.
123. HORVÁTH ALADÁR: Holocaust beszéd. Magyar Hírlap 1997. augusztus 06. p. 7.
124. KERÉNYI GYÖRGY: Végső elszámolás. Magyar Narancs 1997. augusztus 07. 31; p. 15. A Parlament előtti virrasztás és a kárpótlás.
125. Roma virrasztás. A Szabadság 1997. (9) 32; (augusztus 08.) p. 5. Virrasztás a Parlament előtt.
126. KARTAL ZSUZSA: Cigány vagyok. Népszabadság 1997. augusztus 11. p. 12. Virrasztás a Parlament előtt.
127. Szombathelyi romák emlékére. Vas Népe 1997. augusztus 16. Emléktábla Szombathelyen. Vas m.
128. HORVÁTH ALADÁR: A Roma Polgárjogi Alapítvány körlevele. Phralipe 1997. (8) 8; pp. 9-10. Virrasztásra hív a Parlament elé.
129. TELEKI LÁSZLÓ: Kanizsa üzenete. Phralipe 1997. (8) 8; p. 13. Megemlékezés Nagykanizsán, Zala m.
130. HORVÁTH ALADÁR: Elnézést uram, Ön roma? Phralipe 1997. (8) 8; pp. 13-16. A Parlament előtti virrasztáskor mondott beszéd.
131. A roma holocaust áldozataira emlékeztek. Vas Népe 1997. november. 05. Megemlékezés Nagykanizsán.

1998

132. KARSAI ERVIN: Sostar? Miért? Rominfo (Cigány Vezetők Szakmai Egyesülete, Debrecen) 1998. (1) 1; p. 4. Doboz, Békés m.
133. ÁRNÁS: Döntés csak egy év múlva. Napló 1998. május 02. Emlékmű-terv: Várpalota. A képviselőtestület visszavonta az előzetes engedélyt.
134. A cigányholocaust egyetlen magyar emlékművénél... Magyar Nemzet 1998. május. 07. p. 4. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár m.
135. ÁJ.: Kifáradó cigány képviselők. Napló 1998. május 14. Holocaust emlékmű Várpalotán. Veszprém m.
136. HADHÁZY ANTAL: A holocaust 53. évfordulójára. Lungo Drom 1998. (6) 5; p. 8. 1998. május 6-án Nyíregyházán elmondott beszéd.
137. Virrasztással emlékeztek a roma holocaust áldozataira. Lungo Drom 1998. (6) 7-8; p. 31.
138. ÁJ.: Megépülhet az emlékmű. Napló 1998. július 06. Emlékmű tervezése Várpalotán. Veszprém m.
139. Emlékmű a cigány áldozatoknak. Napló 1998. július 22. Emlékmű Várpalotán.
140. BABAI JÁNOS - ORSÓS IMRE - FEKETE ANTAL JÁNOS: Pályázati felhívás Várpalotai emlékmű készítésére. Lungo Drom 1998. (6) 7-8; p. 51. Várpalota.
141. Cigány áldozatokra emlékeztek Kanizsán. Zalai Hírlap 1998. július 29. Emlékünnep Nagykanizsán. Zala m.

142. Vasárnap esti virrasztás. Heves Megyei Nap 1998. július 29. Emlékünnep Budapesten. Közölte még a cikket: Jászkun Krónika, Komárom-Esztergom m. Hírlap.
143. Pályázati felhívás. Várpalotai Újság 1998. július 30. Várpalota. Pályázatot írtak ki az emlékmű elkészítésére.
144. A roma holocaustra emlékeznek. Népszabadság 1998. július 27. p. 4.
145. Roma holocaust. Hajdú-Bihari Napló 1998. augusztus 01. Megemlékezés Budapesten.
146. GÜNDISCH: Főhajtás a cigány holocaust áldozatai előtt. Vasárnapi Hírek 1998. augusztus 02.
147. A cigány holocaustra emlékeztek. Heves Megyei Nap 1998. augusztus 03. Megemlékezés. Megjelent még: Jászkun Krónika, Komárom-Esztergom m. Hírlap, (Rövid hírben). Békés m. Hírlap, Heves m. Hírlap, Nógrád m. Hírlap, Petőfi Népe, Somogyi Hírlap, Tolna m. Népűjság, Dunántúli Napló, Új Néplap, 24 óra, Napló, Vas Népe, Fejér m. Hírlap, Dunaújvárosi Hírlap
148. Virrasztással emlékeztek a roma holocaust áldozataira. Népszabadság 1998. augusztus 03. p. 4.
149. SZ. A.: Az áldozatok emléke. Zalai Hírlap 1998. augusztus 03. pp. 1., 4. Megemlékezés Nagykanizsán. Zala m.
150. HENDE CSABA: Fejet hajtok... Rominfo 1998. (1) 1; p. 4. Holocaust megemlékezésen mondott beszéd.
151. HORVÁTH ALADÁR: Erőszakmentességgel érhetjük el céljainkat. Rominfo 1998. (1) 1; p. 4. Holocaust megemlékezésen mondott beszéd.
152. Titkos romapolitika? Magyar Nemzet 1998. augusztus 03. p. 4. Holocaust megemlékezés.
153. DÓRÓ JÁNOS: A holocaust cigány áldozataira emlékeztek. Napi Magyarország 1998. augusztus 03. p. 2. Nagykanizsa. Zala m.
154. Virrasztók az Országház előtt. Békés m. Hírlap 1998. augusztus 04. Emlékünnepély Budapesten. Közölte még: Nógrád m. Hírlap, Petőfi Népe, Somogyi Hírlap, Tolna m. Népűjság, Dunántúli Napló, 24 óra
155. Virrasztók az Országház előtt. Somogyi Hírlap 1998. augusztus 04. p. 6. Megemlékezés Budapesten.
156. E. ZS.: A holocaustra emlékeztek a győri romák. Kisalföld 1998. augusztus 05. Megemlékezés Győrben. Rövid hírben: Dunántúli Napló 1998. augusztus 18.
157. Roma holocaust. Dunántúli Napló 1998. augusztus 18. p. 7. Megemlékezés az évfordulón.
158. BERNÁTH GÁBOR: Roma Holocaust megemlékezések augusztus elején. Phralipe 1998. (8-9) 8; p. 10. Megemlékezés Nagykanizsán és Budapesten.
159. KÁDÁR ENDRE: Olvasói levél. Népszabadság 1998. szeptember 08. Augusztus 2.-a, a cigány holokaust emléknapja.
160. Cigány Holocaust emlékmű. Sansz 1998. 9; Pályázat emlékmű tervezésére. Várpalota, Veszprém m.
161. ÁJ.: Roma emlékmű kétezerben. Napló 1998. november 11. Emlékművet terveznek felállítani. Várpalota. Veszprém m.
162. Megemlékezés, mulatság. Észak-Magyarország 1998. december. 31. Szilveszteri mulatsággal összekötött megemlékezés. Kesznyét, Borsod m.

1999

163. Kertész Imre Stockholmban. Népszabadság 1999. február. 01. p. 19. Megemlékezés Svédországban.
164. A holocaust áldozataira emlékeztek. Kelet-Magyarország 1999. (56) június 25. pp.5.
165. Emlékezés a Holocaust cigány áldozataira. Lungo Drom 1999. (7) 6; p. 9. Megemlékezés Nyíregyházán. Szabolcs-Szatmár-Bereg m.
166. LÉDERER PÁL: Holocaust-emlékmű Berlinben. Népszabadság 1999. június 26. p. 3.
167. HORVÁTH ÉVA: Porrajmos – Roma Holocaust megemlékezés. Internet Roma Page 1999. július 28. Megemlékezés a Parlamentnél Budapesten és Nagykanizsán.
168. [CZENE GÁBOR] CZ. G.: A cigány holokaust áldozataira emlékeznek a Parlament előtt. Népszabadság 1999. július 29. p. 4.
169. KARDOS FERENC: Cigány Holocaust - Emléknep Nagykanizsán - 1999. július 31. Phralipe 1999. (10) 7; p. 2. Nagykanizsa, Zala m.
170. A Roma Holocaust harmadik Világnapján. Rominfo 1999. (2) 7-8; pp. 5-9. Megemlékezés a Parlament előtt.
171. GÖNCZ ÁRPÁD: A megrendülten emlékezők... Rominfo 1999. (2) 7-8; pp. 5-6.
172. HORVÁTH ALADÁR: A rasszizmus nem tűnt el... Rominfo 1999. (2) 7-8; pp. 7-9.
173. DARÓCZI ÁGNES: A *rom* azt jelentí: ember... Rominfo 1999. (2) 7-8; pp. 9.
174. [CZENE GÁBOR] CZ. G.: Virrasztás a roma áldozatokért. Népszabadság 1999. augusztus 02. p. 4.
175. Cigány mártírokra emlékeztek. Napi Magyarország 1999. augusztus 02. p. 3. Megemlékezés Nagykanizsán. Zala m.
176. Virrasztás az emléknapon. Magyar Hírlap 1999. augusztus 02. p. 4. Megemlékezés Budapesten
177. Auschwitzban harmadik alkalommal emlékeztek meg. Népszabadság 1999. augusztus 03. p. 2.
178. N. J.: Emlékezett a cigányság. Somogyi Hírlap 1999. augusztus 23. p. 1. Babócsa. Somogy m.
179. A cigány holokaust áldozataira emlékeztek. Lungo Drom 1999. (7) 8-9; p. 12. Megemlékezés Budapesten és Nagykanizsán.

2000

180. STEWART, MICHAEL: Emlékezet és megemlékezés. Amaro Drom 2000. (10) 1; pp. 17-19.
181. HEGEDŰS SÁNDOR: Szép gesztus. Népszabadság 2000. február 08. p. 12. Az Oktatási Miniszter Holocaust emléknep bevezetését tervezi.
182. Kegyeleti megemlékezés az európai Roma Holocaustról. Milleniumi Magazin 2000. 2; p. 13.
183. FARKAS KÁLMÁN: Holokaust iskola emléknep. Lungo Drom 2000. (8) 3; p. 10.
184. Emlékezés a cigánytábor áldozataira. Népszabadság 2000. augusztus 01. p. 4.
185. BLAHA MÁRTA – SZALABÁN ATTILA (összeáll.): Gyásznak nem csak a múltnak szól. Megemlékezés a holocaust cigány áldozatairól. Világunk 2000. (2) 8; pp. 14-18. Megemlékezések Budapesten (Fónagy János államtitkár, Demszky Gábor főpolgármester és Horváth Aladár beszédei), Nagykanizsán (Tarnóczky Attila alpolgármester, Farkas Flórián OCŐ, Doncev Toso NEKH, Kaltenbach Jenő beszédei)

KÁRPÓTLÁS – REPARÁCIA – INDEMNIFICATION

1993

186. Szponzorált terrorért jár a kárpótlás. Népszava 1993. augusztus 03. Kárpótlás jár a cigányoknak is.

1995

187. KAJÓ: Kárpótlás ötven év után. Vasárnap 1995. június 04.

1996

188. SZÁNTÓ ANDRÁS: Kötelesség és gesztus. Magyar Hírlap 1996. december 12. p. 5. Kárpótlás.
189. SZÁNTÓ ANDRÁS: Ki kárpótolja a vándorcigányt? Magyar Hírlap 1996. december 27. p. 5. Interjú Gellért Kis Gáborral.

1997

190. Kárpótlást követelnek. Népszabadság 1997. február. 10. p. 2. Románia
191. H. BUDAI SÁNDOR: Segítség a cigányság kárpótlásához. Cigány Hírlap 1997. (3) 3; p. 2. Kárpótlás a sérelmekért. Heves megye
192. Cigány jogvédő hálózat. Népszabadság 1997. május. 31. p. 5. A kisebbségi önkormányzat bizottságot hozott létre a kárpótlás érvényesítésére.
193. Kárpótlás a cigány áldozatoknak. Nógrád megyei Hírlap 1997. június. 19. pp. 1., 3.
194. Nem tudni, hányaknak jár kárpótlás. Nógrád m. Krónika 1997. június. 20. pp. 1., 3.
195. Jótétel a roma áldozatoknak. Magyar Hírlap 1997. július 17. p. 4.
196. Tájékoztató az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivataltól. Lungo Drom 1997. (5) 7-8; pp. 50-51. Felszólítás a kárpótlási igények beadására.
197. [CZENE GÁBOR] CZ. G.: Kárpótlási pénz cigányoknak? Népszabadság 1997. július 17. p. 1. A kárpótlási pénzt alapítvány akarja hasznosítani.
198. [CZENE GÁBOR] CZ. G.: Gellért Kis: Nem járható út a cigányság kollektív kárpótlása. Népszabadság 1997. augusztus 07.
199. Igény cigány kárpótlásra. Békés Megyei Nap 1997. augusztus 2. Megj: Kisalföld. Észak-Magyarország, Fejér m. Hírlap, Hajdú-Bihari Napló, Heves m. Hírlap, Napló, Petőfi Népe, 24 óra, Somogyi Hírlap, Dunántúli Napló, Új Néplap, Zalai Hírlap, Vas Népe
200. E. K.: Közös kárpótlást igényel a cigányság. Népszabadság 1997. augusztus 02. p. 4.
201. KISS MARIANNA: Kollektív kárpótlást remélnek a romák. Népszava 1997. augusztus 02. p. 3. Kárpótlás a meghurcolás miatt.
202. N. I. E.: Kollektív kárpótlást igényel a cigányság. Magyar Hírlap 1997. augusztus 02. p. 4. Az OCKÖ szerint a kárpótlási összegből alapítványt kellene létesíteni.
203. A szenvedésért. Zalai Hírlap 1997. augusztus 02. p. 1. Kárpótlás igénylése
204. Kollektív kárpótlást igényel a cigányság. Magyar Nemzet 1997. augusztus 02. pp. 1., 6.
205. PUPORKA LAJOS: Kárpótlás a romaholocsaust áldozatainak. Népszava 1997. augusztus 06. p. 6. Mk.: Amaro Drom 1997. (7) 11; pp. 15-16.; Internet 1999. Roma Page p. 2.
206. Benyújthatják a kárpótlási igényt. Új Néplap 1997. augusztus 06. Kárpótlást kaphatnak az elhurcoltak.

207. Kárpótlás cigányoknak. Jászkun Krónika 1997. augusztus 06. Kárpótlást kérhetnek az elhurcoltak.
208. Kárpótlás: gyakorlati tanácsok és tudnivalók. Vas Népe 1997. augusztus 07.
209. KERÉNYI GYÖRGY: Roma kárpótlás: Végső elszámolás. Magyar Narancs 1997. (9) 32; p. 15.
210. Nézetkülönbség. Zalai Hírlap 1997. augusztus 08. pp. 1-2. Kollektív vagy egyéni kárpótlás?
211. Milyen legyen a kollektív kárpótlás? Vas Népe 1997. augusztus 08.
212. VARGA SÁNDOR: Változatok a kárpótlásra. Jászkun Krónika 1997. augusztus 09. Interjú Pálfi Miklóssal. Kárpótlást kérhetnek a deportáltak.
213. Romakárpótlás. Nógrád megyei Hírlap 1997. augusztus 19. Kárpótlást kaphatnak az elhurcolt cigányok.
214. CZENE GÁBOR: Romák, holocaust, kárpótlás. Népszabadság 1997. augusztus 23. p. 3. Kárpótlási húzavona.
215. H. BUDAI SÁNDOR: Segítség a cigányság kárpótlásához. Heves m. Hírlap 1997. augusztus 29. Kárpótlás a cigányoknak, akiket deportáltak.
216. MÉSZÁROS ATTILA: Kollektív kárpótlás - országos jogsegély hálózattal karöltve. Lungo Drom 1997. (5) 7-8; p. 15. A kárpótlást az OCKÓ szerint egy alapítványnak kellene megkapnia.
217. HORVÁTH MARGIT: Kárpótlás romáknak. Amaro Drom 1997. (7). 8; p. 22.
218. Cigányok kárpótlása. Diskurzus 1997. 9; p. 3. Kárpótlási igények benyújtása.
219. GOTTSCHALK: Kevés cigány él a kárpótlással. Heves Megyei Nap 1997. szeptember 02. pp. 1., 3. Holocaust miatti kárpótlás. Heves, Heves m.
220. KESZEI: Kárpótlás a cigány túlélőknek. Kisalföld 1997. szeptember 03. pp. 1., 3. Holocaust túlélők kárpótlása. Győr – Sopron - Moson m.
221. V. S.: Hiányoznak a bizonyítékok. Jászkun Krónika 1997. október 09. Kárpótlás cigányoknak.
222. R. H. V.: Roma panaszok az aranykonferencián. Népszabadság 1997. december 04. p. 3. A cigányok kimaradása a kárpótlásból.
223. LAKATOS ELZA: Svájci segílyt kapnak a holocaust roma áldozatai. Magyar Hírlap 1998, szeptember 11. p. 5.
224. Makóról is jelentkezhettek. -Kárpótlás a „cigány holocaust” érintetteinek- Délvilág 1997. szeptember. 20.
225. A kollektív lenne az igazi. Zalai Hírlap 1997. szeptember. 25. Holocaust túlélők kárpótlása.
226. A cigányság kárpótlása. Hétvégi Hirdető 1997. szeptember. 27. p. 2. Irodát nyitottak Pécsen a kárpótlási igények benyújtására.

1998

227. HORVÁTH MARGIT – KERÉKGYÁRTÓ CSILLA: Elhúzódik a roma holocaust áldozatainak kárpótlása. Magyar Hírlap 1998. augusztus 03. p. 5.
228. HORVÁTH MARGIT: Egyre kevesebb túlélő, elhúzódó tárgyalások. Amaro Drom 1998. (8). 8; pp. 21-22. A kárpótlás elhúzódása. Mk.: Phralipe 1998. (9). 8; pp. 13-14.
229. VARGA MÁRIA: Egyenlőre nem tudni mennyi jár a deportáltaknak. Phralipe 1998. (9) 9-10; p. 9. Az elhurcolt cigányok kárpótlása.
230. VARGA MÁRIA: Harmincezer forint lehet a Holocaust-áldozatok kárpótlása. Amaro Drom 1998. (8) 12; p. 11.

231. Svájci segítség a romáknak: 100-120 jogosult. Napi Magyarország 1998. december. 08. p. 4. Támogatás svájci alaptól.
232. Támogatás a túlélőknek. Zalai Hírlap 1998. december 08. Svájci alap támogatása.
233. CSERI LÁSZLÓ: Támogatás a roma holocaust túlélőinek. Dunántúli Napló 1998. december 08. p. 6. Támogatás a túlélőknek egy svájci alapítványtól.
234. Diszkrimináció? Délvilág 1998. december. 09. A kárpótlásból kimaradtak a munkaszolgálatosok, ezért fordult az Alkotmánybírósághoz a hódmezővásárhelyi cigány képviselő.
235. Felhívás a cigány kisebbséghez. Ajkai Szó 1998. december. 18. Svájci alap támogatása.
236. Felhívás a cigány holocaust túlélői részére. Jász kun Krónika 1998. december. 29. Svájci alap támogatása.

1999

237. A roma holocaust túlélőinek... Dunántúli Napló 1999. január. 05. p. 8. A túlélők támogatást kaphatnak. A kérvény kitöltésében segít a Rácz Aladár közösségi ház. Pécs.
238. KOVÁCS ÉVA: Nincs kárpótlás a cigányok nélkül. Magyar Narancs 1999. január 28. pp. 8-9. Ausztria.
239. DARÓCZI ÁGNES: Fontos tájékoztatás a romák és szintik részére a holocausttal kapcsolatos kárpótlásról és a svájci bankokkal létrejött egyezségről. Phralipe 1999. (10) 7; pp. 3-4. Mk.: (bővített) Világunk 1999 (1) 5; pp. 26-27.
240. Svájci holocaust-jóvátétel. Lungo Drom 1999. (7) 7; p. 22. Svájci bankok kárpótlása.
241. Svájci holocaust-jóvátétel. Lungo Drom 1999. (7) 8-9; p. 50.
242. BOROMISZA DÓRA: Fogyóban. Amaro Drom 1999. (9) 3; pp. 12-13.
243. BOROMISZA DÓRA: Kárpótláson innen és túl. Amaro Drom 1999. (8-9) 8; pp. 3-4. Svájci bankokhoz benyújtható kárpótlási igény.
244. Roma kárpótlás. Dunántúli Napló 1999. október. 12. p. 9. A Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület segíti az adatlapok kitöltését. Pécs, Baranya m.
245. [TUZA TIBOR] -TT-: A Roma Holocausthoz kapcsolódó kárpótlás. Rominfo (Cigány Vezetők Szakmai Egyesülete, Debrecen) 1999. (2) 9-10; p. 6.
246. JEZSÓ ÁKOS: A romák kárpótlást kérnek. Napi Magyarország 1999. november 16. p. 2. Farkas Flórián kollektív kárpótlást kér.
247. Kirekesztett német romák. Népszabadság 1999. október. 27. p. 2. Németországi cigányok tiltakozása, hogy a kárpótlási döntésekből kimaradnak.
248. Hajlandó életjáradékot fizetni... Népszabadság 1999. november. 20. p. 2. Lengyelország.

2000

249. S. KÁLLAI SZILVIA: Svájci kárpótlás a roma holocaust túlélőinek. Internet Roma Page 2000. január 12.
250. Svájci segély roma túlélőknek. Népszabadság 2000. január. 13. p. 5.
251. Új német kárpótlási törvény. Világunk (2) 2000. 10; pp. 26.
252. Rabszolgamunkás vagy kényszermunkás a náciizmus idején? A náciizmus bűneinek áldozata? Az áldozat leszármazottja? *Lehet, hogy kárpótlásra jogosult egy új német alaptól?!* Lungo Drom (8-9) 2000-2001. 12-1; pp. 24-25. (A kárigény feltételei, érvényesítésének módja)

CIKKEK, INTERJÚK, TANULMÁNYOK
ARTIKLE, INTERVJU, A3NIPE
ARTICLES – INTERVIEWS – STUDIES

253. ACKOVIC, DRAGOLJUB: Roma holocaust - a jasenovaci haláltábor. Amaro Drom 1996.(VI) 5; pp. 28-29. Részletek a szerző *Roma suffering in Jasenovac camp c.* könyvéből. Belgrád, 1995.
254. AJ.: El kellene siratni a halottakat. Napló 1997. július 28. Várpalota.
255. B. GY.: Cigányok. Függetlenség 1944. 115; (május 23.) p. 4.
256. BAI JÓZSEF: A lengyeli cigány-veszedelem 50. évfordulója. Kethano Drom (II) 1994. 2; pp. 41-44. Lengyel. Tolna megye. Mk.: Tolna Megyei Honismereti Egyesület. Egyesületi Füzetek I. Szekszárd, 1995. 1; pp. 26-29.
257. BAI JÓZSEF: Vétettek ellenem. In: DEMETER ZAYZON Mária /szerk/: „Egy igaz történet, részletekben...” Budapesti Kőbányai Önkormányzat, Budapest, 1994. pp. 183-190. Lengyel, Tolna m.
258. BAI JÓZSEF: A lengyeli cigányveszedelem. – Emlékoszlop a csendőrtűz áldozatainak - Tolna megyei Népiújság 1996. december 27. p. 4. Lengyel, Tolna megye
259. BARI KÁROLY: A holocaust a cigány népköltészetben. Magyar Nemzet (53) 1990. szept. 15. (217:) pp. 10.
260. BARI KÁROLY: A Holocaust a cigány népköltészetben. Holocaust Füzetek 1999. 11; pp. 81-90.
261. BÁRSONY ÉVA: Hiányzó nevek a hősi emlékműről. Népszava 1996. augusztus 05. p. 11. Fejér m. Lajoskomárom, ahol 1945-ben kivégezték az összes cigány lakost.
262. BÁRSONY JÁNOS: *Megöltétek ártatlan családom, hej!* Népszabadság 1994. június 11. p. 23.
263. BÁRSONY JÁNOS: A magyarországi cigány holocaust és előzményei. Amaro Drom 1994. (4) 7; pp. 12-14.
264. BÁRSONY JÁNOS: Magyarországi cigány Holocaust. Phralipe (7) 1996. 10; pp. 11-15.
265. BÁRSONY JÁNOS – DARÓCZI ÁGNES: Roma holocaust - tények és tagadások. Népszabadság 1998. szeptember 14. p. 12. Válasz Karsai László cikkére. Ld. Népszabadság 1998. augusztus 17. p. 10.
266. BERNÁTH GÁBOR: A roma holocaust: „Behoztak minket a kapun, és kiengedtek a kéményen át.” Népszava 1997. július 26. p. 6.
267. BERNÁTH GÁBOR: Árják Auschwitzban. HVG 1999. augusztus 07. pp. 84-86.
268. BERNÁTH GÁBOR: Nyílt válaszlevél. Világunk (2) 2000. 10; pp. 24. Válasz Choli Daróczi József, Rostás-Farkas György, Vajda Imre *Tiltakozó nyilatkozat* c. írására.
269. BORSY LAJOS: A cigánykérdés megoldásának sürgőssége. Népegészségügy 1942. (XXIII) 18; pp. 1153-1156. Munkatáborot javasol.
270. BÖHM ÁGNES: A megvetést én is éreztem már. Népszabadság 1995. május 17. p. 12. Orsós Zoltán pályamunkája.
271. CHOLI DARÓCZI JÓZSEF: Tarkólövéses időkbe vésve. Népszava 1994. augusztus 03. pp. 7.
272. CHOLI DARÓCZI JÓZSEF–ROSTÁS-FARKAS GYÖRGY–VAJDA IMRE: *Tiltakozó nyilatkozat. Tiltakozunk a lovári nyelv megcsúfolása ellen.* Világunk (2) 2000. 10; pp. 24.
273. CHROSTOWSKI, WALDEMAR: A cigányok holocaustja. Phralipe 1992. (3) 5; pp. 3-5.

274. CLIÓ: Zsidókérdés után csak el lehet intézni a cigánykérdést! Új Fehérvár 1944. július 22. pp. 4.
275. [CZENE GÁBOR] CZ. G.: Mit jelent a „porrajmos” szó? Roma tiltakozás egy könyv címe ellen. Népszabadság 2000. október 4. p. 20.
276. CSALOG ZSOLT: Holocaust. Amaro Drom 1994. (4) 7; p. 2.
277. DELI ISTVÁN: Cigánymentes országot? Romano Nyevepe 1987. június 16. (I) 12; p. 4.
278. DIÓSI ÁGNES: Meditáció a legnagyobb szenvedés kiváltságáról. Amaro Drom 1991. (I) 7; pp. 4-7.
279. [EMBER MÁRIA]: *Mire szántad, jaj, Hitler, a népünk? hej!* - Mozaikok a cigány Holocaustról - Barátság (I) 1994. 5; pp. 265-267. Péli Tamás és Szécsi Magda illusztrációival)
280. EPERJESSY PÁL: Rendezzék végre a cigánykérdést is. MONE (Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete) 1939. május 01. pp. 100-101. Munkatábor javasol.
281. ERDŐS ISTVÁN: Legalább a szavak... Palócföld 1997. 3; pp. 332-341. Salgótarján, Nógrád m.
282. FALUDY GYÖRGY: Végtisztesség a cigányoknak. Haladás 1946. június 06. p. 9. Mk.: Phralipe 1990 (1) 1; pp. 6-7.
283. FEHÉR FERENC: A megvetéstől a gyűlöletig: a végig nem vitt „végső megoldás”. Múlt és Jövő 1994. (5) 2; pp. 98-101. Könyvismertetés. KARSAI László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945.
284. FERENCICS GIZELLA: Nyolc hónap a pokolban. Roma Magazin 1993. (1) 2; pp. 9., 23.
285. FILIP GABRIELLA: Porrajmos. Észak-Magyarország 1997. augusztus 04.
286. FONTOS KATALIN: Läger Lódzban. Magyar Hírlap (Melléklet) 1984. július 28. pp. 3-5.
287. FRASER, SIR ANGUS: Az elfelejtett holocaust. In: FRASER, Sir Angus: A cigányok. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. pp. 232-245., térk.
288. GAZSI JÓZSEF: A cigányok elbírálása. Dokumentumok. Holocaust Füzetek 1999. 11; pp. 136-145. A Hadtörténeti Levéltár anyagából.
289. GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: A magyarországi cigánykérdés rendezése. Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, Kecskemét, 1940. p. 31. Megoldásként koncentrációs tábor javasol Endre László törvényjavaslata alapján
290. GREUSSING, FRITZ: A náci cigány kartotékok különös útja. Phralipe 1993. (4) 11; pp. 10-15.
291. GROSINGER, ELISABETH: A romák az idő tükrében. In: BANA József – PERGER Gyula (szerk.): Pillanatképek a romák múltjából. Győr, é.n. (1998) pp. 3-14. Burgenland. (Romológiai Kutatóintézet Közleményei I.)
292. HANCOCK, IAN: A zsidók reakciója a Porrajmos-ra. Phralipe 1996. (7) 10; pp. 16-31., Bibl. pp. 29-31.
293. HELL ISTVÁN: Talált regény. Amaro Drom 1994. (4) 8; pp. 8-9.
294. HERMANN, ARNOLD: Ki a cigány? Phralipe 1993. (4.) 11; pp. 8-9. A német „fajkutatások”.
295. HEVESI JÓZSEF: Burgeländi mementó. Romano Nyevepe 1988. december 22. (II) 25-26; p. 2. Emlékmű Burgeländban.
296. HORVÁTH ALADÁR: Sorsukat közrefogja a közöny. Népszabadság 1998. augusztus 17. p. 10.

297. HORVÁTH ÉVA – MIKLÓSI GÁBOR – VIDÁK MELINDA: Ez az ég van otthon is... Népszabadság 2000. augusztus 05. pp. 24-25.
298. HUTTENBACH, HENRY R.: A „Romani Porazhmos”. Az európai cigánység kiirtása 1933-1945 között. (Szemelvények) Phralipe 1994. (5) 7; pp. 3-6.
299. KÁDÁR ENDRE: Emlékezzünk a cigány holocaustra! A Szabadság 1997. augusztus 01. (9). 31; p. 6.
300. KÁDÁR PÉTER: Megaláztak, megnyomorítottak. 24 óra 1997. augusztus 05.
301. KAISER ESZTER: Városmajor, Csillagerőd, Dachau. Vas Népe 1998. augusztus 16. Szombathely, Vas m.
302. KÁRPÁTHY GYULA: Lambaréne karácsonya. Romano Nyevipe 1988. december 22. (II) 25-26; p. 16.
303. KARSAI LÁSZLÓ: Cigány katonai munkaszázadok Magyarországon 1944-1945-ben. Hadtörténeti Közlemények 1991. 2; pp. 157-166.
304. KARSAI LÁSZLÓ: Cigánykérdés Magyarországon 1944-1945. Regio 1991. pp. 124-143.
305. KARSAI LÁSZLÓ: A magyarországi cigányüldözések. História 1992. 9; pp. 26-27.
306. KARSAI LÁSZLÓ: Cigányholocaust. Köztársaság 1992. 13; pp. 70-72.
307. KARSAI LÁSZLÓ: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945 - Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 197 p., Bibl. pp. 175-189. (Scientia Hungarica)
308. KARSAI LÁSZLÓ: Roma holocaust, magyar történelem. Népszabadság 1998. augusztus 17. p. 10.
309. KARSAI LÁSZLÓ: A romákkal is népirtás történt. Népszabadság 1998. október 09. p. 10. Válasz Bársony János és Daróczy Ágnes cikkére (Népszabadság 1998. szeptember 14. p. 12.)
310. KATZ KATALIN: Magyarországi cigányok holocaust történetei. Amaro Drom 1998. (8) 12; pp. 9-11.
311. KAUFMAN, DEBRA: A nomádokat nem siratja senki. Phralipe 1990.(1) 10; pp. 10-11.
312. KENDE ÁGNES (ford.): A Romnews internetes hírei. Amaro Drom 2000. (10) 7; p. 11.
313. KENRICK, DONALD: Romák a náci korszakban. In: BÓDI Zsuzsanna (Szerk.): Az I. Nemzetközi Cigány Néprajzi-, Történeti-, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia előadásai Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1994. pp. 69-78., Bibl. 73. p. Magy. és angol ny.; Összefogl. cigány ny. (Cigány néprajzi tanulmányok 2.)
314. KENRICK, DONALD – PUXON, GRATTAN – (ford.): RÉZMŰVES MELINDA: Rromano Sa-Mudaripen. *Cigány holokaust*. Részlet a szerzők Bibaxtale Berša. *Szerencsétlen évek.* c. könyvéből. Cigány és magyar nyelven. Amaro Drom 2000. (10) 8; p. 9-11.
315. KERTÉSZ PÉTER: Nem ért véget a holocaust a háború befejezésével. Népszava 1997. november 08. p. 6. Interjú Katz Katalinnal. Lengyel, Tolna megye
316. KESZTHELYI LÁSZLÓ: Traktusba az oláh cigányokat! Fejérmegyei Napló 1944. július 08. p. 3. Székesfehérvár, Fejér m.
317. KESZTHELYI LÁSZLÓ: Jön a cigánytörvény. A zsidók után a cigányoktól is megszabadulunk? Fejérmegyei Napló 1944. augusztus 17. p. 3. Fejér m.

318. KOVÁCS JÓZSEF: Láthatatlan tömegsirok - az európai cigányság XX. századi tragédiája - In: MURÁNYI Gábor (szerk.): *Egyszer karolj át egy fút!* TIT Országos Központ, Budapest, 1986. pp. 180-186., ill. Mk.: Amaro Drom 1994 (4) 7; pp. 15-18., Hk: In: A nemzet szemétdombjai. Pécs 1997. pp. 7-12.
319. KOVÁCS JÓZSEF: Embergylöllet. Amaro Drom 1991. (1). 7; pp. 3.
320. KŐSZEGI FRIGYES: Tizennégy év múltán vádolnak a lengyeli cigányok. Népszabadság 1958. október 07. p. 9. Lengyel. Tolna m. Mk.: Napjaink 1974. (10) p. 4.
321. LAKATOS MENYHÉRT: A rettegés évei. Magyar Hírlap In: BÁLINT B. András (szerk.): Melléklet 1984. július 28. pp. 2-3.
322. LAKATOS MENYHÉRT: A cigányok sorsa 1944-ben. In: Orbán Sándor (szerk.): Magyarország 1944-ben. Kossuth Kiadó, Budapest, 1984. pp. 54-58.
323. -LOVAS- : Hitler is, Sztálin is deportálta őket. Amaro Drom 1991. (1) 7; pp. 9. Kárpátalja.
324. M. : Cigány holocaust. Új Magyarország 1996. november 14. p. 4.
325. MARTON LÁSZLÓ: A peresztegi cigánydeportálások. (1944. november 4.) Holocaust Füzetek 1999. 11; pp. 104-107.
326. MAYER ÉVA: Feldolgozni a múltat. Barátság 1997. június 15. (4) 3; p. 1781. Németország, Heidelberg.
327. MIKLÓS GÁBOR: A pimaszság netovábbja. Phralipe 1997. (8) 8; pp. 8-9. Írás a Parlament előtti tüntetésre megjelenő cikkekre.
328. MILTON, SYBIL: Náci politika a romák és a szintik ellen 1933-1945. Cigányfúró 1994. (1) 1; pp. 12-15.
329. MURÁNYI GÁBOR: Hallottam, amikor azt válaszolta: *Alles ins gas!* Phralipe 1990. (1) 11-12; pp. 32-41. A Deportáltakat Gondozó Bizottság jegyzőkönyvei 1945-ből.
330. N. N.: Repülőjegy a lágerbe. Dunántúli Napló 1997. szeptember 16. p. 7. Nikolics Mihályné Lakatos Juliannával készült interjú. Cserkút, Baranya m.
331. N.N.: Újratemetnék halottaikat. Fejér megyei hírlap 2000. március 08. pp. 1. Megyei cigány szervezetek a Szabadhattyánban 1944-ben kivégzett 26 cigány ember újratemetését tervezik.
332. NAGY JENŐ: Emlékmű Babócsán. Somogyi Hírlap 1996. szeptember 20. p. 5.
333. NAGY LAJOS: Nagyszalonta kísérlete a cigánykérdés megoldására. Városok Lapja 1941. október 01. pp. 229-231. Cigány-gettőt alakítottak ki.
334. NAGYNÉ VÁRADI ANNA: Hétköznapi holocaust. Rom Som (2) 1996. 1-4; pp. 78-121. Magyar és francia nyelven.
335. NÉMETI GÁBOR: A hatvani cigánygettó. Heves m. Hírlap 1995. június 29. Hatvan, Heves m.
336. NOTARIUS: Cigánysors Vas megyében. Népszava 1995. február 07. A Vas megyében élő cigányok táborokba gyűjtése.
337. S.: Parlamenti emlékülést. Magyar Hírlap 1989. március 29.
338. ORSÓS FERENC: A házassági törvény fajvédelmi kiegészítése a Felsőház előtt. Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete 1941. augusztus 01. (XVIII) 8; pp. 87-88.
339. OSMANI-KUC, LUMIA – RÉZMŰVES MELINDA (ford.): Auschwitz - Bajrax e dukhaqo. *Auschwitz - a fájdalom zászlaja*. Amaro Drom 1998. (8) 8; pp. 18-20., ill. Cigány és magyar nyelven.
340. REMINICZKY ERZSÉBET: Szinte, laller, roma. Esti Magyarország 1943. január 08. (5); p. 4. Németországi kutatások.

341. PÓCZIK SZILVESZTER: A különjogoktól a gázkamrákig. A cigány kisebbség sorsa Németországban 1945-ig Kétnyelvűség 1995. (3) 3; pp. 63-70. Németország.
342. PÓCZIK SZILVESZTER: ...és az út végén a gázkamrák. Kritika 1996. 3; pp. 28-29. Kiemelten Németország.
343. PÓCZIK SZILVESZTER: Egy kisebbség végzete - Cigánysors és cigány Holocaust Németországban. Valóság 1996. 6; pp. 73-102.
344. PÓCZIK SZILVESZTER: Cigányok és idegenek. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 341 p.
345. PÓCZIK SZILVESZTER: Cigány sors, cigány végzet Németországban. In: PÓCZIK Szilveszter: Cigányok és idegenek. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. pp. 17-50. Németország.
346. PÓSFAI JÁNOS: Az ondódi példa. Ahogy egy cigánykutató látja. Vas Népe 1992. június 18., ill. Riport dr. Schermann Verával.
347. PRIEGER ZSOLT/GRAFFITI: A cigány-Holocaust nyomában. *Egy nagy könyvet kéne írni...* Vas Népe 1992. (37) 209; p. 7., ill. Vas megyei Független Cigány Szervezet emléktűja a dachauai és ravensbrücki koncentrációs táborba.
348. PRIEGER ZSOLT: Egy nagy könyvet kéne írni... Amaro Drom 1992. (II) 19; pp. 10-12. Mk.: Phralipe 1992. (3) 11; pp. 26-29.
349. PRIEGER ZSOLT: Roma holocaust: egy tabu vége. Vas Népe 1997. augusztus 07. Interjú Horváth Aladárral.
350. PUPORKA LAJOS: Ötvennégy év után. Phralipe 1998. (9) 8; pp. 16-17.
351. PUSKÁS BÉLA: Somogyba is jött az ablakra a csendőr. Somogyi Hírlap 1994. 273; (november 19.) p. 10., ill. Somogy megye.
352. PUSKÁS BÉLA: Adalékok a cigányság II. világháborús tragédiájához. Somogyi Kultúra 1995. 5; pp. 47-50.
353. PUSKÁS BÉLA: A lengyeli cigányok kálváriája. Somogyi Kultúra 1996. 1; pp. 67-68. Lengyel. Tolna m.
354. PUSZTAI ERVIN: Roma holocaust. Amaro Drom 1997. (7). 4; p. 6.
355. PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Egy levél, Gapsu úr meg a holland. Népszabadság 1994. szeptember 17. p. 19.
356. RÉGER ZITA: És a cigány áldozatok? Népszabadság 1994. május 26.
357. RÉVÉSZ SÁNDOR: A koncepció csapdája. Népszabadság 1998. október 19. p. 12. Ld: Karsai László és Bársony János cikkeit.
358. REYNIERS, ALAIN: A cigányok kiirtása a második világháború során. Cigányfűró 1996. (3) 4; pp. 3-6.
359. SÁNDOR LÁSZLÓ: Az Orsós Ferenc dosszié. Magyar Hírlap 1993. június 28. p. 11. Orsós Ferenc akadémikus, országgyűlési képviselő.
360. SCHERMANN VERA: Egy Vas megyei település cigányságának sorsa 1900-tól 1945-ig. Vasi Szemle (39) 1985. 4; pp. 543-549.
361. SCHERMANN VERA: Emberi jogok!? A cigányság jogvédelme 1945 előtt Magyarországon. In: VÁRNAGY Elemér (szerk): A cigánygyermekkel foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból. IX.. JPTE Tanárképző Kar, Pécs 1985. pp. 68-83.
362. SCHERMANN VERA: Komárom – Csillag erőd. Toronytól az Ondódi Toronyig. Önkormányzati Híradó 2000. május 5. pp. 4., ill.
363. SERES LÁSZLÓ: A cigányság sorsa a fasiszta Ausztriában. Phralipe 1991. (2) 2; pp. 12-13.
364. STARK TAMÁS: Statisztikán kívül. HVG 1997. szeptember 06. 36; pp. 95-96.

365. STENNER, REGINE: A németországi cigányüldözés története. Phralipe 1991. (2). 6; pp. 11-12.
366. SZANTÓ ANDRÁS: Az áldozatok egyenlők. Magyar Hírlap 1997. augusztus 08. p. 7.
367. SZIRTESI ZOLTÁN-MEZEI ISTVÁN: Üdvözlő levél a volt koncentrációs táborok felszabadulásának 46. évfordulóján. Romano Nyeveipe 1988. (II) május 10. 9; p. 2.
368. SZITA SZABOLCS: A cigányok a koncentrációs táborokban. Barátság 1995. (2) 4; melléklet pp. XIII-XVI.
369. SZÖNYI JÁNOS: A cigányok sorsa a fasizmus évei alatt. In: SZEGŐ László (Szerk.): Cigányok. Honnét jöttek - merre tartanak? Kozmosz: Budapest. 1983. pp. 53-57., Bibl. pp. 337-382.
370. T.E.: Romaholocaust. Kurír 1994. május 21. p. 5.
371. T. ZSELENSKY PÉTER: Hány áldozat kell egy holocausthoz? Phralipe 1994. (5) 7: p. 7.
372. TIHANYI JÓZSEF: Burgenlandi cigányok romlása. Amaro Drom 1993. (3) 8; pp. 26-27., 9; pp. 22-23., 10; pp. 26-27., 11; pp. 24-25.
373. TOMPA IMRE: Kriminálitás és kirekesztettség. Világgazdaság 1998. július 31. p. 7.
374. TRUMPENER, KATIE: A cigányok ideje: egy „történelem nélküli nép” a nyugat narratíváiban. Replika 1996. 23-24; pp. 219-241. A cigányok megjelenítése irodalmi alkotásokban.
375. V. BÁLINT ÉVA: Shoah, a méceses és a gyufa. Magyar Hírlap 1990. szeptember 08. p. 2. Holocaust tanácskozás, Pécs
376. V. BÁLINT ÉVA: Kinek kell az én szaktudásom? Magyar Hírlap 2000. január 25. p. 8. Interjú Daróczi Ágnessel, aki Holocaust kutatást tervez.
377. V. P.: A cigányság is sokat szenvedett. Új Magyarország 1997. augusztus 04. p. 4.
378. VAJDA RÓZA: A romák nem szokták felemlegetni a múltat. Amaro Drom 1998. (8) 8; pp. 22-23. Interjú. Michael Stewart beszél készülő könyvéről.
379. VAJEK RÓBERT: Virrasztók. Kethano Drom (II) 1994. 3; pp. 36-37., ill.
380. VARGA ILONA: A sötét felhő története. Romano Nyeveipe (6) 1992. 12; és 1993 (7) 3; p. 9.
381. VÁRNAGY ELEMÉR: Cigányüldözések a náci Németországban. In: VÁRNAGY Elemér (szerk.): A cigánygyermekkel foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból. IX. JPTE Tanárképző Kar, Pécs, 1985. pp. 2-13.
382. VÁRNAGY ELEMÉR: Könyvismertetés: Alexander RAMATI: *A Story of the Gypsy Holocaust*. London 1985. Romano Nyeveipe 1987. július 01. (I) 13; p. 7.
383. VÁRNAGY ELEMÉR: Cigány holocaust emlékút. Vas Népe 1990. április 05. p. 2.
384. VERESS D. CSABA: A balatoni csata. Veszprém. 1977. p. 159. Több mint 100 cigány kivégzése Várpalotán.
385. VINCZE PÉTER: Csillagos csikóm. Magyar Hírlap - BÁLINT B. András (szerk.): Melléklet. 1984. július 28. 176; pp. 4-5.
386. VINCZE PÉTER: Elfelejtett holocaust 1. Új Magyarország 1997. július 08. pp. 1., 6.
387. VINCZE PÉTER: Elfelejtett holocaust 2. Cigánykárptólás - szükében időnek, adatoknak. Új Magyarország 1997. július 09. p. 6.
388. WIESENTHAL, SIMON: A cigányok kiirtása. In: WIESENTHAL, Simon: A gyilkosok közöttünk járnak. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1970. pp. 278-282.
389. WIESENTHAL, SIMON: Zsidók és cigányok. In: WIESENTHAL, Simon: Az igazság malmai.... Európa Kiadó, Budapest, 1991. pp. 314-320.

VISSZAEMLEKEZÉSEK, FOLKLÓR KÖZLÉSEK
SERIPEN, MATERIALI ANDAR O FOLKLORO RECOLLECTIONS,
FOLKLORE PUBLICATIONS

390. Auschwitz. In: Latcho Drom (az azonos című film zenéje) La Bande Son, Virgin, France, 1993. CD Carol 1776-2. 13. sz. dal
391. Auschwitz. (Népdal) In: Khanéi Doš Budapest Traditional & Comtemporary Gypsy Band: Bi granica – No Limits. Periferic Records, Budapest, 1998. BGCD 028. 1/10.
392. B. 9620. sz. fogoly: Az auschwitzi cigányláger. Magyar Nemzet 1963. június 06. pp. 4-5. Másodközlés: Napjaink 1974. 10; p. 4.
393. BARI KÁROLY (ford.): Nyiss meg, Isten, minden határt. Tiszatáj (XXXVIII) 1984. 5; pp. 18.
394. BARI KÁROLY (gyűjt., ford.): Cigányok visszaemlékezései a Soáh-ra. Múlt és Jövő 1991. 3; pp. 35-38.
395. BARI KÁROLY: Novemberben szedték a cigányokat össze... Holocaust Füzetek 1999. 11; pp. 98.-103. Ak.: Balogh Gyula, sz. 1926., Rákospalota. Cigány és magyar nyelven.
396. BARI KÁROLY (gyűjt., ford.): Legelnek a gólyák. In: BARI Károly (Gyűjt., vál., ford., bev. és jegyz.): Tűzpiros kígyócska. Cigány népköltészet, Gondolat, Budapest, 1985. p. 135. Ak.: Székely Józsefné, 53 éves, Csácsbozsók (1981) Mk.: Phralipe 1994. (V) 7; pp. 13.
397. BARI KÁROLY (gyűjt.): Legelin e gólya. In: BARI Károly (szerk.): Tűzpiros kígyócska című fordításkötetének eredeti cigány szövegei. Gödöllői Művelődési Központ, Gödöllő, 1985. pp. 79-80. Ak.: Székely Józsefné, 53 éves, Csácsbozsók (1981) Mk.: Phralipe 1994. (V) 7; pp.13.
398. BARI KÁROLY (gyűjt., közreadta): De legeli'e gója. *Oh, the storks are browsing.* In: Cigány népdalok antológiája I-IV. *Antology of Gypsy Folk Songs I-IV.* BARI Károly (gyűjt., közreadta), EMI-QUINT, (CD) Budapest, 1996. QUI 903095 3/28. Ak.: Székely Józsefné „Julcsa” (lovári) 53 éves, Csácsbozsók, Zala megye (1981)
399. BARI KÁROLY (gyűjt.) – NAGY GUSZTÁV (ford.): Legelnek a gólyák. Amaro Drom 1994. 7; p. 16. Mk.: In: HEGEDŰS Sándor – VARGA Ilona (szerk.): Irodalmi szöveggyűjtemény. KONSEPT Kiadó, Budapest, 1998. pp. 170.
400. BARI KÁROLY (gyűjt., közreadta): Szamah ame domult. *Voltunk ni régen.* In: Cigány folklór. Magyarország * Románia. I-X. *Gypsy Folklore. Hungary* Romania. I-X.* Gyűjt. és közreadta BARI Károly, (CD) Magánkiadás. Budapest, 1999. CD: BK 001-BK 010. V/16. Ak.: Lulugyi (khelderash) Sz.: 1928., Sărulești, județul Călăraș, Románia (1998)
401. BARI KÁROLY (gyűjt., közreadta): Polo. (Ballada) In: Cigány folklór. Magyarország * Románia. I-X. *Gypsy Folklore. Hungary* Romania. I-X.* Gyűjt. és közreadta BARI Károly, (CD) Magánkiadás. Budapest, 1999. CD: BK 001-BK 010. V/17. Ak.: Marija Stanescu (kazándzsi) Sz.: 1938., Piatra Neamț, județul Neamț, Románia (1998)
402. BARI KÁROLY (gyűjt., közreadta): Szabu rom, Gyévla, d'avasza. *A rengeteg cigány, Istenem, jövünk majd.* (Lágerének) In: Cigány folklór. Magyarország * Románia. I-X. *Gypsy Folklore. Hungary* Romania. I-X.* Gyűjt. és közreadta BARI Károly, (CD) Magánkiadás. Budapest, 1999. CD: BK 001-BK 010. V/23. Ak.: Ileana (khelderash) Sz.: 1935., Gura Văii, județul Bacau, Románia (1995)

403. BARI KÁROLY (gyűjt., közreadta): Gyévla, kaná avasza ame ando bugo. *Istenem, amikor jövünk majd a Bug folyóhoz.* (Lágerének) In: Cigány folklór. Magyarország * Románia. I-X. *Gypsy Folklore. Hungary* Romania. I-X.* Gyűjt. és közreadta BARI Károly, (CD) Magánkiadás. Budapest, 1999. CD: BK 001-BK 010. V/24. Ak.: Lipovánka (khelderash) Sz.: 1933., Onești (Konco), județul Bacau, Románia (1996)
404. BARI KÁROLY (gyűjt., közreadta): Héj, de, szlobodija mangle. *Hej, de, szabadulást kértem.* (Lágerének) In: Cigány folklór. Magyarország * Románia. I-X. *Gypsy Folklore. Hungary* Romania. I-X.* Gyűjt. és közreadta BARI Károly; (CD) Magánkiadás. Budapest, 1999. CD: BK 001-BK 010. IX/5. Ak.: Kolompár Péter (másári) Sz.: 1956., Kiskunmajsa, Bács-Kiskun megye (1989)
405. BARI KÁROLY (gyűjt., közreadta): Jaj, Devla, na haszár ma. *Jaj, Istenem, ne veszejts el engem.* (Lágerének) In: Cigány folklór. Magyarország * Románia. I-X. *Gypsy Folklore. Hungary* Romania. I-X.* Gyűjt. és közreadta BARI Károly; (CD) Magánkiadás. Budapest, 1999. CD: BK 001-BK 010. IX/6. Ak.: „Bujer” (lovári) Sz.: 1920., Nagykanizsa, Zala m. (1996)
406. BERNÁTH GÁBOR: Porrajmos. Roma Holocaust túlélők emlékeznek. *E Roma seron, kon perdal zhuvinde. Recollections of Roma Holocaust survivors.* Roma Sajtóközpont, Budapest 2000. 148 p., ill. Cigány, magyar és angol ny. (Roma Sajtóközpont Könyvek 2.)
407. BÓDI ZSUZSANNA: *Emlékeim...* A munkaszolgálatos. *Amaro Drom* (1) 1991. 7; pp. 10-11. Csobánka, Pest m.
408. CSALOG ZSOLT: *A testvéremet keresem.* In: CSALOG Zsolt: *Kilenc cigány.* (Önéletrajzi vallomások) Kozmosz Könyvek, Budapest, 1976. pp. 73-81.
409. CSALOG ZSOLT: *Cigányon nem fog az átok.* Maecenas Budapest, 1988. pp. 55-59.
410. DOBOS ILONA: *Egy öreg muzsikos emlékei.* In: DOBOS Ilona: *Áldozatok.* Kozmosz Kiadó, Budapest, 1981. pp. 171-182.
411. EMBER MÁRIA: *Ide is gyűtt az ablakra csendőr.* Magyar Nemzet 1984. október 21. p. 4.
412. ERDŐS KAMILL (gyűjt.) – LÜKŐ GÁBOR (ford.): *Hitler ballada.* (Kétegyháza, cerhár törzs) In: ERDŐS Kamill: *A Békés megyei cigányok és cigány dialektusok Magyarországon.* Gyula, 1979. p. 33. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 72.)
413. ERDŐS KAMILL (gyűjt.) – BARI KÁROLY (ford.): *Élnek-e a bácskai cigányok?* In: BARI Károly (Gyűjt., vál., ford., bev. és jegyz.): *Tűzpiros kígyócska.* Cigány népköltészet. Gondolat: Budapest, 1985. p. 137. Mk.: Phralipe, 1994. (5)7; pp. 12.
414. ERDŐS KAMILL (gyűjt.): *Ala tráiin le bácskake roma.* In: BARI Károly (szerk.): *Tűzpiros kígyócska* című fordításkötetének eredeti cigány szövegei. Gödöllői Művelődési Központ, Gödöllő, 1985. p. 81. Mk.: Phralipe, 1994.(5) 7; pp. 12.
415. ERDŐS KAMILL (gyűjt.)–NAGY GUSZTÁV (ford.): *Élnek-e a bácskai cigányok?* *Amaro Drom* 1994. (IV) 7; p. 19.
416. ERDŐS KAMILL (gyűjt.) – BEDE ANNA (ford.): *Hitler–ballada.* In: BEDE Anna: *Cigányok dalolnak.* Új Írás 1964. (4) 9; p. 1119.
417. ERDŐS KAMILL (gyűjt.) – BEDE ANNA (ford.): *Hitler–ballada.* In: ERDŐS Kamill (gyűjt.) – BEDE ANNA (ford.): *Né félj sógor...* Cigányballadák és dalok. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1993. p. 7., kottával.

418. ERDŐS KAMILL (gyűjt.) – BEDE ANNA (ford.): Hitler. Hitler. Tiszatáj (XIII) 1959. 12; pp. 5.
419. ERDŐS KAMILL (gyűjt.) – BEDE ANNA (ford.): Hitler–ének. In: ERDŐS Kamill (gyűjt.) – BEDE Anna (ford.): Ne félj sógor... Cigány-balladák és dalok. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1993. p. 28., kottával
420. FARKAS KÁLMÁN: Ági pokoljárása. Kethano Drom 1994. (II) 4; pp. 48-50., ill.
421. GLONCZI ERNŐ: Fekete évek. Cigány Hírlap 1996. (2) 11; pp. 10. Mk.: Phralipe 1997. (8) 8; pp. 16-18.
422. GOTTSCHALK: *Véresek, piszkosak voltunk, de életben maradtunk.* Heves Megyei Nap 1997. szeptember 04. Riport két túlélővel.
423. HAJDÚ ANDRÁS (gyűjt.) – DOBOS ÉVA (ford.): Ala trajin a Bacska ke Roma. A *Bácskában nincs már cigánytelep.* In: SZEGŐ László (Vál., utószó és jegyz.): Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet. Európa, Budapest, 1977. pp. 93-94.
424. HAJDÚ ANDRÁS (gyűjt.) – DOBOS ÉVA (ford.): Elveszett a német. In: SZEGŐ László (Vál., utószó és jegyz.): Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet. Európa, Budapest, 1977. pp. 97.
425. HAVAS GÁBOR: Késelés. In: ANDOR Mihály (szerk.): Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. pp. 9-14.
426. HEINSCHINK, MOZES (gyűjt.) – SZEGŐ LÁSZLÓ (ford.): Mikor mentem hazafelé. In: SZEGŐ László (Vál., utószó és jegyz.): Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet. Európa, Budapest, 1977. pp. 95-96.
427. HES: *Azán többé nem hallottam a nevemet...* Vas Népe 1990. augusztus 13. p. 5., ill. Sárközi Lajos visszaemlékezése
428. HORVÁTH MARGIT: Porrajmos. Népszabadság, 1998. augusztus 01. p. 8. Interjú egy túlélővel.
429. KALLÓS ZOLTÁN (gyűjt.): Putre, Dévla, tre grányica. In: BARI Károly (szerk.): Tűzpiros kígyócska című fordításkötetének eredeti cigány szövegei. Gödöllői Művelődési Központ, Gödöllő, 1985. pp. 80-81. Ak.: Fodor Juliska, Válaszút, Románia
430. KALLÓS ZOLTÁN (gyűjt.) – BARI KÁROLY (ford.): Nyiss meg, Isten, minden határt. In: BARI KÁROLY (Gyűjt., vál., ford., bev. és jegyz.): Tűzpiros kígyócska. Cigány népköltészet. Gondolat: Budapest, 1985. pp. 136. Ak.: Fodor Juliska, Válaszút, Románia
431. KERÉNYI GRÁCIA: Utazások könyve. Budapest, 1979. 278 p. A szerző visszaemlékezései.
432. LAKATOS KRISZTIÁN: A történetet édesanyám elmondása alapján írtam. Phralipe 1997. (8) 11; pp. 7-8. Várpalotán agyonlőtt cigányokról, egy túlélő elbeszélése alapján.
433. [MARTON GYÖRGYI] mgy: Ösrégi cigány siratóének. Zalai Hírlap 1997. augusztus 02. p. 5. Holocaust megemlékezés, beás halotti szokások. Nagykanizsa. Zala m.
434. [MARTON GYÖRGYI] mgy: Amikor Bajcsa felé terelték őket. Zalai Hírlap 1998. augusztus 01. Riport egy túlélővel.
435. N. M.: Ha betegen is, de túlélte a haláltábor borzalmait. Kisalföld 1998. augusztus 04. Riport egy túlélővel.
436. N.N.: Porrajmos. Beszélő 2000. 7-8; pp. 116-124. Összeállítás a Porrajmos e. könyvből. (Szerk.: BERNÁTH Gábor)

437. ORSÓS PÁPAI ZOLTÁN: *Nuj putujála* - Nincs békesség. Amaro Drom 1995. (5) 8; pp. 22-23. Pályázaton-nyertes dolgozat
438. P. E. : Egy ember, aki visszajött. Amaro Drom 1997. (7) 4; p. 7.
439. PÉNTEK IMRE: Németországba hurcolt zalai cigányok visszaemlékezései. Új Forrás 1978. 3; pp. 57-71.
440. PRIEGER ZSOLT: *Nekünk már nincs könnyünk se*. In: Ácsi! Tényfeltáró riportok. MÁSSÁG Alapítvány, NEKI, Budapest, 1998. pp. 10-20., ill.
441. SZABÓ SÁNDOR: *Mindenre lőttek, ami mozgott*. Tolna m. Népújság 1989. május 13. Lengyel, Tolna m.
442. SZÉCSI MAGDA: *Istenhez könyörögtünk, hogy legyen mán vége...* Phralipe 1992. (3) 10; pp. 13-14.
443. SZEGŐ LÁSZLÓ: *Győrben egyiket se lőtték agyon...* elmondta 1971-ben Oláh Katalin. Lejegyezte SZEGŐ László. *Mozgó Világ* 1983. 12; pp. 58-66.
444. SZITAI EMÍLIA: Karácsonyi fekete vonat. In: JÓNÁS Tamás (szerk.): *Éjszaka van*. Az Amaro Drom szépirodalmi különszáma. – 2000. pp. 17-20.
445. TAMÁS AMARYLLIS: *Fiam, csak nyugodjál meg*. Amaro Drom 1995. (V) 12; pp. 12-13. Orsós Lajos élettörténete.
446. TONG, DIANA: A kicsi cigány. *Cigányfürő* 1994. (1) 1.; P. 16. Auschwitz.
447. VÍG RUDOLF (gyűjt. és közreadta): *Nézzéj hátra, janyám*. In: Szaboles-szatmári cigány népdalok. Bev.: KOVALCSIK Katalin. Hungaroton, Budapest, 1984. SLPX 18082. A. 3/a. Magy. és ang. ny. Ak.: FEDOR Sándor „Drimó” sz.: 1924. Kisbáony, Gy.: Kispalád, Szabolcs - Szatmár - Bereg m. 1984.

IRODALOM, FILM – LITERATŰRA, FILMO – FICTION, FILM

448. CHOLI DARÓCZI JÓZSEF: *Elvitték a cigányokat*. (Vers) In: VARGA Ilona – HEGEDŰS Sándor: *Válogatás a kortárs cigány irodalom alkotóinak írásaiból a középiskolások számára*. KONSEPT Kiadó, Budapest, 1999. pp. 170.
449. CHOLI DARÓCZI JÓZSEF: *Csend, 1944*. (Vers) In: VARGA Ilona – HEGEDŰS Sándor: *Válogatás a kortárs cigány irodalom alkotóinak írásaiból a középiskolások számára*. KONSEPT Kiadó, Budapest, 1999. pp. 171.
450. ERDÉLYI JÁNOS – ZSIGMOND DEZSŐ (rend.): *Ameddig a harang szól - „Kiskanizsa - cigányszerető”* MTV- Archivum, Kód: 2140123. 1992. BETA SP, H.: 11' Emlékműavatás, visszaemlékezések.
451. FARKAS KÁLMÁN: *Feldmann*. (Novella) In: FARKAS Kálmán: *Csisznyikói cserepek*. Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat, Sóstófürdő. 1998. pp. 65-69. Szentandrásy István illusztrációival
452. JANCÓS MIKLÓS (rend.): *Megölték ártatlan családom...* MTV-Archívum, Kód: 9100008. 1994. 1 coll, H.: 37' Riportalany: Horváth Sándorné
453. JANCÓS MIKLÓS (rend.) – JANCÓS NYIKA (operatőr) – BÁRSONY JÁNOS (szerk.) – DARÓCZI ÁGNES (riporter), lejegyezte: OSZTOJKÁN BÉLA: *Temetetlen holtak*. Filmszöveg. Phralipe 1996.(7) 10; pp. 2-10. Lajoskomárom, Fejér m.
454. JANCÓS MIKLÓS (rend.) – DARÓCZI Ágnes, DÖMÖTÖR Péter. GÁBOR Péter, JOKA DARÓCZI József, KOVÁCS János, NAGY István, VARGA Andrea (közreműködésével): *Roma holokauszt*. MTV 2000. BETA SP, H.: 24' A film 2000. októberében a Krakkói IV. Nemzetközi Etnikai TV Fesztiválon az Újságírók külön díját nyerte el.

455. JOVANOVIĆ, JARKO (Ford.: DARÓCZI Ágnes – OSZTOJKÁN Béla): Opre Roma. Cigány himnusz. Amaro Drom 1991. (I) 7; pp. 22., Mk.: Világunk 1999. (I) 8; pp. 19.
456. KARSAI ERVIN: Sostar? Miért? Doboz, 1944. okt. 6. (Kisregény) Anda Romani Kultúra Alapítvány, Gyula, 1994. 88 p. Regény. Doboz. Békés m.
457. KOVÁCS LÁSZLÓ (rend.) GARAI Sári, EMBER Mária (közreműködésével): Nem szűnő fájdalommal I-II. – Emlékek a magyar holocaustról. MTV Dokumentum Műsorok Stúdiója, MTV-Archívum. Kód: 7200053. 1994-1995. BETA H.: 49', 54'. Kárpátaljai, tiszafüredi, debreceni, tatai, tiszakécskei, kiskunfélegyházi, miskolci és budapesti áldozatok visszaemlékezései. (Nyári János tatai cigányzenésről is)
458. LAKATOS MENYHÉRT: Holocaust. Még mindig siratunk. (Versek) In: LAKATOS Menyhért: Tenyérből mondtál jövődöt. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1999. pp. 11-13.
459. LEVI, PRIMO: A cigány. (Elbeszélés) Rakéta 1987. 10. 27. pp. 34-35. Mk.: Romano Nyeviipe 1988. 05. 10. p. 7.
460. LOJKÓ LAKATOS JÓZSEF: Cigány tragédia Magyarországon. Horváth István története nyomán. In: CHOLI DARÓCZI József (szerk.): Uzhe jilesa. *Tiszta szívvel*. (Forrásgyűjtemény) Népművelési Intézet, Budapest, 1979. pp. 15-17. (Filmnovella)
461. LOJKÓ LAKATOS JÓZSEF (rendezte): Elfelejtett holtak. Magyar Filmintézet, Híradó és Dokumentumfilm Stúdió, Budapest, 1981. 35 mm, H.: 20' (Ff. Dokumentumfilm)
462. LOJKÓ LAKATOS JÓZSEF (rendezte): ROMA NAP - Elfelejtett holtak. MTV - Archívum. Kód: 9100008, 1994. BETA SP, H.: 18'
463. NAGY GUSZTÁV: Auschwitzcesko síkádó. *Auschwitzi kiállításon*. (Vers) In: CHOLI DARÓCZI József – NAGY Gusztáv: Maskar le shiba dukhades. *Nyelvek között fájón*. (Versek, műfordítások) Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1994. pp. 83. (Róma módszertani kiadványok I.)
465. NAGY GUSZTÁV: Aushvitc. *Auschwitz*. (Vers) In: CHOLI DARÓCZI József – KOVÁCS József – NAGY Gusztáv (szerk.): Romane poetongi antologia. *Antology of Gypsy Poets. Cigány költők versei*. Ariadne Kulturális Alapítvány, Budapest, 1995. pp. 190.
466. ORSÓS JAKAB: Átok. (Novella) Romano Nyeviipe 1987. (I) 23; p. 7.
467. ORSÓS JAKAB: Átok. (Novella) In: ORSÓS Jakab: Gyökerezés. *Prinde rădăcină. Buchumisaripe*. Zala megyei Könyvtár, Zalaegerszeg, 1992. pp. 39-43. Mk.: Amaro Drom 1994. (4) 2; pp. 26-27.
464. N.N.: Porrajmos - cigány holokauszt. Komárom-Esztergom megyei Hírlap 2000. június 19. pp. 1. Varga Ágota filmjéről. Komárom-Esztergom m.
465. N.N.: Porrajmos. 24 Óra 2000. (11) 145; pp. 2. Varga Ágota filmjéről. Oroszlány, Komárom-Esztergom m.
466. VARSÁNYI GYULA: Porrajmos, cigány holokauszt. Népszabadság 2000. 06. 24. p. 11. Varga Ágota filmjéről. Oroszlány, Komárom-Esztergom m.

Utószó

Tisztelt Olvasók! Tisztelt Szerkesztő Kollégák! Kedves Néprajzkutató Szerzők!

Huszonöt évesek a nemzetiségi néprajzi tanulmányosorozatok, de ennél is több ideje már annak, hogy a *Magyar Néprajzi Társaság* ezt az egyedülálló vállalkozást kezdeményezte és gondozásába vette.

Külön örömeinkre szolgál, hogy a 2000. jubileumi évben a sorozatok bevezetőjét BALASSA Iván írhatta, aki annak idején az ötletet nemcsak felvetette, hanem ORTUTAY Gyulával sikerre is vitte. Köszöntjük őt és köszönjük neki!

Mert - ahogy beköszöntő írásában szerényen jelezte - a megvalósítás nem volt könnyű. Mindkettőjük tudományos jóhíre és emberi hitele kellett ahhoz, hogy az irányító fórumokat - esetenként még a nemzetiségi szövetségeket is - meggyőzzék. A jószándék megvalósult és a termés azóta egy kisebb könyvtárrá terebélyesedett: örömmel tölt el bennünket, hogy 2000-ben már a 82. kötetet nyújthatjuk át a kedves érdeklődőknek.

Ennek az ünnepi kötetnek az oldalain most mindazoknak meg szeretnénk köszönni szíves fáradozásukat, akik BALASSA Ivánon kívül is hozzájárultak e kötetek eddigi megjelenéséhez.

A negyedszázados folyamatnak a szakaszai:

I. Az 1975-1990 közötti időről azt mondhatjuk, hogy a kibontakozás szakasza. Ekkor még csak a négy legnépesebb nemzetiségi csoportnak (német, szlovák, délszláv, román) voltak kötetei. Ez alatt a 15 év alatt a *Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Főosztálya* évről évre költségvetésében biztosította a keretet. A szervezés és gazdasági ügyek intézése a *Tankönyvkiadó Vállalat Nemzetiségi Csoportjánál* történt. Az egyes nyelvi kötetek szerkesztése a nemzetiségi szövetségek közreműködésével folyt, a szakmai és tudományos irányítás viszont mindvégig a *Magyar Néprajzi Társaság* hatáskörében maradt. Pontosabban a társaság képviselőjében a közös főszerkesztői feladatokat előbb BALASSA Iván, majd UJVÁRY Zoltán látta el.

II. A 1989-1992 közötti időszak a válság idejének mondható. Az átmeneti társadalmi, politikai változások bizonytalanságai e köteteket sem kerültk el. Már az 1989-ben megjelent német, szlovák és délszláv kiadványból is csak mutató példányok maradtak. A többinek a különböző állami raktárakból teljesen nyoma veszett. (Tudomásunk szerint zúzdába kerültek.) 1990-1992 között pedig a kötetek már csak elvben léteztek, gyakorlatilag a teljes szerkesztői munka szünetelt. A kötetek további sorsával a nemzetiségi szövetségek sem törődtek, ők ugyancsak az átszerveződés korszakát élték.

III. 1993-2000. A megújulás és kibővülés kora. Miután a nemzetiségi néprajzi sorozatokat a teljes megszűnés fenyegette, a *Magyar Néprajzi Társaság* 1992-ben Békéscsabán konferenciát hívott össze, amelynek az volt a mottója: *„Mentsük meg a nemzetiségi köteteket!”*

A konferencia a kötetek ügyében fontos döntéseket hozott: egyrészt a szerkesztést szorosan a *Néprajzi Társaság* gondozásába helyezte vissza, másrészt a kiadványozást más kisebbségi csoportokra is kiterjesztette. Ilyenképpen született döntés az önálló cigány néprajzi tanulmányok, valamint a kisebb etnikai csoportok (bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin) közös kötetének a beindítására is.

A sorozatok folytatásával ANDRÁSFALVY Bertalan közoktatási és művelődésügyi

miniszter úr is egyetértett, messzemenően támogatta azt. Az újrakezdéshez anyagi fedezetet rendelt, amelyet e tisztségben utódai is biztosítottak. Alapvetően jelenleg is a *Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzetiségi Főosztályának* évenként megújított jelentős anyagi támogatásával tudunk megjelenni. Hozzá kell tennünk, hogy ez az összeg a kibővült, kilenc tagból álló sorozat-család teljes költségét már nem fedezi. A hiányzó kisebb részéhez a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségeikért Közalapítvány*, a német kötethez az *ELTE Germanisztikai Intézete*, a szerbhez a *Szerb Országos Önkormányzat*, a szlovénhez a *Magyarországi Szlovének Szövetsége* is hozzájárul. Mindezekért a támogatásokért e fórumon is köszönetet mondunk.

A békéscsabai konferencia a balkáni háború eseményei hatására az addig „*délszláv*” címmel megjelent közös horvát, szerb, szlovén kötetet is szétválasztotta. Azóta a legnépesebb horvátság külön kiadványa évenként, a szerb és szlovén önálló kötet kétévenként jelenik meg.

A sorozatok szerkesztői:

A német kötetek szerkesztője 1975 óta folyamatosan Karl MANHERZ (MANHERZ Károly). A szlovákok kezdetben Ondrej KRUPA (KRUPA András) és Ana ĐIVIČANOVA (GYIVICSÁN Anna) közreműködésével MANGA János szerkesztette. 1993 után kapcsolódott be Juraj ANDO (Andó György), aki ezeket a feladatokat jelenleg is ellátja. Az 1-2. délszláv kötet szerkesztője Marko DEKIĆ (DÉKITY Márk) volt, majd e feladatkört Marija KISS (KISS Mária) töltötte be. Az 1980-as évek végén tőle Đuro FRANKOVIĆ (FRANKOVICS György) vette át, aki 1993 óta a horvát kötetek szerkesztését végzi. A román nyelvű néprajzi kiadványaink szerkesztője előbb KOVÁCS Ágnes, majd Alexander HOȚOPAN (HOCOPÁN Sándor) lett. 1997-től pedig Emilia MARTIN látja el ezeket a feladatokat. A cigány tanulmánykötetek szerkesztője kezdettől fogva BÓDI Zsuzsanna. A még csak 2 kiadást megért vegyes nyelvű (bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin) kötetek szerkesztését EPERJESSY Ernő végzi. A szerb nyelvű kiadványokat Borislav RUS (RUSZ Boriszláv), a szlovént Marija KOZAR (KOZÁR Mária) szerkeszti. A nemzetiségi tanulmányok magyar nyelvű válogatásainak kötetei JUNG HORTI Judit szerkesztésében látnak napvilágot.

A kötetek tartalmuk szerint - szem előtt tartva azt az elvet, hogy bármely kisebbségi nép megmaradásának egyik záloga az anyanyelv, másik a sajátos nemzeti kultúra - főképpen a folklórnak adnak helyet. Azon belül is a népköltészet, lírai és epikus dalok, mesék, mondák, gyermekjátékok, a naptári ünnepekhez és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó hagyományok. Természetesen helyet kap az anyagi kultúra is, köztük a népviselet, népi díszítőművészet, kismesterségek, lakáskultúra, gazdálkodás stb. Az utóbbi időben fordult a figyelem a népi vallásosság felé. Egyes kötetekben a nyelvjárási kutatások is jelentős helyet kapnak.

A kiadványsorozatok mindenképpen maguknak a nemzetiségeknek jelentenek leg-többet. Az a tény, hogy az egykoron talán szégyelli népszokás, a népzene, viseleti darabok stb. most ország-világ előtt könyvben megjelent érdemes értéknek számítanak, a kisebbséghez tartozóknak egyúttal jogos önbizalmat (és helyes önértékelést) is kölcsönöz. Nem utolsósorban fontos, hogy ezek a kötetek egy letűnt kultúrát mentenek át, amelyből a majdan megújuló nemzeti művelődés hitelesen építközhet. Fontos a sorozat a magyar néprajztudomány számára is. Mivel a feltárt anyag ezer szálon kapcsolódik a magyar népi kultúrához, segíti annak rendszerezését és jobb megértését. De nem csekély a kötetek jelentősége a kisebbség és az anyanemzetek közötti kapcsolódás szempontjából sem.

A 25 év alatt a kötetek széles körben váltak ismertté. Nemesak azok várják az újabbak megjelenését, akikről szól, hanem iskolák, intézmények, könyvtárak tartják számon itthon

és külföldön. Például a *Néprajzi Múzeum* különböző európai könyvtárakkal kiépített kapcsolataiban az egyik legnépszerűbb cseereanyagnak számít.

Mindezek ellenére sajnálatos, hogy ma sincs igazán megoldás a kötetek terjesztése. (Jelenleg két helyen kaphatók: Budapesten az *Osiris Könyvesházban* és az MNT titkárságán.) Sajnos maguk a kisebbségi önkormányzatok és szövetségek többsége sem szentel nekik kellő figyelmet.

A jubileumi kötet kapcsán köszönetünket szeretnénk tolmácsolni mindazoknak, akik eddig a kötetek létezéséhez hozzájárultak. Mindenekelőtt köszönet a kulturális tárcának a megértő támogatásért, a szerkesztőknek az áldozatos munkáért, a szerzőknek a kutatói és publikációs közreműködésért. Hálával gondolunk az egykori *Tankönyvkiadó Vállalat Nemzetiségi Szerkesztőségének* (MIHAIESCU György) másfél évtizedes tevékenységére. Legfőképpen azonban a *Magyar Néprajzi Társaság*ot illeti köszönet, név szerint is ORTUTAY Gyula, BALASSA Iván, TÁLASI István, ANDRÁSFALVY Bertalan, KÓSA László társasági elnököket, KODOLÁNYI János, PALÁDI-KOVÁCS Attila, BALÁZS Géza, BARNA Gábor, SZILÁGYI Miklós, BELLON Tibor, GRÁFIK Imre főtítkárokat és KÁDÁR Natáliát, aki az utóbbi években a kötetek gazdasági ügyeit intézi.

Reméljük, hogy a magyarországi nemzetiségek néprajzi sorozatának családja újabb negyedszázadot is megér, mentve Európa hagyományos kultúrájának apró, de fontos mozaikdarabkait a jövő nemzedékei számára. Mindehhez kívánok további sok sikert.

2000. szeptemberében

EPERJESSY ERNŐ
sorozatszerkesztő

Prologue

Dear Readers! Dear Fellow Editors! Dear Ethnographer Authors!

The ethnographic series of our nationalities celebrate their 25th anniversary, but it was even earlier that the *Hungarian Ethnographical Society* initiated this undertaking and took it into its care.

It is a particular joy to us that the preface to the jubilee edition of the series in 2000 could be written by Iván BALASSA, who not only masterminded the whole series a quarter of a century earlier, but also won glory to it in collaboration with Gyula ORTUTAY. Allow us to greet him warmly and express our gratitude to him!

For, as he modestly suggests in his jubilee preface - the start was not at all easy. It depended heavily on their scholarly renown and human credit that the forums of control - at times, even the associations of the nationalities - could be won for the goal. The good will was turned into practice and the crop fills now a small library: it is a pleasure to announce that in the year 2000 the 82nd volume was presented to those interested.

In this jubilee volume we wish to thank all those who have contributed to the publication of the series so far, apart from Iván BALASSA.

The phases of the quarter century long process:

I. The years between 1975 and 1990 were the period of unfolding in which only the four largest ethnic groups (Germans, Slovaks, South Savs, Romanians) had volumes of their own. In these 15 years, the *Nationalities Department of the Ministry of Culture* set aside an

appropriation from the annual budget for these publications. The *Nationalities Department of the Schoolbook Publisher* was entrusted with organization and the arrangement of financial matters. Each nationality association was involved in the respective publications, the professional and scientific guidance remaining with the *Hungarian Ethnographical Society*. Or, more precisely, the chief series editor's job was done first by Iván BALASSA and then by Zoltán UJVÁRY.

II. The period between 1989 and 1992 was a period of crisis. The uncertainties of the social and political changes of the transition did not spare these volumes. Only a few demonstration copies remained of the German, Slovakian and South Slav publications of 1989, the rest disappearing without a trace from the state store. (As far as I know, they were pulped.) In 1990-92 the volumes only existed in theory, while in practice the editing work came to a standstill. Nor did the nationality associations care much about the series as they were undergoing fundamental reshuffling, too.

III. 1993-2000 was the period of revival and expansion. Since the danger of total extinction threatened the nationalities series, a conference was called to Békéscsaba by the *Hungarian Ethnographical Society* with the motto: „*Let's save the nationality volumes!*”

Important decisions were made about the series: edition was relegated back to the *Ethnographical Society*, and extended the coverage to other ethnic minorities. That was how the independent Roma series was launched and a joint volume for smaller ethnic groups (Bulgarians, Greeks, Poles, Armenians, Ruthenians) was also initiated.

The then minister of culture, Bertalan ANDRÁSFALVY fully agreed with the continuation of the series and promised his support. An appropriation was provided for the restart which his successors also saw to granting us. Now, our publication depends heavily on the annually renewed support from the *Nationalities Department of the Ministry of Cultural Heritage*. The amount, we must add, no longer covers the costs of the enlarged series of nine sections. The missing funds are received from the *Public Fund of National and Ethnic Minorities*, the *ELTE university Department of Germanistics* (for the German volumes), the *National Self-Government of Serbs* (Serbian volume), the *Association of Slovenians in Hungary* (Slovenian volume). We herewith also express our thanks for these various kinds of support.

At the Békéscsaba conference another decision separated the so-far jointly published Serbian, Croatian and Slovenian materials into volumes of their own. Since that time, the books of the most populous Croats have appeared annually, those of the Serbs and Slovenians biannually.

The editors of the independent series:

The German volumes have been edited since 1975 by Karl (Károly) MANHERZ. The Slovakian series was edited by Ondrej (András) KRUPA and, with the collaboration of Ana ĐIVIČANOVA (Anna GYIVICSÁN) by János MANGA. After 1993 Juraj ANDO (György ANDÓ) joined in and is still at the helm. The 1st-2nd South Slav volumes were edited by Marko DEKIĆ (Márk DÉKITY), taken over by Marija (Mária) KISS. In the late 1980s Đuro FRANKOVIĆ (György FRANKOVICS) received the baton, who has been editing the Croatian volumes since 1993. The editor of the Romanian volumes was Ágnes KOVÁCS first, succeeded by Alexander HOȚOPAN (Sándor HOCOPÁN). Since 1997, Emilia MARTIN has been in charge of this work. The Roma series has been edited by Zsuzsanna BÓDI from the beginning. The mixed (Bulgarian, Greek, Polish, Armenian, Ruthenian) volumes - numbering two so far - have been edited by Ernő EPERJESSY. The Serbian volumes are edited by Borislav RUS, the Slovenian by Marija KOZAR. The selections of nationality studies in Hungarian have been edited by Judit JUNG HORTI.

The books in our ethnographic series mainly contain folk lore material, mindful of the principle that the first token of the survival of a minority national group is its mother tongue and the second - its national culture. Within this, priority is given to folk poetry, lyrical and epic songs, tales, legends, children's games and customs related to calendar festivities and the significant turning points of the human life course. Naturally, we also include papers on material culture, on folk costumes, the decorative folk arts, small crafts, interior decoration, farming etc. Some volumes also devote considerable space to dialectological research.

It is no doubt true that these publications mean the most to the minorities themselves. The fact that a folk custom, a tune or a piece of clothing which was once, perhaps a stigma or a source of shame, is published in a book as something of special value for all the world to see, lends the members of the minority well-deserved pride and self-confidence (as well as a more correct self-image). It is of great importance that these volumes are rescuing a more or less bygone culture on which a reinvigorating ethnic culture may be able to build its authentic foundations once again. The ethnographic volumes are also important for Hungarian ethnography. As all the recorded material communicates with Hungarian folk culture through a thousand threads, it may assist the more appropriate categorisation and better understanding of the latter. Lastly, we must not under-estimate the role these books play in fostering connections between the ethnic minorities and their mother nations.

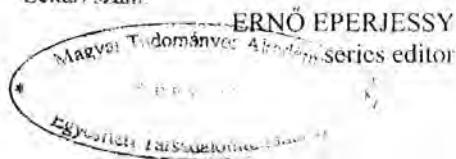
In the last 25 years our volumes have become widely known. Their appearance is looked forward to by those it is about, but they are also held in respect by schools, institutions and libraries in Hungary and abroad. They are, for instance, seen as one of the most valuable barter-items in the contacts that the *Ethnographic Museum* has established with various European libraries.

At the same time it is most regrettable that the circulation of these publications is not properly resolved. (At the moment they are available in two places in Budapest: the Osiris Book House and the Secretariat of the *Hungarian Ethnographical Society*) Unfortunately most of the minority representations and organisations fail to give these volumes the attention they merit.

On the occasion of publishing this anniversary volume we would like to thank all those who have contributed to the appearance of these publications. First of all we must express our gratitude to the *Ministry of Culture and of National Cultural Heritage* for their understanding assistance, to the editors for their selfless labour and the authors for their participation in research and publication. We remember gratefully the activity carried out over a decade and a half by the *Ethnic Minorities Office of the National Text Book Publishing Co.* Our warmest thanks are due, however, to the *Hungarian Ethnographical Society*, namely to Gyula ORTUTAY, Iván BALASSA, István TÁLASI, Bertalan ANDRÁSFALVY, László KÓSA as presidents of the Society, to János KODOLÁNYI, Attila PARÁDI-KOVÁCS, Géza BALÁZS, Gábor BARNA, Miklós SZILÁGYI, Tibor BELLON and Imre GRÁFIK as secretaries and to Natália KÁDÁR who has been in charge of the financial and organisational management of the volumes for several years.

We hope that the family of the ethnographic series on Hungarian ethnic minorities will flourish through another quarter of a century, rescuing small but important mosaic stones of the traditional culture of Europe for the coming generations. For this I wish good luck to all those concerned.

Leltári szám:

Helyszám

Cigány Néprajzi Tanulmányok

Studies in Roma (Gypsy) Ethnography

Sorozatszerkesztő / Series editor

Bódi Zsuzsanna

A sorozat eddig megjelent kötetei / Books published in the series so far:

1. **BARNA Gábor – BÓDI Zsuzsanna** (szerk./ed.): **Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18-19. században.** *Gypsy Folk Culture in the Carpathian Basin in the 18th - 19th Centuries.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1993. 272 p., ill. Bibl. a cikkek végén. Romani and English summ.
2. **BÓDI Zsuzsanna** (szerk./ed.): **Az I. Nemzetközi Cigány Néprajzi-, Történeti-, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia előadásai.** *Readings of the 1st International Conference on Gypsy Ethnography, History, Linguistics and Culture.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1994. 220 p., ill. Bibl. a cikkek végén. In Hungarian and English or German. Romani summ.
3. **BALÁZS Gusztáv:** **A nagyecsed-i oláh cigányok tánc hagyománya.** *The Dance Tradition of vlach Gypsies in Nagyecsed.* Szerk./Ed.: BÓDI Zsuzsanna. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1995. 144 p., ill., kotta, táncleírás. Bibl. p.130-132. In Hungarian and English, with Romani inserts.
- 4-5. **ZSUPOS Zoltán:** **Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században.** *Nomadic Tax-paying and Gold-washing Gypsies in Transylvania in the 18th Century.* Szerk./Ed.: BÓDI Zsuzsanna. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1996. 460 p., ill., Bibl. p.27-28., In Hungarian and English.
6. **BÓDI Zsuzsanna** (szerk./ed.): **Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról.** *Studies about Boyash Gypsies in Hungary.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1997. 210 p., ill., Bibl. a cikkek végén. In Hungarian and English.
7. **BÓDI Zsuzsanna** (szerk./ed.): **Tanulmányok a magyarországi cigányok vizuális kultúrájáról.** *Studies about the Visual Culture of Hungarian Gypsies.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1998. 122 p., ill., Bibl. a cikkek végén. In Hungarian and English or German.
8. **BÓDI Zsuzsanna** (szerk./ed.): **Tanulmányok Herrmann Antal emlékére.** *Studies in Memory of Antal Herrmann.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1999. 136 p., ill., Bibl. a cikkek végén. In Hungarian and English.

Megrendelhető / Available at

Magyar Néprajzi Társaság
Hungarian Ethnographical Society
Ungarische Ethnographische Gesellschaft
1055 Budapest, Kossuth tér 12.
☎ (36 1) 269-1272

